

ДОКУМЕНТИ
УКРАЇНСЬКОГО
КОМУНІЗМУ

В-В0 • ПРОЛОГ • 1962

СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

Ч. XIII

**ДОКУМЕНТИ
УКРАЇНСЬКОГО КОМУНІЗМУ**

Вступна стаття Івана Майстренка

diasporiana.org.ua

Видавництво ПРОЛОГ — 1962

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ

PROLOG, INC.

875 West End Ave., New York 25, N. Y.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

На публіковані тут документи українського комунізму ми дивимось сьогодні вже з певної історичної перспективи: першому з них понад сорок років (уривок з книги В. Шахрая, 1918), останньому — понад тридцять (стаття М. Волобуєва, 1928). У це десятиліття фактично вкладається коротка історія українського комунізму, безжалісно знищеного теж комунізмом, але принесеним на Україну з Росії, хоч останній акт цієї історії відбувся п'ять років пізніше, коли поповнили самогубство українські комуністи — М. Хвильовий і М. Скрипник.

Коли в 1917 році впало російське самодержавство, російський комунізм був тією силою, що криваво задушила змагання українського народу за державну самостійність і врятувала від розпаду російську колоніальну імперію. Тепер, з історичної перспективи, ще більше ясно, що комуністичній партії (теперішній КПРС) ішлося не так про побудову нового ладу, як про збереження «єдиної неділимої» Росії. І найяскравішим доказом цього є те, що російські комуністи для досягнення цієї мети розстріляли навіть своїх політичних однодумців — українських комуністів за те, що вони були «сепаратистами». Тому коли сьогоднішні мововладці в Москві самі кажуть і примушують гово-

рити своїх київських сатрапів, що нібито Комуністична Партія України (КПУ) є носієм і виразником прагнень українського народу, вони вдаються до безсоромної брехні: КПУ (тодішня КП(б)У) від самого початку була силоміць насаджена на Україні, щоб утримати її в колоніальній залежності від Москви. Ті ж українські комуністи, що сподівалися побудувати на Україні комунізм у союзі з Росією, заплатили за ці ілюзії життям, і від них залишилися тільки публіковані тут документи. Усе тут надруковане стоїть під суворою забороною в УРСР і ховається не тільки від рядових громадян, а й від членів КПУ. Вартість цих документів у тому, що вони викривають імперіалістичну лінію КПРС і її філії на Україні КПУ, спрямовану на поневолення неросійських народів, зокрема ж українського, і збереження за всяку ціну «єдиної неділимної» Росії, лінію, — нахабно, але невправно замасковану ніби інтернаціоналізмом і рівноправністю народів СРСР.

Процес т. зв. реабілітації українських діячів, знищених сталінським терором, який процес триває з перервами від 1956 року, майже зовсім не торкнувся українських комуністів. Про М. Хвильового, Л. Новиченко на піднесенні реабілітаційної хвилі сказав, що він «індульгенції» не дістане. Інших націонал-комуністів навіть не згадують. Про людське око «реабілітовано» лише М. Скрипника в 90-річчя його народження. Але ця реабілітація не має ніякого значення, бо жодний з його творів, у яких трактується національне питання, в УРСР не буде

опублікований. Це реабілітація тільки на показ, щоб назавжди поховати документи українського комунізму в архівах КГБ.

Ми свідомі того, що всяка комуністична ідеологія чужа й ворожа українському народові. Також у роки визвольної війни 1917-21 націонал-комунізм послаблював єдиний фронт боротьби за українську самостійність. Це, зрештою, читач побачить з самих документів і специфічно догматичної їх термінології. Але з уваги на те, що документи українського комунізму заховані не тільки від народу, але й від членів КПУ, вважаємо потрібною цю публікацію і думаємо, що вона буде корисною для тих, хто в радянських умовах не складає зброї і веде боротьбу проти здійснення нової програми КПРС, яка ставить собі за мету засобами русифікації остаточно закріпити поневолення неросійських народів під шапкою «великої» Росії.

ПЕРЕДМОВА

Україна переживає переддень важливих подій. Російська більшовицько-бюрократична диктатура вичерпується соціально й духово. Її політика все більше й більше спрямовується тільки на збереження влади панівної верхівки, яка своє панування прикриває ніби високою метою — побудовою комунізму. Нова програма КПРС проклямує, всупереч Марксові й Ленінові, зміцнення державної влади і за повного комунізму, аж до перемоги його в усьому світі. А оскільки цієї перемоги не сподівається й сама бюрократія КПРС, можна твердити, що вона свідомо плянує збереження своєї влади над народами СРСР на віки вічні.

Бюрократія КПРС уявляє собі комунізм як суспільний устрій, у якому всі засоби виробництва і засоби існування перебувають у руках незалежної від народу держави, яка виганяє людину до праці і з виробленого тією людиною продукту утримує її, видає їй безкоштовно мешкання, їжу, одяг. Виховує людину в послуху до начальства, встановляє для неї суворо контрольовані засоби розваги й відпочинку. Людина повинна бути позбавлена будь-якої матеріальної точки опору, яка допомогла б їй випростатися й стати незалежною й вільною. А виховання, за програмою КПРС, повинно позбавити

людину всякого бажання мати волю. Ідеалом такої людини повинна бути не свобода, а висунення вгору по ієрархічній бюрократичній драбині. Програма КПРС — це програма нового рабства.

Очевидна річ, що такий суспільний устрій повинен спиратися на максимальну централізацію і знищення всякої автономії — виробничої й духової, місцевої й національної. Основи такого централізму були закладені ще Сталіном, батьком цієї системи. Першим і найголовнішим кроком до здійснення цього централізму був розгром «буржуазного націоналізму» в усіх союзних республіках СРСР і відкриття широкої дороги для проквітання російського великодержавного шовінізму, який змусів би спочатку партійні кадри, а потім і широкі маси народів СРСР говорити однією російською мовою, щоб легше було в такий спосіб контролювати і неросійські партійні кадри, і неросійські народи. Так дійшло до ідейного союзу між бюрократичним «комунізмом» КПРС і російським великодержавним шовінізмом. Знищена революцією 1917 року російська пюрма народів відроджується тепер у ще страшнішому вигляді.

Але все говорить за те, що нова програма КПРС є найчистіша утопія. Радянська людина не хоче бути рабом, а нації СРСР не хочуть бути знищеними російським імперіялізмом. Може найяскравішим доказом утопійності нової програми КПРС є бунт колгоспів проти бюрократичної партійної опіки, бунт, що призвів до перманентної кризи сільського господарства СРСР. Треба думати, що

нова військово-февдална експлуатація селянства у вигляді виробничих територіяльних управлінь і їх парторгів — це остання спроба ЦК КПРС урятувати бюрократичну систему. Вигадувати вже більше нічого. Можна тільки вдосконалювати цю систему заведенням при територіяльних управліннях ще й відділів КГБ, які арештовували б і карали колгоспників за непослух начальству.

Великі потрясення стукаються в двері СРСР. Поневолений російським імперіялізмом український народ мусить бути підготований до них, насамперед ідейно. Він мусить мати свою програму боротьби за соціяльне й національне визволення, яка програма має спиратися й на досвід боротьби попередніх поколінь. Неабияке значення має тут і врахування досвіду українських комуністів. Цей досвід є особливо важливий тим, що українські комуністи жили й діяли в самій радянській системі, що українську самостійність вони обґрунтовували марксистською ідеологією і таким чином здирали з російської окупаційної влади на Україні маску «пролетарського інтернаціоналізму», представляючи перед українським народом більшовицьку Москву як нового загарбника й поневолювача.

Український комунізм зводив своє розходження з російським комунізмом тільки до одного питання — питання рівності українського народу з російським, тобто до питання самостійності України. В соціяльних питаннях український комунізм почував себе рівним з російським. Щобільше, він мав підстави поставити себе вище, бо міг закидати

російському комунізмові зараженість націоналітично-великодержавними пережитками, невгамовною пристрастю, всупереч комуністичній програмі, панувати над іншими народами.

Очевидна річ, що російський комунізм не міг стерпіти такого небезпечного конкурента на Україні. Москва всілякими засобами ліквідувала різні течії українського комунізму як поза КПУ, так і в ній самій, аж доки в роки великих сталінських чисток усі українські комуністи були винищені фізично, а сама ідея рівноправності України з Росією була оголошена поза законом як «буржуазний націоналізм».

*

Березнева революція в царській імперії в 1917 році привела до могутнього організованого і стихійного підйому українських народних мас. Від перших днів революції національні і соціальні аспірації українського народу до державної незалежності очолили українські національно-демократичні сили, які довго до революції стояли в проводі українського визвольного руху. Ті сили, в першу чергу такі партії як Українська Партія Соціалістів-федералістів, Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія, Українська Партія Соціалістів-Революціонерів, утворили вже 17 березня 1917 року Українську Центральну Раду. Українська Центральна Рада знайшла масову підтримку широких кіл українського народу, що виявилось зокрема в масових селянських, робітничих і військових з'їздах літом і восени 1917 р., що заявляли свою відданість

Центральній Раді як українській владі. 20 листопада 1917 року Українська Центральна Рада проголосила своїм Третім Універсалом утворення Української Народної Республіки (УНР). В четвертому Універсалі, 22 січня 1918 року, було проголошено в Києві державну незалежність УНР. У грудні 1917 року Рада Народних Комісарів у Петрограді формально визнала Українську Народну Республіку, але зразу послала проти неї свої збройні заго-ни. УНР вдержалась на Україні до 1920 року, по-смітно обороняючись проти збройної агресії то російських комуністів, то залишків російської біло-гвардійщини.

Організованого українського комунізму не існу-вало до часів революції в царській імперії. Укра-їнський комунізм, тобто самостійницькі комуністич-ні напрямки на Україні, виник під кінець 1917 року, з перемогою в Петрограді жовтневої револю-ції. Українські комуністи поборювали Українську Центральну Раду і Українську Народну Республі-ку. Вони вірили в те, що соціальне і національне визволення українського народу може бути здійсне-не у спілці з російськими комуністами. Перша течія українського комунізму виникла всередині УСДРП.

Під кінець 1917 року ліва течія в УСДРП відкололася від неї і, беручи участь у радянському уряді України, злилася з КПУ на першому її з'їз-ді в Москві в липні 1918 року. Ця течія дала чимало видатних діячів для радянської влади на Укра-їні. Можна згадати тільки окремі імена: Є. Героно-вич, П. Слинько, А. Буценко, Є. Касяненко, Мед-

відь, Радченко, Криворотченко та ін. Всі вони в лавах КПУ обстоювали українську лінію і боролися за зміну централістичної політики КПУ. Дехто з них (наприклад, Є. Касяненко) брав участь у самостійницьких опозиціях в КПУ, але врешті всі вони, крім тих, що раніше загинули, були винищені під час чисток 1920-их років.

Другою течією українського комунізму, якщо рахувати за хронологічним порядком, треба вважати течію в КПУ, що виникла на початку 1918 року при створенні першої радянської республіки на Україні. Ідеологом цієї течії був український більшовик Василь Шахрай. Нема даних говорити, що ця течія була організованою групою в КПУ, бо це питання ще не досліджене і можна робити тільки певні припущення.

До цієї течії належали ті українські більшовики, які обстоювали самостійність Радянської України і незалежність КПУ від РКП. Така позиція цієї течії виявлялася в різних обставинах під час радянської влади на Україні, тобто від кінця 1917 до кінця квітня 1918 року, потім під час перебування провідних кадрів КПУ на еміграції в РСФРР, коли на Україні існувала гетьманська держава. Нарешті ця течія виявляла себе на першому з'їзді КПУ в липні 1918 року в Москві. В цій течії існували різні відтінки поглядів, але всі її представники сходилися на двох пунктах: 1) незалежність КПУ від РКП, 2) самостійність Радянської України при тісному її зв'язку з РСФРР.

Відомі такі особи, що стояли на цих позиціях:

М. Скрипник, В. Шахрай, Ю. Лапчинський, С. Мазлах. З деякими ваганнями погляди цієї течії поділяв тоді також В. Затонський. Були й інші, менш відомі її представники. На таганрозькій конференції КПУ у квітні 1918 року окреслилися відтінки поглядів цієї течії. Усі її прихильники обстоювали дві названі точки погляду: самостійність КПУ і УРСР. Але Скрипник провів на конференції свою пропозицію, щоб самостійна комуністична партія на Україні мала назву Комуністична Партія (більшовиків) України, тим часом як Шахрай і Лапчинський настоювали на тому, щоб вона називалася Українською Комуністичною Партією (більшовиків), як і в Росії партія називалася не КП(б)Р, а РКП(б). Крім того, Скрипник не ставив самостійність КПУ і УРСР як передумову свого перебування в партії. Він готовий був коритися і справді корився волі більшості, тим часом як Шахрай і Лапчинський свої розходження в цьому питанні довели аж до виходу з КПУ.

Ідеологом цієї течії треба вважати Василя Шахрая. Перебуваючи 1918 року на еміграції в РСФРР у Саратові, він випустив там разом з Мазлахом книгу «До хвилі (або що діється на Україні й з Україною)». У цій книзі викладені теоретичні основи українського комунізму, які стали пізніше платформою усіх самостійницьких комуністичних течій в КПУ і поза нею. На всіх документах боротьбістів, укапістів, фракції федералістів у КПУ, на статтях Скрипника лежить печать Шахраєвої теорії національного питання. Після першого з'їзду

КПУ, який скасував рішення таганрозької конференції про самостійність КПУ і підпорядкував її ЦК РКП, Шахрай вийшов з партії і шукав шляхів до створення самостійної УКП(б). На титулі його й Мазлахової книги «До хвили» так і стояло вгорі: «Українська Комуністична Партія (більшовиків)», яка, однак, організаційно ніколи не існувала. У 1919 році Шахрай був розстріляний денікінцями на Кубані. Його співавтор по книзі «До хвили» С. Мазлах пізніше нічим себе не виявив і був членом КПУ аж до ежовщини, під час якої його теж ліквідували. За всіма ознаками він тільки підписався як один з авторів книги, справжнім автором якої був Шахрай. Цікаво відзначити, що сьогоденні історики КПУ називають В. Шахрая виходцем з УСДРП. Цим вони хочуть з'якшити враження, що в надрах більшовизму на Україні міг з'явитися такий сильний борець за самостійність України. Але історичний журнал КП(б)У «Літопис революції», що виходив у 20-их роках, не називав Шахрая виходцем з УСДРП, а вважав його старим більшовиком.

В цьому збірникові надруковано один розділ із згаданої книги Шахрая і Мазлаха.

За цією самостійницькою течією в КПУ, що її умовно можна назвати течією Шахрая, хронологічно йде Українська Комуністична Партія (боротьбістів). Вона утворилася з лівої течії Української Партії Соціалістів Революціонерів (УПСР), яка ще влітку 1917 року протиставилася своїй партії і почала видавати друкований орган «Боротьба», а піс-

ля жовтневого перевороту в Петрограді намагалася організувати переворот у Центральній Раді з метою створення самостійної радянської влади на Україні. УПСР (боротьбістів) відіграла важливу роль в організації повстання проти гетьманської держави на Україні і виступила також проти Директорії, але заперечувала окупацію України Червоною Армією і намагалася створити українську червону армію. За другої радянської влади на Україні в 1919 році партія боротьбістів входила в уряд УРСР і мала в цей час назву УПСР (боротьбістів-комуністів). У серпні 1919 року під час відступу радянської влади з України, перед переходом у денікінське підпілля, УПСР (боротьбістів-комуністів) об'єдналася з Українською Соціал-Демократичною Робітничою Партією (УСДРП) (незалежних-лівих) і утворила Українську Комуністичну Партію (боротьбістів). Група УСДРП (незалежних-лівих), про яку мова буде нижче, була невеликою групою з марксистськими соціал-демократичними традиціями. Для боротьбістів це була важлива знахідка, бо, як вихідці з народницької течії, боротьбісти мали особливі труднощі в конкуренції за владу з більшовиками. Більшовики постійно закидали боротьбістам народницько-селянський, непролетарський характер їхньої партії. Після об'єднання з лівими незалежниками боротьбісти назвали себе теж марксистською робітничою партією.

Боротьбісти брали участь у повстанні проти Денікіна. Це була найбільш масова комуніст-

тична самостійницька течія на Україні. Але після денікінської скупачії на Україну знову прийшла російська червона армія. Під її тиском боротьбістські повстанські загони були ліквідовані, а сама партія змушена була в березні 1920 року влитися в КПУ. В лавах більшовицької партії боротьбісти брали активну участь в українізації, в будівництві радянської влади. Найвизначнішими серед них були: Г. Михайличенко (лідер партії, розстріляний денікінцями), В. Еллан-Блакитний, Г. Гринько, Л. Ковалів, М. Полоз, П. Любченко й багато ін. Усі вони, як і багато рядових членів партії боротьбістів, були винищені в роки сталінських чисток у 1930-их роках.

Після боротьбістів існувала ще одна незалежна від КПУ самостійницька комуністична течія на Україні — Українська Комуністична Партія, або як її скорочено називали — укапісти. Процес творення УКП був дуже подібний до творення комуністичних партій в усіх європейських, а почасти й колоніальних країнах. Під впливом першої світової війни і зв'язаних з нею господарських потрясень, а також під впливом російської Жовтневої революції, в Європі наростали революційні рухи. Вони викликали розкол у старих соціал-демократичних партіях, від яких відколювались ліві течії, що ставали на позиції революційної боротьби, диктатури пролетаріату і радянської влади. Лише в Росії ліва течія РСДРП (більшовики) відокремилася задовго до революції 1917 року на другому з'їзді партії в 1903 році. В європейських

соціал-демократичних партіях цей процес почався тільки після 1917 року. Так само й УСДРП почала колотися після цієї дати.

Це важливо відзначити, бо більшовики часто закидали УКП, що вона стала на радянські позиції тільки в 1920 році. Але те саме можна сказати й про всі європейські компартії. Різниця між ними й УКП тільки та, що УКП, крім того, була ще й колоніальною партією, партією поневоленої Росією нації. Тому процес творення УКП затягнувся, бо не була завершена на Україні національно-демократична революція, яка, за теорією УКП, мала перерости в соціалістичну тільки після створення самостійної української держави.

Процес творення УКП децю нагадує процес творення компартії Німеччини. Можна сказати, що УКП копіювала більше німецьку, ніж російську компартію. Це було своєрідне відштовхування від Росії, від її метрополітальних прикладів, відштовхування — так характерне для всіх національно поневолених народів.

Вище було сказано, що вже наприкінці 1917 року від УСДРП відкололася і в 1918 році влилася в КПУ ліва група її на чолі з Є. Нероновичем. Але інші революційні елементи в УСДРП, майбутні укапісти, вважали такий шлях невірним, капітулянтським щодо розв'язання національного питання. Майбутні укапісти казали, що тільки після завершення національно-визвольної революції український пролетаріят може братися за дальший її етап — диктатуру пролетаріату. Ліва ж група УСДРП на чолі

з Є. Нероновичем приєдналася до КПУ, яка ігнорувала завершення на Україні національно-визвольної боротьби, тобто створення незалежної від Росії самостійної української держави. Таким чином, українці вважали, що ця група відступила від національних завдань української революції.

Уже під час гетьманської держави в УСДРП виникла ліва течія, яка після падіння гетьманського режиму не пішла за Директорією УНР, а відкололась від УСДРП і створила за німецьким зразком окрему партію — УСДРП (незалежних). Після відступу Директорії з Києва УСДРП (незалежних) створила разом з іншими партіями (і з місцевими більшовиками) радянський уряд. Але скоро до Києва прийшов слідом за російською Червоною Армією уряд Раковського. Оскільки цей уряд підпорядкував себе Москві, УСДРП (незалежних) пішла в повстання проти нього. Тільки невеличка група лишилася, що назвала себе УСДРП (незалежних-лівих) і в серпні 1919 року, як уже сказано вище, злилася з боротьбістами.

УСДРП (незалежних) засудила цю групу за відмовлення від боротьби за самостійну радянську українську державу, як у свій час засудила групу Є. Нероновича. Після денікінського підпілля УСДРП (незалежних) у січні 1920 року скликала установачий з'їзд, на якому прийнята була комуністична програма, а партія була перейменована на Українську Комуністичну Партію.

УКП визнала помилковою свою участь у повстанні проти більшовицького уряду і стала на

шлях тільки легальної опозиції. Таким чином у період між січнем і квітнем 1920 року на Радянській Україні існувало дві опозиційні до більшовиків українські комуністичні партії — боротьбісти й укапісти. Боротьбісти були більші масовою, ніж УКП, партією. Поперше, тому, що в них, як у колишніх есерів, були більші впливи на селі. В той час як УКП йшла проти течії, намагаючись прихилити на свій бік насамперед українське робітництво. Подруге, боротьбісти за попередньої (другої) радянської влади на Україні не були, як укапісти, в повстанні, а, навпаки, входили до уряду Раковського. Таким чином вони не були скомпромітовані в очах більшовиків, і ці останні не могли на мітингах висувати проти них обвинувачень, які вони висували проти укапістів.

Але в радянських умовах УКП мала свої переваги супроти боротьбістів. Вона мала чітку програму, якої боротьбісти не мали. У програмі, як і в інших своїх документах УКП докладно опрацювала національне питання в дусі марксизму, використавши при тому теоретичну спадщину Шахрая. Основні твердження укапістів у національному питанні зводилися до двох тез: 1) кожна комуністична революція мусить спиратися тільки на внутрішні сили нації, а не бути принесеною ззовні на багнетах; 2) комуністична революція поневолених націй може бути органічною й плідною тільки тоді, коли вона завершує національно-визвольну демократичну революцію і є її продовженням, а не запереченням.

Як уже сказано, боротьбісти змушені були в березні 1920 року самоліквідуватися і влитися в КПУ. Але УКП проіснувала ще до 1925 року, борючись на легальному ґрунті з КПУ за завершення на Україні національно-визвольної революції. Проте стабілізація більшовицької влади на Україні після громадянської війни, а особливо перехід до НЕП-у дали КПУ сили затиснути УКП у кліщі терору і провокацій. УКП змушена була піти на самоліквідацію при умові, що Виконком Комінтерну накаже їй ліквідуватися, тобто візьме відповідальність за національну політику більшовиків на Україні. Більшовики дуже швидко дістали таку постанову Комінтерну. Проте Виконком Комінтерну у своїй постанові визнав принаймні формально те, чого хотіли укапісти: він підтвердив, що УРСР є незалежна і рівноправна з РСФРР республіка і що на Україні є всі ознаки такої незалежності й рівноправності. УКП самоліквідувалася, а її члени були прийняті в КПУ.

В цьому збірникові наведено меморандум УКП другому конгресові Комінтерну (1920 рік). У меморандумі стисло переказана історія УКП, а також її концепція в національному питанні. Меморандум складено в період найбільшого розквіту УКП — влітку 1920 року.

У листопаді 1919 року, під час гомельської наради КПУ, де обговорювалася майбутня національна політика на Україні після звільнення її від Денікіна, в опозиції до офіційної політики ЦК РКП в цій справі виступила група на чолі з Ю. Лапчин-

ським, що назвала себе «Групою федералістів». Слово «федералізм» підкреслювало фальшивий характер більшовицької федерації. Федералізм, за твердженням групи Лапчинського, це спілка рівних чого більшовики не додержувалися. Фактично група Лапчинського висунула самостійницьку платформу: незалежність КПУ від РКП і УРСР від РСФРР. Після встановлення третьої радянської влади на Україні (кінець 1919 року), група федералістів діяла в КПУ, а під час четвертого з'їзду рад України у травні 1920 року Лапчинський пробував скликати нараду групи разом із співчуваючими їй делегатами з'їзду. Федералісти мали свою друковану платформу, у якій теж використовували теоретичну спадщину Шахрая. Лапчинський у 1920 році був виключений з КПУ і влітку того ж року вступив до УКП. Слідом за ним з КПУ до УКП перейшла майже повністю кобеляцька організація КПУ. Але прихильники Лапчинського в інших місцевостях України не вийшли з КПУ.

Прийнятий на XII з'їзді РКП новий курс у національній політиці більшовиків, що спричинився до українізації, трохи пом'якшив опозиційні настрої в КПУ й на Україні. Цьому сприяв також НЕП, за якого підвищився матеріальний добробут населення. Однак нерівність УРСР з РСФРР і в умовах нового курсу національної політики будила протест серед найбільш чулих до цього питання прошарків КПУ, насамперед серед українських письменників. Рупором цих настроїв став письменник-комуніст Микола Хвильовий, який виступив у 1925

році з рядом літературно-політичних памфлетів. Його життєвий шлях перших років революції мало досліджений, і немає ніяких даних про його приналежність до котроїсь з розглядуваних нами груп українського комунізму, але в його памфлетах явно звучали мотиви з програм українських комуністів-самостійників. Такими гаслами, як «Геть від Москви!», «Даймош Європу!» він, залишаючись у межах питань культури, будив широкі опозиційні настрої на Україні. Українське відродження було тоді в наступі, і за Хвильовим погягнулася велика частина інтелігенції, насамперед студентської молоді. ЦК КПУ змушений був влаштувати по всій Україні збори партійних організацій, на яких обговорювалися «помилки» Хвильового, а Сталін звернувся з спеціальним листом до секретаря ЦК КПУ Л. Кагановича, в якому вимагав вжити заходів проти ширення думок Хвильового. У політбюрі ЦК КПУ Хвильового підтримав тодішній нарком освіти Шумський.

На початку 1930-их років Сталін оголосив головною небезпекою не великодержавний шовінізм, як доти було прийнято говорити, а місцевий (на Україні — український націоналізм). Хвильового почали цькувати і довели до того, що він у травні 1933 року поповнив самогубство.

У нашому збірникові подано кілька його памфлетів.

Під кінець 1920-их років українізаційним проце-

сом на Україні керував старий більшовик Микола Скрипник, що був членом політбюро ЦК КПУ і народним комісаром освіти УРСР. Навколо Скрипника витворився цілий штаб, який здійснював українізацію. Скрипник намагався надолужити свої неуспіхи в боротьбі за самостійність КПУ прискоренням культурного відродження України. Він рішуче здійснював українізацію шкіл, в тому числі й високих, преси, театрів та ін. мистецьких закладів. Під кінець 1920-их років заходами Скрипника кількість українських народних шкіл була приведена у відповідність з кількістю українського населення. При тому були забезпечені права національних меншостей. Для прискорення українізації шкіл в найбільш зрусіфікованих місцевостях УРСР, насамперед у Донбасі, Скрипник плянував запросити на Україну п'ять тисяч учителів з Галичини, де люди взагалі не знали російської мови. За часів Скрипника вивчення російської мови в українських школах було не обов'язкове, а студенти багатьох високих шкіл знали російську мову гірше, ніж українську, на що вже тоді скаржилися партійні бюрократи.

Український театр за часів Скрипника став панівним на Україні. Усі газети перейшли на українську мову, крім трьох у Донбасі і однієї (вечірньої) в Одесі. Скрипник вважав, що російське населення має більше, ніж українське, своїх газет і журналів, які приходили на Україну з Москви й інших центрів РСФРР і на які уряд СРСР від-

пускав незрівняно більше коштів, ніж на українську пресу.

Кадри українських комуністів й інтелігенції, що здійснювали українізацію, вимагали замінити невідповідне слово «українізація» словом «дерусифікація», бо йшлося ж не про перетворення російського на українське, а про зняття з українського імперіялістичного російського нашарування.

Українізація спиралася на українську історіографію, яка засуджувала імперіялістичне минуле Росії. Творцем марксистської самостійницької історії України був проф. М. Яворський і його школа в Вуамлін-і (Інститут марксизму-ленінізму).

За Скрипника українізація поширилася й на українські райони за межами УРСР. Так, на Кубані почали теж українізувати школи, був створений український педагогічний технікум і український відділ у педагогічному інституті. У Краснодарі виходила українська газета «Червоний прапор». Те саме робилося й на Вороніжчині, у Казахстані, на Волзі, на Зеленому Клину.

У своїх численних статтях і наукових викладах Скрипник обґрунтовував свою теорію національного питання і відродження України, у якій також багато повгорував з праці Шахрая «До хвилі». На початку 1930-их років, після посилення наступу на українську культуру, Скрипника було зацьковано й доведено до самогубства (липень 1933), роз-

громлено й винищено усі його кадри. На Україні встановилася російська шовіністична реакція, яка від того часу все більше й більше посилюється.

У нашому збірнику вміщено три виступи Скрипника, присвячені національному питанню.

На кінець 1920-их років припадає голосний виступ члена КПУ, росіянина з національності, Михайла Волобуєва. У двох числах журналу «Більшовик України» (1928) Волобуєв надрукував статтю на економічні теми, у якій числовими даними доводив колоніальний характер української економіки вже за радянських часів. Волобуєв уміло використав матеріяли талановитого молодого українського економіста Віктора Доброгаєва (колишнього боротьбіста), друковані у фаховому кварталнику «Хозяйство Украины». Волобуєв подав ці матеріяли в живій і популярній формі, так що вони справили велике враження в широких колах. ЦК КПУ змушений був влаштовувати збори партійних організацій, на яких партійні пропагандисти намагалися доводити «помилковість» тверджень Волобуєва. Боротьба з «волобуєвщиною» була такою ж голосною, як і боротьба з «хвильовізмом». У 1930-их роках Волобуєва заслано до Середньої Азії.

У збірнику подаємо повний текст статті Волобуєва.

*

Український комунізм у всіх його напрямках і відтінках був спробою виплекати комуністичний

режим на місцевому українському національному ґрунті, з тим, щоб ця система була завершенням українського національного відродження, а не його гальмуванням. Одначе Москва розгромила усі ці течії. Сьогодні гальмування українського національного відродження перетворилося на його систематичне нищення. Це нищення й здійснює КПУ, у якій задушуеться кожен вияв української національної свідомости і яку перетворено на одвертого агента російського імперіялізму на Україні.

Іван Майстренко

Василь Шахрай

ДО ХВИЛИ
(Уривск)

*Тенденція українського руху:
самостійна Україна*

Яким шляхом мусить іти, куди мусить прямувати Україна, щоб осягти свою мету: повне і всебічне визволення?

Се питання підводить нас до іншого питання:

Де шукати поради, відповіді на се питання? Чи треба шукати цієї відповіді у великих і малих славетних людей? Чи шукати її в різних загальних принципах, гучних гаслах, «юридичних дефініціях» і т. п.?

Які б не були корисні ці два джерела вирішень нашого питання, ми не можемо покладатися цілком на них, бо великі і малі славетні люди або мовчать або говорять щось таке, що не дає прямої відповіді, або незрозуміло, чому вони говорять саме так, а не інакше — се раз; а подруге, великі й малі славетні люди хворіють на ту ж таки хибу, що й звичайні люди, а саме, перебувають у стані людей, у котрих *der Wunsch ist Vater des Gedankens* (бажання — батько думки). Покладатися ж на загальні принципи, юридичні дефініції і т. п. не можна через те, що зміст сих принципів, дефі-

ніцій зазначається знов таки людьми, так що навіть прсти волі цих людей загальні принципи, дефініції часто грають роллю «юридичного закону», про який відоме руське прислів'я каже: «Закон, что дышло, — куда повернул, туда и вышло».

І через те, що ми себе вважаємо також підлягаючим впливам сього часу і місця, треба знайти таке джерело, котре могло б найменше підлягати різним «сенатским роз'ясненням» і котре само давало б опір різним, вільним чи невільним, перекручуванням.

Мусимо тут же попередити читача, що ми не вільні від українських почувань. Вони «в нас», але не «тільки» для нас, в сьому ми можемо переконати «катеринославців», які вважають себе вмістилищем «чистого інтернаціоналізму», «чистого соціалізму», «чистого комунізму». «В них для них» немає ніяких, скажемо, наприклад, почувань великоросійського націоналізму і шовінізму. Борони Боже, нас навіть подумати про це.

Щоб ухилитися, наскільки можна, від особистих почувань, власних і чужих, навіть почувань «чистих інтернаціоналістів», ми повинні звернутися до реального процесу революційного руху на Україні, прислухатися до мови фактів, намацати тенденцію реального українського руху. Факти — вперта річ, говорять англійці.

Щоб проаналізувати і знати тенденцію українського руху, нам буде досить розглянути розвиток сього руху лише в період останніх 1917 і 1918 років. Попередня історія має лише підготовчий і по-

яснюючий характер щодо окремих рис, деталей. Революція, ми се знаємо, розкриває очевидячки дійсні сили і дійсну тенденцію усякого суспільного руху, розриває всяку намітку, якою обгортаються історичні постаті, течії в період «мирного», «органічного» розвитку. Отже, і для зрозуміння характеру і тенденції українського руху революційні роки 1917 і 1918 мають незрівняно більше значення, ніж навіть попередній рух за ціле століття.

Досить пригадати собі історію України за останні два з половиною століття, щоб переконатися в тих надзвичайно тяжких і скрутних умовах, в яких жив і розвивався український рух. Всі страшенні сили і страшенна «зброя», яку тільки давали і февдально-кріпацьке і буржуазно-капіталістичне суспільство, було вжито для знищення українського руху не одною лише бюрократією, а і «обществом»: поміщиками, і буржуа, і «третьім елементом», і навіть «неукраїнським» пролетаріатом.

Нам можуть кинути докір, що ми порівнюємо пролетаріят «неукраїнський» з поміщиками, капіталістами, і протиставляємо його «українському» пролетаріатові. Нам можуть зауважити, що ми вносимо «роз'єднання» пролетарів різних націй і штовхаємо пролетаріят до «союзу» з буржуазією. Ми живемо в такий час «чистого інтернаціоналізму», що мусимо передбачати ці докори і уваги і серйозно на них одповісти. От тим, хто спитається нас «ловити», ми й мусимо сказати, що у нас іде річ не про те, як повинно бути, а як було на ділі. А на ділі було так, що український пролетаріят

ставав неприхильно до українського руху, як і взагалі до національних рухів. Він терпів його, але застерігав од «націоналізму». Проти монархії, поміщиків, капіталістів, як протест, його підтримували не тільки пролетаріят. Але далі... ні, се «шовінізм». Се факт, з яким ще й далі будемо зустрічатися. І се, і тільки се ми й маємо на увазі, говорячи, що для знищення українського руху були вжиті заходи не одною лише бюрократією, а і «обществом». Різними шляхами, різними способами, — але результат був один: умови розвитку були занадто скрутні і неприхильні. Поліцейська заборона, тюрма, церква, преса, школа, — все прилучалося для одної мети, було —

«Все к цели одной».

Виходили з різних принципових, ідеальних, корисних, суспільних, особистих міркувань, вживали різні заходи, по-різному ставились, щодо методів, — словом, свідомо чи не свідомо, хотіли чи не хотіли, а результат був один.

Тяжкий стан українського руху під час війни став непереносимим. Преса, яка ще лишалась на Україні, була задушена; всі, хто тільки виказав себе зараженим «мазепинством», були взяті під підозрілу й уїдливу увагу царської поліції, розігнані, розташовані в різних кутках «не столь отдаленных мест», звійована Галичина, — куди перекидалися працівники на українському полі раз-у-раз, як ставало непереносно лишатись на російській Україні, — була «облагодетельствована» до-

бром російської «культури», яка персоніфіцирувалася в особах різних поліцейських, урядових, педагогічних, чорносотенних і ліберальних обрусителях аж до П. Струве, свого *enfant terrible* «опозиції его величества», цілі села і міста руйнувались під гарматним огнем, поля перекопувались шанцями, люд зганявся з своїх осель, країна плюндрувалась. Здавалося, не встати Україні після цих розрухів...

І тим більше значення повинний прийняти той масштаб революційно-національного українського руху, який виявився достементно з перших днів революції 1917 року. Говорити після пережитих днів, що все лишилося по-старому, що є «окупація і лише окупація», можуть тільки люди, котрі нічого не здатні навчитись або не хочуть бачити того, що видно кожному, хто тільки не вважає себе (і не тільки «для себе») «сосудом чистого інтернаціоналізма». І лише сліпий також не бачить основної тенденції сього руху — утворити незалежну, самостійну державу. Самостійність можна вважати за результат «отражения» окупації «в головах деяких добродіїв од несподіваного в них для них українських почувань» в такій же мірі, — як, скажемо, «катеринославську точку погляду» можна вважати за «чистий в них для них інтернаціоналізм». Самостійність, як мета українського руху, не можна також вважати однаковою з «самостійністю» гетьманщини. Навпаки, «самостійність» самостійного гетьмана і «катеринославська точка погляду» — рідні сестри і обидві карикатури: одна на само-

стійність, друга на інтернаціоналізм. І як би самостійність гетьмана була дійсним дзеркалом тої самостійности, до якої стремів і стремить український рух, — то над самостійністю треба було б забить осиковий кілок якнайглибше. І якби «катеринославська точка погляду» була дійсним дзеркалом інтернаціоналізму, а не його карикатурою, — то над інтернаціоналізмом давно б стояв хрест. Але карикатура є «карикатурою і лише карикатурою».

Самостійність — се дійсний зміст українського руху. Гадати, що український рух можна задовольнити дозволом надрукувати українського букваря чи часопису, або поставити на сцені українську п'єсу з «танцями і музиками», або носити червоні штани та синій жупан, або варити галушки та вареники, сами знаєте добре, хто може так гадати. А що ж залишається з «хворобливого», як каже «Коммунист», українського національного питання після того, «частного» вирішення, яке дають «комуністи України»?

Погляньмо на факти. Численні резолюції численних українських маніфестацій, зібрань, військових, селянських, робітничих з'їздів, партійних, професійних, просвітніх організацій, домагання українських делегацій до Тимчасового уряду на початку революції 1917 року ставлять на першу чергу два домагання: 1) національно-територіяльна автономія у федеративному зв'язку з Росією; 2) допущення на майбутню міжнародню конференцію представників України.

Ми не будемо спинятись на юридичних дефініціях автономії і федерації і на їх різниці. Нас цікавить той зміст, який вкладали відповідні організації українські в се домагання. Як би ми не ставилися до факту заклику Ц. Радою окупантів на Україну, не можна віднімати того факту, що Ц. Рада на Україні користувалася досить широким впливом і її домагання і універсали лежали якраз по фарватеру українського руху і кожний раз ставали підрахунком пройденому або вихідним пунктом, початком нової глави в історії його розвитку. Через те для зрозуміння змісту національно-територіяльної автономії нам досить лише звернути увагу на акти Ц. Ради.

I-ий універсал, який отолошував автономію України після 3-місячної тяганини з Тимчасовим урядом з приводу «хворобливого» питання, прямо зазначив волю українського народу до незалежності і самостійності у внутрішніх справах України. «Однині будемо творити наше життя», — говорив універсал.

Як розуміла сю формулу Ц. Рада, показує «Конституція України», статут про Генеральний Секретаріят, ухвалений на засіданні Малої Ради 16 липня 1917 року, «на підставі згоди з Тимчасовим урядом од 3 липня 1917 року», себто після реакції в зв'язку з наступом на фронті 18 червня і напередодні «липневих днів» (3-5 липня) в Петрограді і Києві, себто в результаті поступок, компромісу з Тимчасовим урядом з огляду на непевний стан революції; себто під упадок революційної енергії взагалі,

українського руху особливо, і під зростом контрреволюції. Не треба забувати, що «згода 3 липня» спричинилася (поруч з іншими подіями) до липневої катастрофи.

От як зазначає сей статут права Генерального Секретаріату: *)

§ 1. Вищим Краєвим Органом Управління на Україні є Генеральний Секретаріат Ц. Ради, який формується Ц. Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим урядом.

§ 19. Всі закони Тим. уряду мають силу на Україні з дня проголошення їх в Краєвому Урядовому Вісникові на українській мові.

Примітка: В екстрених випадках Ген. Секретаріат проголошує їх іншим способом.

Всякому відомо, що I-ий універсал був оголошений на 2-му військовому з'їзді, де обурення українських вояків тягатиною з боку Тимчасового уряду, заборонаю Керенським з'їзду й ін. дійшло до найвищого напруження. I-ий універсал можна вважати не досить енергійним у домаганнях, дуже лагідним, всупереч тим палким промовам і гострим почуттям, що виявилися на з'їзді. Він зменшував, а не побільшував домагання українських мас. В. Винниченко мусив доказувати, що зараз (тоді) не треба домагатись більшого і оголошувати самостійної республіки, бо 1) ми ще не встигли організуватися, 2) ми не маємо досить збройної сили саме тоді, коли наші вороги мають військо на Україні,

*) Робітнича газета, ч. 87, 18 липня 1917 року.

3) великі міста зараз не підуть за нами, через те що в них переважає неукраїнська людність. Виходячи з цих міркувань, треба брати те, що можна взяти, у свій час ми дійдемо і до республіки *)

В. Винниченко висловив «офіційну» думку українських мас. Зараз автономія, щоб потім осягти самостійну республіку — ось зміст сього стремління. Ми бачимо на сьому прикладі виправдання спостереження т. Леніна:

«Автономія, як реформа, принципіально відрізняється від волі відокремлення, як революційного руху. Се без сумніву. Але реформа, всім відомо, часто є на практиці лише кроком до революції. Власне автономія дозволяє нації, примусово удержуемій в межах даної держави, остаточно конститууватись як нація, зібрати, узнати, організувати свої сили, вибрати цілком відповідний момент для за яви... в «норвезькому» (мається на увазі ухвала норвезького сойму в 1905 році про відокремлення від Швеції) дусі: ми, автономний сойм нації такої то або краю такого то, оголошуємо, що імператор всеросійський перестав бути королем польським і т. і.**)

Такий був реальний зміст і I-го Універсалу.

Нам можуть сказати, що другі думали інакше.

Ми згоджуємось і скажемо навіть більше: коли

*) Див. В. Скоровстанський. Революція на Україні, стор. 26.

***) Н. Ленин. Итоги дискуссии о самоопределении, «Сборник С.-Д.» стор. 22. Підкреслення Н. Леніна.

придивляєшся до керівників українського руху, то бачиш, що вони не поспівали за ходом подій, що «сова Мінерва вилітала лише уночі», що *am Anfang war die That* (спочатку було діло) і лише потім з'являлося «слово». Але тим більше значення має се для нас, як показник глибини джерела національно-визвольного руху. Стихійно, помацки, інстинктом вибирали маси свій шлях, рвали всякі «лагідні» форми і «гармонічність» різних солоденьких і гучних теорій.

Ще більше переконує нас друге домагання — допущення представника України на майбутню мирову конференцію. Якщо не помиляємося, українці перші з усіх народів Росії виступили з таким домаганням. Як і взагалі український рух у Росії був зразком, на якому вчилися, до якого прислухались, за котрим поспішали інші національні рухи Росії. Не треба мати «в себе для себе» великого розуму, щоб зрозуміти, що виступити на міжнародній арені представникові народу, який перебуває в межах чужої держави, поруч з представниками цієї держави, можна лише тоді, коли фактично сей народ став самостійним, і тільки не хватає зачіпки зробити заяву у «норвезькому» дусі; а виставляти таке домагання може тільки той народ, який наважився стати самостійним, зробити заяву у «норвезькому» дусі, — хоч він «в себе для себе» не спромігся усвідомитися в сьому. Яко ілюстрація до цього ось заява одного з делегалів на 2-му військовому з'їзді:

«Як ми стали самостійними? Узнали про забо-

рону з'їзду, про відповідь на наші домагання Тимчасового уряду і зрозуміли, що годі просити, треба самостійно переводити в життя свою роботу — і через те назвали себе «самостійниками». Але тепер ми побачили, що є самостійники, які бажають утворити окрему українську державу. До такої партії ми не належимо.*)

«Катеринославська точка погляду» може на цьому прикладі переконатися, що в масах «в них для них» ідея самостійности може бути «дискредитованою» (кажучи словами резолюції про Україну і Росію, яку ми навели раніше), і саме тоді вони будуть заявляти — годі просити, треба самостійно переводити в життя свою роботу. А який народ може самостійно переводити в життя свою роботу, як не самостійний? Спитайтесь укласти їх на ложе — «пролетарського централізму», як-що се слово брати в його реальному змісті, і ви побачите перед собою самостійника. А се може статись, наприклад, у такому випадкові. На Україні знову поставуть Совіти. «Катеринославський» уряд, щоб виконати своє обіцяння, скликає з'їзд, або він сам збирається. І от виявляється, що на з'їзді беруть верх самостійники, скажемо, люди, що захочуть оголосити самостійність Совітської України.

Що мусить робити «катеринославський» уряд? Розігнати, бо се «шовіністи», бо вони проти чистого інтернаціоналу» і т. д.

*) Скоровстанський. «Революція на Україні». Підкреслення наше.

Що заспівають тоді маси, які «ізжили» «в них для них» самостійність? Певно: годі просити «катеринославців», треба самостійно переводити в життя свою роботу.

«Однині сами будемо творити наше життя».

Але не так склалося, як дбалосся. Наступ 18 червня, події 3-5 липня в Петрограді, 5-7 липня в Кисві (обеззброєння полуботківців), розстріл богданівців, смертна кара на фронті загальмували справу автономії України, аж поки корнілівська авантюра не розбила морок контрреволюції. Революція в жовтні розбила контрреволюцію. Бувша Російська імперія розпалася на окремі елементи, «влада опинилася на місцях». Центральна Рада захоплює владу, у неї є фактична змога, і через те вона вже не боїться оголосити Українську Народню Республіку в федеративному зв'язку з Росією (7 листопада). Тепер уже така республіка не задовольняє маси, але... далі поки що не можна було іти: на Україні перебувало козацьке й російське військо, яке ставилося вороже до відокремлення. «До сього (самостійности) прийде само собою — з часом».*) А голова Центральної Ради М. Грушевський, закриваючи I-ий Київський з'їзд, на якому стався розкол, в своїй короткій промові зазначив пройдений шлях і додав, що шлях сей прямує до самостійности і що самостійність мабуть буде досягнена скоріше, ніж чекали. Ми знаємо, що В. Винни-

*) В. Скоровстанський. «Революція на Україні». 26.

ченко на 2-му з'їзді числив, що до республіки дійдемо лише років через 2-3.

Про самостійність, як конечну мету, свідчить і та кумедна і, як на ті часи, цілком контрреволюційна теорія «соціалістичного федеративного уряду», яка не здійснилася і яка була висунена Ц. Радою. Центральна Рада хотіла утворити російський уряд за згодою окремих частин бувшої Російської імперії: Україна, Росія, Дін, Кавказ, Сибір і т. д. Але така згода могла бути дійсно лише в тому випадкові, якби ці країни були політично рівноправні, незалежні, самостійні. Хиба цієї теорії полягала не так у ній, як в тому часі і об'єктивному стані України. Центральний російський уряд був — Совіт Народніх Комісарів, — а Ц. Рада заявляє, що його немає, і бажає увійти з ним у згоду, яко урядом лише Росії, *Україна — частина Росії* (так воно було і такою її вважала і Ц. Рада), *а веде себе, як незалежне і рівноправне з нею ціле*, — ось протиріччя того стану, в якому перебувала тоді Україна.

І се протиріччя виявилось і на другому полі. Ц. Рада послала свою окрему делегацію в Берестя-Литовське, на мирні переговори. «Катеринославська точка погляду» з погрозою, з виглядом ментора, кріпкого «заднім умом» (щоб не сказати інакше), говорить про помилку «визнання всеросійською делегацією в Бересті делегації Ц. Ради».*) А хай поміркує «катеринославська точка погляду» та пригадає об'єктивний стан не тільки України

*) «Правда», ч. 132.

і її делегації, а й Росії і її делегації. Щоб зробила «катеринославська точка погляду»? Не визнала б? Але тоді кінчаються «пшиком» і всі переговори, які були збудовані на «праві націй на самовизначення», на § 9 програму большевиків, на тому пункті, який визнається і зараз «катеринославцями». Російська делегація мусіла визнати делегацію Ц. Ради, бо «з фактами числяться», як відомо було ще голові Тимчасового (не теперішнього) уряду кн. Львову, бо «факти — уперта річ», і треба мати «катеринославську» голову, щоб сього не розуміти.

Не визнати не можна було. Визнання було неповне, недоговорене, не щире. Як, з другого боку, заява делегації Ц. Ради була теж неповною і нещирою, коли вона, руйнуючи революційний «фронт» перед австро-германськими імперіялістами і «полемізуючи» (фактично дискредитуючи владу російського уряду), рівночасно заявляла про єдність «фронту», про те, що вона стоїть на одному боці бар'єру з російською делегацією.

Сей протирічний стан України очевидячки виявився, коли прибула друга Українська делегація, від ЦВК України.

Який міг бути інший вихід не тільки перед Ц. Радою, а й перед Україною, хто б не стояв на місці Ц. Ради? Вихід міг бути лише один — оголошення самостійности.

І цей логичний висновок був зроблений Ц. Радою на засіданні 11-24 січня 1918 року; 4-ий Універсал оголошував самостійність, незалежність, суверенність Української Народньої Республіки.

Точки над і були поставлені, і протиріччя вирішилося. Делегація Ц. Ради заключила сепаратно мир, делегація російська порвала перетовори, оголосивши відому заяву: *ні мир* — бо се означало би погодитись з ультимативними вимогами Германії, і тим самим визнати договір з Ц. Радою, значить визнати Центральну Раду за «законний» український уряд, а себе нападаючою стороною, визнати правильність твердження Ц. Ради, що війна між Центральною Радою і большевиками є війною України і Росії; — *ні війна* — бо воювати не можна було за браком війська і т. д.

Так Центральна Рада, не свідомим керівництвом, а відштовхуванням фактів дійшла до самостійности. «В неї для неї» були лагідні солоденькі міркування про лагідний організаційний рух, щоб поволі, з «передидшками», осягти повне визволення, а «по-за нею» було «щось сильніше за неї»: факти, об'єктивний, реальний процес реального життя, який штовхав, будив думку, *примушував* робити відповідні логичні висновки.

Погляньмо тепер на стан і ролю другого фактора революційного українського процесу — на Союзи і партію большевиків зокрема.

Наведена вище цитата з «Коммуниста» ч. 5 говорить: «Ми не давали загальної відповіді на питання, яких же форм обопільних стосунків домагається пролетаріят України: чи домагається він красвої автономії, федерації, самостійности, чи, може, він не бажає ніякого політичного виділу Укра-

їни, домагаючись безпосереднього зв'язку кожного місцевого Совіту з всеросійським центром».

В сьому твердженні є багато правди. Ми дійсно ніякої відповіді на українське питання не давали, бо ми його і не знали, вважаючи його лише «дрібнобуржуазними витребеньками»; се ми говоримо про фактичне відношення большевиків на Україні, а не про окремих осіб. А через те саме, що тоді «в нас для нас» не було ніякої України, а була лише «південна Росія», ми вже давали відповідь: «Ніякого політичного відокремлення, безпосередній зв'язок кожного місцевого совіту з всеросійським центром». Правда, до цього прилучилося ще «право націй на самовизначення», але то «потім» — «авось, небось, как-нибудь». А зараз «ніякого політичного відокремлення, безпосередній зв'язок кожного місцевого совіту з всеросійським центром».

Здавалося б, що ся точка погляду захищає від усякого «шовінізму», від усякої самостійности, — навіть «в нас для нас».

А на ділі до чого ми дійшли? До самостійности. Се ж факт.

Тут нас, «катеринославська точка погляду» перебиває і з погордою і обуренням кричить про «скоропалительное призначеніе за федерацией самостійности ЦИК України и вся эта игра ЦИК України в правительство и т. д.». Алеж іншого шляху фактично не було. Якби «катеринославці» уміли «числитись з фактами», то вони б се зрозуміли. Їм би тоді став зрозумілим і той «факт», що вони сами віднімають навіть існування України,

утворюють окрему партію і окремий уряд для неї, неіснуючої країни, і що «в них для них» іншого шляху немає, і що вони тим самим, несвідомо «в собі для себе» затверджують існування, яко державно-політичної одиниці, цієї країни, існування якої вони заперечують, але роблять се помацки, псуючи власну справу. Факти — вперта річ, і навіть мідний лоб з ними нічого не вдіє.

Ми домагалися «безпосереднього зв'язку кожного місцевого совіту з всеросійським центром», — а під примусом подій повинні були скласти «катеринославці» ЦВК України, себто центр, який мав зібрати роз'єднані українські совіти, стати «між» кожним місцевим совітом і всеросійським центром.

Ми не бажали «ніякого політичного відокремлення» — і мусіли «скоропалительно визнати за федерацією самостійність», бо ми проспали український рух і не виробили в «нас для нас» «позитивної відповіді» — так або ні (та тоді і не можна було сього зробити) щодо України. Ми мусіли «скоропалительно» робить, бо факти — вперта річ, як мусіли «катеринославці» зараз поспішати «петушком-петушком» за Директорією, хоч вони возились і кричали весь час про повстання.

Щоб боротись з Ц. Радою на Україні, ми мусіли утворити ЦВК Совітів України, і через те саме закінчити організацію України, яко державно-політичної одиниці, і затвердити її фактично. Хай спробують «катеринославці» викреслити сей «пункт» з історії України.

Щоб боротися з Ц. Радою на міжнародній арені, ми musіли послати делегацію до Берестя, себто, не бажаючи, не свідомо, ми закріплювали на міжнародній арені стан України, яко державно-політичної одиниці. Хай спробують «катеринославці» викреслити сей «пункт» з історії конституювання української нації.

І сміх і сльози, коли читаєш, як сучасний ЦК «катеринославської» партії «загибаєт салазки» німецькому «соціалістичному» «уряду з Полтави», тоді як до Полтави ще було дуже далеко і як там сидів не то Скоропадський не то Петлюра. Але яким би «курйозом» ми не вважали сей «акт», а й він, в карикатурі, свідчить про те ж: факти — вперта річ.

Щоб боротись з німцями, яких закликала Центральна Рада — musіли оголосити самостійність України. Ми musіли, musіли, musіли...

Якщо про Центральну Раду можна сказати лише *cum grand salis* з значними зауваженнями, — то про нас тоді можна без усяких зауважень проспівати:

Без меня меня женили, —
Я на мельнице был.

На тій самій «мельнице», де мешкають і досі «катеринославці». Не даром вони навіть пишуть на зразок цієї пісні: «в них для них» і «без меня меня».

Отже, під примусом фактів, подій, логікою реального революційного національно-визвольного руху на Україні — обидві найбільш авторитетні

організації України: Центральна Рада і Центральний Виконавчий Комітет Сівітів прийшли до самостійности.

Були різні заміри, різні погляди, різні бажання, різні філософічні, соціально-політичні, ідеологічні взагалі міркування — а результат, кінцевий пункт, у який уткнулися всі, був один: самостійність.

Були помилки, були хитання, була непослідовність. Але пояснювати сей результат лише «помилками», «непослідовністю», «хитаннями» — се ж...

«Все удача та удача, — дайте ж хоть каплю розуму», — говорив Суворов тим, хто поясняв всі його „победы и одоления” тільки «удачею», «випадком».

«Все помилки та непослідовність, — дайте ж хоть каплю історичного змісту сьому процесові» — скажемо ми, і додамо: бо тоді взагалі не можна нічого зрозуміти в історії, як що ми будемо керуватись методом «катеринославців».

МЕМОРАНДУМ УКРАЇНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ КОНГРЕСОВІ ІІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

Дня 22-25 січня 1920 року в Києві відбувся установчий з'їзд Української Комуністичної Партії, котрий остаточно закріпив і уформував розпад і диференціацію революційних елементів, що попередньо групувалися кругом української соціал-демократії, направив її пролетарську частину на шлях комуністичної революції, в границях, об'ємі і конкретних національних умовах України.

Цей з'їзд затвердив також партійну програму, дав опіку світової і української соціальної революції і випрацював організаційні форми для об'єднання комуністичного українського пролетаріату, щоб визволити його від впливів націоналістично-міщанської ідеології і підготувати для рішучої і свідомої боротьби за класову диктатуру пролетаріату.

Необхідно прослідити всю історію революційного і національного руху на Україні, щоб ясно зрозуміти причини, які привели до утворення Української Комуністичної Партії, в часі, коли вже існувала обласна організація Російської Комуністичної Партії, так звана Комуністична Партія (большевиків) України.

Україна на протязі більше двох з половиною століть придавлена російським абсолютизмом, була об'єктом економічної експлуатації, національного гніту і колонією для русифікаторської політики зі сторони державних класів російської імперії.

Вищі шари української нації, — шляхта і козацька старшина, винародились та пішли на службу російського абсолютизму, а носіями національної думки зісталось закріпощене українське селянство, що представляло собою етнографічний матеріал для професорських дослідів колись «історичної нації». Сказано, — нація померла.

Однак те, що буває причиною поневолення націй, іменно економічний розвиток, те саме дає і средства закріпощеним для їхнього відродження і визволення.

Розвиток капіталізму так званих «неісторичних» націй штовхає на нові шляхи, спричинює руйнуючі і творчі процеси, розкладає етнографічну масу, творить з неї класи і пособляє національному відродженню нації.

По словам Рудольфа Гільфердинга, як цитує тов. Ленін в своїй праці про імперіялізм, капіталізм втискається також до поневолених народів, революціонує в корінь старі соціальні відносини, руйнує тисячлітні аграрні окремішності «неісторичних» націй і втягає їх у капіталістичний вир боротьби. Сам капіталізм дає поневоле-

ним средства і способи для їх визволення.

Вони видвигають самі цю ціль, яка все була найвищою метою європейських націй: будування єдиної національної держави, як знаряддя економічної і культурної свободи.

Початок відродження українського народу сягає в середину XIX століття, коли почав проявлятися сильно літературний рух, якого провідниками була національно свідомо інтелігенція, що постала зі слоїв українського народу.

Від геніяльного бунтарського поета української кріпацької маси — Тараса Шевченка, далі через культурництво і хлопоманство старих «громадян», через політичний лібералізм Драгоманова — український національний рух в добу революції 1905 року був вже клясово і національно здиференціалізований.

Створення української соціал-демократичної партії в 1905 році, яка постала з революційно-соціальної групи, з так званої «Революційної Української Партії» (РУП), що існувала від 1902 р., — було одночасно початком національного і клясового руху українського пролетаріату. В революції 1905 року українська соціал-демократична партія брала живу участь; — до початку революції 1917 року вона ставила своїм домаганням автономію України, як мінімальну демократичну програму в національному питанні. В пору світової війни 1914 року вона стояла непохитно на точці погляду ре-

волюційної боротьби, проти війни і злучилась з Ціммервальдом.

В той же час на Україні існувала ще друга група: Російська соціал-демократична партія, котра мала на міський пролетаріят більший вплив, чим українська соціал-демократія, а причиною цього: імперіялістична і колоніяльна політика руського і європейського капіталу на Україні, зросійщений город і насильне творення вищих верхів кваліфікованого руського або зрусифікованого пролетаріату, не зв'язаного з масами українського народу.

Хоч українські по походженню і національності робітники творили більшість пролетаріату України, то по причині їх низького культурного рівня і відсталости в класовому розвитку, ще й тому, що українські робітники головним чином були зайняті в сільському хазайстві, сільській індустрії і гірській промисловости або заповняли собою ряди некваліфікованих робочих города, відгравали вони ролью приналежних до руських елементів і були в їх партійних групах та гуртках.

Наколи прийняти на увагу фінансово-економічну експлуатацію України руською метрополією і національно-політичний гніт над українським народом, а разом і зв'язаний з тим низький культурний рівень мас, то стане ясним стан соціальних сил України з початку великої східньої революції.

II

Підготовлена усім дотеперішнім капіталістичним розвитком, українським національним рухом та гнітом російського імперіялізму, українська революція почала виділятися в загальнім ході російської революції як національна, яка ставила своїм завданням національне визволення шляхом створення національної держави.

Період від лютого до листопада 1917 року був часом надзвичайного національного здвигу українських селянських, жовнірських і робітничих мас, періодом боротьби з імперіялістичним тимчасовим урядом і гуртування сил для здійснення гасла національного визволення, товчком якого послужила жовтнева революція в Петрограді.

Носієм цього руху явився бльок дрібної буржуазії, селянства і української частини робітництва, завершений Центральною Радою. Найбільш активну і керуючу участь приймала в цім рухові й українська соціал-демократія, яка в часі боротьби з російським імперіялізмом стояла на революційній національній і клясовій позиції, чому дала вираз резолюція IV конгресу УСДРП у вересні 1917 року, де вказується на перехідний характер революції, на стремління трудящих мас до усунення капіталізму і переведення соціальної революції і де видвигнуто проблему революційної влади робітників, селян і салдатів. Цей період вважався в українській соціал-демократії «большевицьким», хоча

цей «большевизм» підтримувався більше національною боротьбою, чим класовою.

В цій національній революції російська соціал-демократія (большевики), (нинішня Комуністична Партія (б) України, областна організація РКП) участі не приймала, вважаючи цей рух шовіністичним. Дякуючи цьому, класово найбільш вихований руський пролетаріят на Україні зістався поза українською революцією, вважаючи її буржуазною та забуваючи, що завданням пролетаріату і являється вести буржуазно-демократичну революцію до кінця...

Всі ті завдання вирішила взяти на себе Українська Комуністична Партія, підготувати і організувати український пролетаріят для виконання його історичної ролі, підняти його класову свідомість, зв'язати його змагання з боротьбою цілого трудящого українського нарса за своє соціальне і національне визволення, направляти класову боротьбу цього пролетаріату не шляхом підпорядкування його другому одряду міжнароднього пролетаріату, а шляхом підняття його як рівноправного члена міжнароднього товариства — Комуністичного Інтернаціоналу, підчиняючи його боротьбу інтересам загальної боротьби світового пролетаріату шляхом створення самостійного партійного центру, єдиного, дійсного представника класового руху всього пролетаріату України — Української Комуністичної Партії, як це постановляє наша програма.

Всі ці задачі виповняє Українська Комуністична Партія у своїй щоденній політичній боротьбі і в організованій і виховуючій роботі.

III

Розвиток всесвітнього капіталізму завершився фазою імперіялістичного фінансового капіталу, панування якого привело до нечуваного поневолення працюючих мас усього світу і всіх народів землі горсткою магнатів і королів капіталу, що керують усім світом при допомозі невеликого числа імперіялістичних держав. Фінансовий капітал, змагаючи до панування над світом і до світового хазяйства під загрозою гниття і розкладу, кинув народи в світову імперіялістичну війну, яка явилася показником загальної кризи капіталістичного хазяйства і привела його до повного краху і упадку.

І тому то «світова війна з konieczністю повинна була перейти і в дійсності переходить і буде даліше розвиватись в горожанську війну експлуатованих мас на чолі з пролетаріатом проти буржуазії».

Світова пролетарська революція, яка почалася в Росії і все більше втягає в своє русло широкі маси працюючих усього світу, видвигнула і поставила перед пролетаріатом цілий ряд проблем, від розв'язки яких зависить справа його визвольної боротьби.

Панування фінансового капіталу з його погонею

за прибутком, стремлінням за внішніми ринками і боротьбою за них привело до поділу цілого світу між великих імперіялістичних хижаків, до поневолення останніми всіх відсталих країн і до сильнішого загострення економічної експлуатації колоній і національного гноблення народів. Імперіялістичні держави при допомозі мілітарної організації воєнної сили жорстоко здавлювали не тільки клясовий рух працюючих в себе, але і визвольні національні змагання колоній і поневолених народів. Імперіялізм створив механічну систему централізованих колоніяльних держав, стараючись зладити клясові протилежності внутрі метрополій колоніяльною політикою, загострюючи одночасно національні противенства поміж паразитарною «державою-рентовиком» і колоніями, змагаючими до створення власних незалежних держав, як огнища розвитку їх економічних організмів і засобу до політичної і культурної свободи.

Сам капіталістичний розвиток пхає з історичною кінечністю поневолені колоніяльні народи на шлях боротьби за національне визволення, ц. є. за створення незалежних держав.

Ввезений в колонії капітал підносить їх внутрішні продукційні сили, веде до быстрого промислового розвсю, деколи навіть на кошт економічного застою метрополії, розкладає народні маси на кляси, творить нові економічні осередки, які стремлять до об'єднання гравітуючих до них на основі природних економічних, географічних умов територій і до завершення консолідації економіч-

них організмів, які історично найчастіше, хоча не обов'язково, зв'язані з певними націями і тим збільшують силу супротиву колоніальних народів проти імперіялізму.

Колоніально-імперіялістична структура світового господарства і організації людства сама намітила форми нової органічної їх структури під проводом пролетаріату.

Тому то криза капіталізму і розклад його, спричинені світовою війною, яка привела до всесвітньої революції, відслонили тільки ці економічні організми, які в перехідній революційній добі повинні закінчити свою економічну, державно-політичну і національну організацію.

І на них опреться дійсний Інтернаціонал керуючого пролетаріату в своїй праці для організації господарства і комуністичного суспільства.

«В наслідок цього момент переходу до комуністичної революції веде неминуче до розвалу імперіялістичних держав-конгломератів, як пр., Росія, Австро-Угорщина або Британія, на основні економічні організми, а також неминуче веде до об'єднання горожанських війн всередині поодиноких держав з революційними війнами, як обороняючихся пролетарських країн, так і гноблених народів проти ярма імперіялістичних держав».

Це пояснює нам, чому пролетарська революція почалась в економічно відсталій країні — в Росії: капіталізм, підірваний і умираючий, натурально почав валитися, починаючи з найбільш слабих

мість, там, де він створив найбільш глибокі і різнородні протилежності. Це вказує нам, яке значення для пролетарської революції повинні мати повстання проти англійського імперіялізму його колоній.

Для того то немислимі і реакційні усякі заходи переводити пролетарську революцію обов'язково в рамках старих імперіялістичних держав. Перед міжнароднім пролетаріатом стоїть завдання втягнення в комуністичну революцію і в нове будівництво не тільки передові капіталістичні країни, але і відсталі народи — колонії, використовуючи для цього національні революції останніх шляхом активної участі і керуючої ролі в них, змагаючи до перманентної революції, не дозволяючи буржуазії затримати її на реалізації гасла національного визволення, але борючися за обняття влади і за диктатуру пролетаріату і доводячи буржуазно-демократичні революції до кінця організацією закінчених незалежних держав, входячих в загальну сіть міжнароднього об'єднання постаючих радянських республік, яке буде опиратись на них, — на сили місцевого пролетаріату і працюючих мас кожної країни при взаємній допомозі всіх відділів світової революції.

Таке розуміння процесу світової пролетарської революції дає нам можливість зрозуміти хід і характер української революції і означити в ній завдання українського пролетаріату і його комуністичної партії.

Українська революція виявила з цілою ясністю увесь цей клубок противенств, які постали з попереднього розвитку продукційних сил України і її соціально-політичних відносин, в котрих, крім класових противенств капіталістичного ладу, грають велику роль і національні противенства, або, краще сказати, боротьба внутрішніх і зовнішніх соціальних сил, що утруднює класову боротьбу і стримує комуністичну революцію на Україні.

Цей попередній розвиток України наложив своє сильне п'ятно на весь хід української революції, яка до цього часу не може розвинути в цілій повноті в комуністичну революцію.

Україна гноблена російським імперіалізмом, заселена народом, який займає серед слов'янських народів своє самостійне місце, будучи колонією в відношенню до російської імперіалістичної держави і півколонією в відношенню до європейського капіталу, в процесі капіталістичного розвитку прийняла форму національно-економічної області, охопленої басейнами рік Донця, Дніпра і Дністра і гравітуючи до Чорного моря, якої характер сільсько-господарська культура і зв'язаний з нею промисл предметів запотребовання (го-

ловно буряково-цукровий) і яка є зв'язана з осередком сильно розвинутого гірничого, угольного, металургійного і металевого промислу Донецького басейну, Криворізького району і великих міст.

Будучи промислово нижче розвинутою, чим Росія, Україна одночасно виявила (особливо в імперіялістичний період) о много скоріший темп розвитку, чим Росія (головно в тяжкім промислі), стараючись догнати, а в деяких галузях і перегнати її; це характерне явище для розвитку колоній і примушує їх стреміти до створення своїх власних незалежних центрів, які б управляли господарським, політичним і культурним життям їх народів.

Однак такий колоніяльно-економічний розвій України з проникненням до неї капіталізму із зовні і при управі її промислом петроградськими, московськими і західньо-європейськими банками з ввозом до неї капіталів, відбився і на структурі її соціально-класових і національно-політичних відносин. Ввіз капіталу і розвій промислу України, імперіялістична і русифікаторська політика Росії йшли в парі з впливом сюди робітничих сил із Росії, головно кваліфікованих робітників з відриванням пролетаризуючихся українських елементів від маси народу — працюючих. Рівночасно царський уряд Росії всякими способами поспособляв еміграції з України пролетаризованих елементів села, не використаних для промислу і переселяв їх в інші часті імперії (головно в Сибір), відмежуючи себе таким способом від небезпечної концентрації чисто українських пролетарських сил,

спосібних до підняття боротьби проти його експлуататорської русифікаторської політики.

Так постали російські або зрусифіковані в більшості міста і такі ж верхи найбільш розвинутого пролетаріату, відірвані від українських центрів і зв'язані економічно, культурно і психологічно з центрами російської метрополії. В той же час подавляюча маса місцевого пролетаріату, що вийшла з українського народу, направлялась головно в промисл гірничий і предметів споживи, які лежали ближче села, як також заповняла кадри торговельно-промислових робітників міста; при чім ціла та маса стояла на низькім соціяльнім (некваліфікований труд) і культурнім (з огляду на національний гніт) степені розвитку. Це можна сказати з іще більшим натиском і про сільський півпролетаріат і про бідне селянство, хоча і тісно зв'язані з українським промислом, але відірвані від верхів російського пролетаріату.

Це відношення соціяльних сил України представляється в цифрах схематично в слідуючий спосіб: пролетаріат 15%, півпролетаріат, бідніше селянство 30% і середнє селянство 45%. Розглядаючи пролетаріат України по територіяльному і національному походженню (статистика з 1897 р.), видимо, що 84% є місцевого, а 16% захожого пролетаріату; по національному походженню 72% українського, а 28% чужонаціонального (російського і жидівського). При чім це національне відношення по осібним групам слідує: поміж промисло-

вим пролетаріятom українців коло 50%, серед непромислового більше чим 85%.

Таке відношення соціальних сил на Україні привело до цього, що керуючу роллю в українському пролетарському рухові грали російські і зрусифіковані верхи робітничої класи, які логікою попереднього свого розвитку і зв'язків з Росією не зрозуміли тенденції української революції, що началась як національна революція і видвинула проблему створення свого економічного, політичного і культурного центру в формі незалежної держави. Супротивляючись цій історично неминучій тенденції завершення національного визволення українського народу і допровадження цим способом буржуазно-демократичної революції до кінця, керуючі круги пролетаріату на Україні, зорганізовані в Російській Комуністичній Партії, з слабо виявленим навіть обласним характером її організації на Україні — Комуністичної Партії (большевиків) України, на протязі 3 літ затримують відживання національної революції в масах, тратять зв'язок з ними, створюють умови, сприяючі розвиткові контрреволюції і приводять до поразки пролетарської диктатури.

Цей подвійний центр на Україні, боротьба внутрішніх і зовнішніх сил її, подвоюють нестійкість української пролетарської революції. Внутрішні сили стихійно стремлять до створення українського державно-економічного політичного центру, зовнішні до підчинення України Росії.

Тенденції внутрішніх сил в період буржуазної

революції виявились в боротьбі Центральної Ради за державне самоозначення української нації, в проголошенні незалежності «Української Народньої Республіки»; в період пролетарської революції вони виявляються в стремлінню до створення незалежної Укр. Соц. Рад. Республіки і свого економічного, політичного і партійного центру...

Однак керуючі верхи КП(б)У ведуть безпощадну боротьбу з таким настроєм в партії і, спіраючися на імпортованих невеликого числа партійних робітників з Росії, на многочисельних совітських і приватних урядовцях, що по-своєму матеріальному положенню є обов'язані піддержувати все стоячих у влади, на примазаних до партії міщанських елементах українського города, що суть органічними ворогами українського села і української національної стихії взагалі, верхи користають з колосальної сили державного апарату і правительственной партії, з фізичної сили червоної армії, з фінансової і моральної допомоги РКП, як провідники III Інтернаціоналу, щоб удержатися при владі.

Досвід показав, що нема надії на побіду здорової революційної думки в КП(б)У органічним шляхом, бо висланники РКП, формальні проводарі КП(б)У, не зупиняються перед тим, щоб прямо фізичною силою знищити опозицію в рядах своєї партії, щоб зупинити також всяке товариське життя всередині партії, розкладають фактично саму партію, припинили на ділі партійний статут, замі-

нивши всю виборну партійну управу" назначеними згори партійними урядовцями, — щоб тільки не допустити стихійно зростаючу опозицію всередині власної партії до влади.

А для того, щоб якнебудь задовольнити стремління широких трудящих мас до здорової економії, обернути колишню колонію Росії в рівноправну країну з другими членами будучих світових об'єднаних радянських країн, вони стараються завести чисто буржуазну культурно-національну автономію, в якій афішують свою готовість іти назустріч національним настроям цієї області. Мимо всього замітити треба, що це їм по крайній мірі слабо вдається, завдяки повній відсутності їх від національної стихії і органічної неспосібності, бо вони у всьому сліпо виконують і ведуться приказами і плянами свого центру з РКП.

Таким чином, в часі, коли широкі маси пролетаріята України не тільки українського, але і руського і зросійщеного робітництва в ході української революції еволюціонізують в сторону правдивого розуміння своїх завдань в цій країні, стремлять до довершення її державної організації і до створення центру, який заряджував би її економією, політикою і культурою, — правлячі верхи КП(б)У по причині своєї повної залежності від РКП, паралізують самочинність місцевих сил, реагують на їх в протилежному напрямі, і тому все більше і більше відмежовуються і втікають від здорової української масової стихії.

По тій причині, не дивлячись на ту колосальну

ролю, котра належиться РКП у світовій революції, а почасти і на Україні в першу добу її революції — все ж таки її областна організація КП(б)У не може стати носієм руху внутрішніх сил української пролетарської революції, — вона являється часовим наверхствуванням (напливом) в українському пролетарському руху, що втовні пояснюється законним та історичним розвитком України, бо тільки в зв'язку з підйомом внутрішніх класових сил набере своє значення або розтрощить її стихія.

Тому неминучим являється істотний розрив з КП(б)У і створення центру притягання внутрішніх пролетарських сил, який був би ідейно і організаційно зв'язаний і злитий з масами, котрий по мірі свого росту відбивав би стремління і цілі українського пролетаріату і змагався до вирішення завдання світової революції на Україні.

А таким центром являється зараз Українська Комуністична Партія, яка в процесі революції повинна об'єднати всі комуністичні сили України і виповнити основні принципи комуністичної програми.

Це конечно, невідклично мусить статися під теперішній момент нашої спільної боротьби і в союзі з КП(б)У проти контрреволюції і світового імперіялізму. Це нарівні обов'язує УКП і КП(б)У до взаємної помочи і розуміння менту.

Зі своєї сторони Українська Комуністична Партія вважає необхідним активно піддержати радянське правительство України, створене РКП, в його бо-

ротьбі проти контрреволюції та імперіялізму, не дивлячись на те, що в многих і основних точках вважає його політику хибною. До цієї активної роботи приєднає УКП чимраз нові маси ще не причасних у пролетарській революції, а для себе оставляє право самостійної організації українських робітників і шляхом організаційного масового злиття йти до нормального розвою української революції.

Рівночасно з тим, будучи самостійним членом міжнароднього пролетаріату, маючи за собою 15-літню працю в українських робітничих масах, які зв'язані з нею історично, як з революційною частиною колишньої української соціал-демократії, — Українська Комуністична Партія стремить до завойовання собі місця, морально і організаційно, в III Комуністичному Інтернаціоналі.

УКП певна, що своїми заслугами перед світовою соціальною революцією пролетаріат України здобув собі право на самостійне представництво в органі, що об'єднує світовий комуністичний рух, і має право зайняти в йому таке ж місце, як і пролетаріат Росії і других країн.

V

Входячи в ради III Комуністичного Інтернаціоналу рішенням першого Установчого З'їзду 22-25 січня 1920 року, опираючись на плятформі Комуні-

стичного Інтернаціоналу і на свою партійну програму, Центральний Комітет Української Комуністичної Партії вважає необхідним зформулювати свою заяву, і звертається з нею до другого Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу в наступних тезах:

1. Капіталістичний розвиток світу завершився монопольним капіталістичним імперіялізмом, який розділив всю земську полосу поміж купку хижацьких імперіялістичних мілітарних держав, яких оруддям королі і магнати фінансового капіталу. Цей розвиток штовхнув імперіялістів на грабіжницьку боротьбу заволодіти колоніями і хазяйнувати світовим ринком торгівлі, що остаточно привело до світової війни двох коаліцій, яка сама наглядно показала кризу капіталізму і довела капіталістичний лад до повного зруйнування і розкладу. І світова війна закінчується світовою пролетарською революцією, здійснюючи комунізм.

2. Крім того, цей розвиток капіталізму підняв рівночасно творчі сили колоніальних країн, втягнув їх у всесвітній рух, створив з їх економічні центри, поробив їх єдиними національними територіями, які змагаються за своє визволення з імперіялістичного поневолення, і породив національні революційні рухи у тих країнах.

3. Механічна структура світового імперіялізму і основ імперіялістичних колоніальних держав, в

зв'язку з економічним розвитком і підйомом відсталих країн, разом з крахом капіталізму і упадком фінансового капіталу, викликаного війною, сама привела до розкладу і знищення економічних організацій, які стреміли до завершення своїх хазяйських і політичних організацій.

4. Це ставить перед повстаючим проти капіталізму і вже управляючим пролетаріатом проблему повної економічної і політичної перебудови всього світу, подиктовану загальними інтересами пролетарської революції, на основах органічного об'єднання і тісного союзу вповні закінчених радянських організацій, створених пролетарською революцією і виростаючих з національних революцій, колоній шляхом втягування останніх в комуністичну революцію до активного приведення їх у державні організації.

5. Колоніальний розвій України в цілому попередньому капіталістичному періоді, історично неминуче довів Україну до національної революції, котра розвинулася в комуністичну революцію і ставить перед українським пролетаріатом завдання організації України в самостійну державу, як знаряддя боротьби з українською буржуазією, яку підпомагає європейський імперіалізм, і як средство для економічного відродження цього краю. В загальній сіті об'єднаних радянських республік Українська Соціалістична Радянська Республіка повинна зайняти місце, відповідаюче її економічній і політичній окремішності та повазі.

6. Стремління трудящих мас України до створення своїх економічних, політичних і культурних центрів, для управи всім життям країни, наглядно виявилось як у всьому попередньому періоді української революції, так і зі створення цілого ряду українських партій і других організацій всеукраїнського масштабу, що українська радянська влада в своєму соціалістичному устрою на Україні повинна виходити з бажань самих мас.

7. Ігноровання тенденції української революції зі сторони провідників пролетарської революції на Україні, які спиралися на верхи руського і зросійщеного пролетаріату на Україні, не відхиляє від них пересуду «єдиної неділимої Росії», і на цілу советську Росію, і приведе кожний раз до кризи української революції, відштовхує радянську владу від мас, загострює національну боротьбу, відкидає значну масу трудящих в обійми української націоналістичної дрібної буржуазії, утруднює диференціацію українського пролетаріату від дрібної буржуазії.

8. Зростаючи при таких незмірно важких умовах і плутанині взаїмовідношення внутрішніх і зовнішніх соціальних сил України, із самих низів українського пролетаріату, — Українська Комуністична Партія, походячи з української соціал-демократії, як її революційна частина, стремить шляхом завершення організації української радянської держави підняти її до комуністичного ладу і стати в боротьбі за диктатуру внутрішніх сил україн-

ського пролетаріату і трудящих мас, а тим самим посприяти і прискорити процес української пролетарської революції.

9. В своїй боротьбі й праці по організації і вихованню трудящих мас Українська Комуністична Партія ставить своїм завданням об'єднання всіх комуністичних сил України, які наслідком історичних причин постали з різних революційних груп, об'єднання їх на основі принципів програми УКП.

Центральний Комітет
Української Комуністичної Партії.

ВІД ПОСТАНОВ ДО ДІЛА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

Хоча тов. Ленін у своїй доповіді говорив, що треба перейти від розмов, від політики до діла, але це було, очевидно, його своєрідною політикою. Доповідь тов. Леніна була, в основному, вказівкою — якою була діяльність ЦК, яка наука для партії, які передбачення на майбутнє по двох основних питаннях, по двох китах, що на них повинна триматися тактика нашої партії — питанню про взаємовідносини пролетаріату й селянства у нас на поточний період пролетарської революції. По цих двох питаннях т. Ленін указував на досвід минулого року й тому, очевидно, можливо буде й нам, виступаючи тут, тикатися політики. Я дозволю собі говорити про третього кита, що на нім повинна триматися тактика нашої партії в сучасний період пролетарської революції. Я маю на думці відношення розвиненіших країн до країн відсталих.

На жаль, тов. Ленін у даній доповіді по цьому питанню нічого не сказав. А сказати треба також, як і треба підкреслити, що тепер, як і за попереднього періоду, партія тримається тої самої лінії, себто партія залишається представником звільнення всіх трудящих мас по всій земній кулі, вона є іскрою, що її кидають у пороховий льох сходу,

всіх колоніальних країн. Але, проводячи цю лінію поза радянською територією, ми цю свою роботу можемо виконати лише в тім випадку, коли ми повністю проводитимемо цю політику й у нас, на радянській території. Лише тим, що ми тут, у нашій країні розв'язуємо ці питання, ми даємо приклад всім народам, трудящим, пригнобленим масам, що лише радянська влада, влада пролетаріату й селянства, може розв'язувати ці питання. Справа в тім, що сучасний рух зміновіхівців і інтелігенції по даному питанню своїх віхів не змінює. «Єдина і неподільна Росія» — колишнє гасло денікінців і врангельців є зараз гаслом всіх цих зміновіхівців. І той же професор Устрялов є захисником цього гасла. І нам треба визнати, що вони не лише думають і говорять про це, але прагнуть провадити це на практиці. Ось зараз представник ревізійної комісії т. Ноґін доповідав про те, як апарат ЦК, складений переважно з комуністів, не може на ділі упоратися з роботою ЦК. А ми не будемо обманювати себе, затуляти очі, що те ж саме є й у досить багатьох радянських апаратах, з тою лише різницею, що там робітники, на жаль, не комуністи, а прибічники зміновіхівців. Ми помічаємо досить багато фактів і явищ, коли на практиці лінія радянських апаратів є зовсім іншою, ніж та лінія, що її дає наша партія.

Я пригадую листопадово-грудневу конференцію 1919 р., де партія намітила свою лінію в питанні про відношення до України. Ми перші в усім світі правильно й повнотою розв'язали це питання. Ми

даємо можливість трудящим у нас, на радянській території, повністю розвинути всі свої здібності і, незалежно від національності, задовольнити їхні національні потреби. Це наше рішення, рішення нашої партії. В дійсності ж, на практиці окремі особи провадять декілька іншу лінію, заражаючи іноді й окремі радянські апарати. «Єдина неподільна Росія» — гасло не наше. Ми нічого спільного не можемо мати з цим гаслом. Лише ненависть і презирство може у нас викликати колишня стара царська Росія. Нова вільна робітничо-селянська Росія, інше об'єднання трудящих — це є нашим шляхом.

Лозовський: Єдина неподільна РКП.

Скрипник: Дякую за роз'яснення, але ми маємо перед собою цілком визначене явище так щодо України, як і щодо інших радянських республік. Є тенденція до ліквідації тої державности робітників і селян, здобутої силою робітників і селян цієї країни. Питання про ліквідацію робітничо-селянської державности України також ставлять тут окремі прибічники зміновіхівців. І треба тому прийняти заяву тов. Леніна, що має політичне значення в розумінні відмежування нашої партії від цих зміновіхівських настроїв. Але товариш Ленін навів цю заяву, як таку, а тов. Лозовський коментував її інакше. Тов. Ленін говорить: «наша партія єдина», а тов. Лозовський коментує: «про єдину неподільну РКП». Тов. Лозовський не знає історії нашої партії. Мені пригадується постанова ЦК РКП з 18 травня 1918 р., що визнає самостійність кому-

ністичної партії більшовиків України і самостійний вхід у III Інтернаціонал, оскільки Україна є самостійною державою. Я повинен сказати, що ніколи ніякого положення ми не можемо брати назавжди й визначити «серйозно й надовго», воно може змінитись. Але я не знаю, чому можна вважати те чи інше організаційне відношення за обов'язкове для нас. Нам потрібне було дане рішення в 1918 р. Але відкиньмо тепер властиве т. Лозовському й іншим таке схиляння, як перед «ідеалом», у данім питанні. Ми маємо перед собою організаційні партійні співвідносини, й вони є перед нами, — іншого ми не знаємо й стоїмо на цьому обома ногами. Питання не в цім. Ми маємо перед собою не зміну взаємних відносин всередині, а маємо зараження від зміновіхівців. Ми маємо перед собою дане явище, і ЦК треба виразно сказати: щодо цього ЦК партії повинен провадити тверду, певну лінію, що усуне зривання партійної лінії, прийнятої партією, чужими елементами, що свою лінію на практиці гадають провадити, працюючи в наших радянських апаратах. Саме про що йде мова? Мова йде про те, чи дати змогу змінити лінію, намічену партією на практиці чужими нам елементами, що працюють у радянськiм апараті. Є таке чи нема? Я б хотів почути заяву товаришів, які говорять, що цього нема. Це, на жаль, є, і нам треба в данім випадку сказати, щоб теперішня резолюція ЦК нашої партії не була подібна до тих декретів, що про них говорив тов. Ленін і що їх ми приймали часто для того, щоб показати, чого ми не бажа-

ли б. Ми приймали для цього резолюції. Це були декларації. Але резолюції нашої партії, партійних з'їздів і конференцій ми приймаємо не як декларації, а як ту директиву, що зобов'язує і кожну партійну організацію, і кожного члена партії, і ЦК суворо йти за цією директивою, серйозно і надовго. Ось чому на заяву т. П'ятакова: а ви повірили чи не повірили резолюції ЦК? — я говорю: резолюція ЦК тоді мала значення і їй треба було няти віри, але вона втратила значення через півгодини. Ми повинні вимагати від ЦК, від кожного члена нашої партії і члена ЦК, щоб директиви виконувались.

Одинадцятий з'їзд РКП(б), стенографічний звіт. 27. III. — 2. IV. 1922. Москва, 1922, стор. 64-66.

ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ТЕОРІЇ В ПРАКТИЦІ

Товариші, обговорення національного питання у нас у значній мірі звелось до обговорення розбіжностей серед грузинської частини нашої партії. Дозвольте мені про це не говорити. Питання ширше, ніж суперечки в одній частині нашої партії, хоча, між іншим, суперечки ці можуть дуже добре виявити існуючі розбіжності по національному питанню. Я не думаю говорити й про державні взаємовідносини, що визначають національне питання. Про це скажуть товариші по делегації. Я б хотів тут сказати відносно практичного переведення нашої лінії по національному питанню в одній галузі, а саме культурній і партійній роботі, беручи галузь цього питання, — про роботу серед української частини людности. Українці в Радянськiм Союзі посідають не лише територію Української Радянської Соціалістичної Республіки, але розміщені й по території інших республік, досягаючи в РСФРР числа понад 7 мільйонів чоловіка. Подивимося, як обслуговуються ці 7 мільйонів людности, що складають у значній частині, — в одних місцях на 40-50%, в інших на 70% — бідніше селянство. Як обслуговується воно зараз радянською владою й нашою партією? Ми маємо на ці 7 мільйонів людности по всій РСФРР та інших республі-

ках, що входять до її складу, як от Киргизька республіка й Татарська республіка, всього 500 шкіл на українській мові, потім лише два технікуми типу середніх учбових закладів, до того ж існування цих шкіл перебуває зараз під знаком питання. До цього часу вже закрито 300 шкіл, а обидва технікуми перебувають під знаком питання й підпадають у найближчому часі скороченню. Я не гадаю, щоб такий процент задовольняв культурно-освітні потреби цієї української людности й щоб його можна визнати задовільним. Очевидно, тут практика наша розбігається з нашою теорією. Потрібно, щоб щодо цього питання наші тези переводилися в житті як слід.

Подивимось однак, як обслуговуються нацменшості по партійній лінії. Я маю дані, що в одній лише Саратовській губернії у губкомі є єдина в Росії українська секція. В деяких губерніях у окремих наросвітах є робітники, що спеціально проводять роботу серед тамтешньої людности близькою людности мовою, але ці всі робітники позапартійні. Аджеж Сибір має 1 200 000 українців, Кубанський край — 2 273 000 тощо. Партійну роботу серед них ми зовсім не ведемо. Коли агітпроп ЦК РКП запитав губкоми, то лише Саратовський і Самарський губкоми визнали за необхідне провадити таку роботу на українській мові. А що говорять інші? Воронізький заявляє, що організувати українську секцію недоцільно. Царицинський: «непотрібна, недоцільна», Курський: «цілком зайва», Кубанський: не дав зовсім ніякої відповіді. Треба

вказати, що такі ж відповіді про непотрібність вести роботу українською мовою давало багато з парткомів і на самій Україні. Говорять, можна вести роботу й на російській мові. Але 7 мільйонів українських селян на терені РСФРР, — це число показує, що нам необхідно в цій галузі вжити заходів для того, щоб провадити роботу на рідній мові людности.

Тепер питання: а як на практиці ми ведемо роботу? Чи допомагаємо ми селянинові на рідній йому мові піднятися з некультурного стану? Візьму один приклад. Ми проводимо мобілізації. За останню мобілізацію взято до армії 60 тисяч українських селян, що пішли в Росію. А на якій мові ведуть серед них освітню роботу? Провадиться культурно-освітня робота на українській мові? Ні! Армія досі залишається знаряддям русифікації української людности й всіх інших національностей. Правда, ПУР за останній час почав випускати газети на національних мовах. Але вся робота ще стоїть перед нами, й нам треба щодо цього питання вжити заходів, щоб наша армія не була знаряддям русифікації. Я не говорю про командну мову, але треба, щоб культурно-освітня робота в Червоній армії була знаряддям освіти інших національностей на рідній їм мові. Ми звикли йти століттями битим шляхом й не розуміємо, що, приймаючи положення по національному питанню, ми де в чому зобов'язані.

Що це означає? Звідки походить це протиріччя між теорією і практикою? Не лише на наших з'їз-

дах, але й на другому конгресі Комінтерну ми ухвалили резолюцію по національному питанню. Саме російська делегація внесла цю резолюцію. В ній говорилося, що пролетаріят у галузі національного питання повинен бути готовий на величезні самопожертви для того, щоб утворити союз з колоніальними народами та з селянами притіснених народів. Ось це питання, що його треба поставити.

Що ж, цю готовість до самопожертви виявлено? Ні, не виявлено. Є лише теоретичне визнання з боку більшості, але, коли доходить до діла, ані сили, ані волі у нас немає. Великодержавні заботи, всмоктані з молоком матері, стали інстинктом у багатьох і багатьох товаришів. Пригадайте, як багато й багато з товаришів у нас були шокирувані, коли наш Союз Республік прийняв назву не РСФРР, а СРСР. Пригадайте, які розмови з незрозумілим подивом чулися серед товаришів про перейменування Російської Компартії на Комуністичну партію СРСР, як багато з них вважали принципіально за неприпустиме саме порушення питання про це, за щось образливе, відмовлення від традиції тощо, ніби ми вже не відмовились один раз від старого заслуженого найменування, й ніби в цьому відстоюванні назви партії не за територією, а саме за руською національністю немає своєрідної великодержавности. Так, товариші, ця готовість самопожертви стоїть перед нами як необхідність, і ми повинні ще багато попрацювати над собою, щоб бути в стані її виявити.

Тут вже сказали про роботу серед українців, що її треба провадити спеціально українською мовою. Але ми не маємо достатнього кадру робітників, нам треба ще утворити кадри робітників, що зможуть працювати на українській мові. Приклад: у нас тут у складі з'їзду лише 4,7% українців. Через об'єктивні умови Україна не має достатнього кадру робітників, що володіють українською мовою й змогли б вести серед селян роботу на рідній мові.

Мануїльський: В цьому ми винні.

Так, винні. Я зараз про це скажу. Нам удалося завоювати на Україні Українську Комуністичну Партію «боротьбістів», що влилася до нас у складі більше, ніж 4 тис. осіб, і що її треба обробити, зробити членів її нашими в повному розумінні цього слова. Чи зробили ми це? Ні. Скільки тепер ми маємо колишніх боротьбістів? Зараз на Україні є лише 119 боротьбістів, — а інші? Деяка частина переїхала до Росії, а останні почасті пішли, а здебільшого їх викинено під час чистки тощо, з мотивів, що вони зберегли національні пережитки. Чи зуміли ми їх переробити? Ні, не зуміли.

Нам треба було до них підходити уважніше, не з карнодержавним аршином, вишуковуючи, чи немає в них пережитків, що за них можна було б виключити, а треба було раніш переробляти, вміло й по-товариськи впливати на них, притягувати їх до роботи, поступово просувати в роботі, щоб зробити їх провідниками наших ідей. Цього немає.

Товариші, в чому полягає причина такого відношення, в чому причина того, що наша лінія,

дуже давно намічена, так перекручується під час переведення її в життя. Хіба щонебудь нове пропонується в тезах тов. Сталіна. Нічого. Лінію давно намічено, ще в 1913-14 рр. її намітив тов. Ленін і проводилася вона в статтях Леніна та його співпрацівника Сталіна у нашому журналі «Просвещение».

Так чому ж ми практично в національному питанні товчемося на місці і при правильному принципіальному його розв'язанні залишаємося на ділі безсилими? Справа в тому, що ми весь час баянсуємо в галузі національного питання. Деякі ввесь час намагаються знайти середню лінію. Кожну вказівку на велидержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати вказівкою протилежною на шовінізм народностей недержавних, і завжди ми маємо тут подвійну бухгалтерію.

Кожне посилення на великоруський шовінізм намагаються завжди дискваліфікувати пред'явленням зустрічного позову: мовляв, «спочатку переможіть свій власний націоналізм». Так на ділі з великодержавним шовінізмом ми не вели ніякої боротьби. Нам треба провести тут деяку межу.

Тут тов. Сталін зазначив причини, чому перед нами зараз гостро постає національне питання. Я не гадаю, щоб воно інакше стояло у минулому році. Так чому ж, коли в минулому році на XI з'їзді я виступив з положеннями, що їх фактично проведено в тезах т. Сталіна на цьому з'їзді, мій виступ тоді дискваліфікували і представник української делегації тов. Мануїльський, і доповідач

ЦК? Хіба лише тому, що я вже тоді передбачив те «єдине неподільне» зміновіхівське прагнення наших радянських апаратів, що зараз його устанює тов. Сталін. Нам треба в царині національного питання поставити межу, повести гостру боротьбу й практичну роботу провести, нарешті, відповідно до тез, що їх ми приймаємо.

Звичайно, теоретично правильним є переведене в тези тов. Сталіна зіставлення двох націоналізмів: націоналізму великодержавного, панівного й націоналізму колишніх пригнічених національностей. (Я не говорю про великодержавні тенденції колишніх пригнічених народів). А чи не занадто це випнуто у тов. Сталіна? Чи не буде це протиставлення двох націоналізмів приводом для того, щоб багато й багато дехто на практиці свою бездіяльність у галузі національного питання виправдували таким протиставленням? Я дуже і дуже боюся цього.

Теоретично ми розв'язали дуже давно це питання, нам не потрібно утворювати нових теорій. Наша партія в особі т. Леніна й його співпрацівника тов. Сталіна розв'язала це питання теоретично. Резолюції наших з'їздів теоретично розв'язують це питання. По національному питанню в нашій партії були різні погляди: погляд Рози Люксембург і погляд тов. Леніна. Проте, товариші, є ще третій погляд, що має за собою найбільше число прибічників: це погляд партійного болота, погляд людей, що бояться тут виступити з певною лінією. Чи є противники тез тов. Сталіна, чи їх немає? Чи є в на-

шій партії товариші, що уявляють з себе принципових великодержавників, русотяпів? Так чому ж вони тут не виступають, але лише на практиці перекручують партійну лінію? Важливим є не ухвалити резолюцію, а важливо її провести.

Ми на всеукраїнській партійній конференції одностайно, — всього утрималося чотири особи, — прийняли резолюцію по національному питанню, відповідно до тез тов. Сталіна. Але мені говорили, що після ухвалення цієї резолюції один з тих, що голосували за неї, голова губвиконкому, коли до нього звернувся на українській мові якийсь позапартійний кооператор, відповів, не довго думаючи: «Говоріть зі мною зрозумілою мовою». Він «проголосував» за резолюцію по національному питанню, він з нею «цілком згоден». Ось це протиріччя між теорією й практикою, цю лінію болота треба випекти розпаленим залізом. Треба, щоб наша теорія, принципова лінія дійсно переводилася у життя на практиці.

«XII С'езд Российской Коммунистической Партии (большевиков)», стенографический отчет, 17-25. IV 1923 года. Из-во «Красная новь», Москва, 1923.

ПРО СПРАВУ СУЛТАН-ГАЛІЄВА *

I

Товарищі, поставлене тут питання про Султан-Галієва є не просто особиста справа — це питання поставлене у площину партійної політики. Тут було багато характерних спроб, виходячи з цієї справи, змінити політику нашої партії. Я чув тут виступи товаришів, що працюють на Сході, вони згадували свої старі гріхи, боротьбу й вели поразки один з одним. Я вважаю, що цю боротьбу й оці старі поразки можна було б відкинути, геть їх лишити. Але Саїд-Галієв силкується вивести з цієї справи певну політику, взяти на перегляд склад усіх керівників-робітників східних республік. Тов. Ібрагімов навіть казав: кожного треба персонально допитати, яким хрестом христилися, коли виявиться, що ти христишся не двоперстим хрестом і не відхрещуєшся від усіх колишніх намагань Султан-Галієва, то підлягаєш виключенню з партії. Треба виразно заявити, що визначають оці спроби. Товарищі, що не погоджувалися з лі-

*) Промова на нараді відповідальних робітників національних республік і областей при ЦК РКП у Москві 9-12. VI — 1923 р.

нією, як її накреслив XII з'їзд РКП, пробують використати цей випадок, щоб на практиці провести іншу лінію.

Отакий стан маємо справді. Товариші, що не були згідні з лінією партії у цілому, тепер, як їх стала меншість, гадають, скористувавшись із цього випадку, викохати собі розкішні квіти. Мені здається, цього дозволити не можна. Коли ми підходимо до питання, як визначити партійну лінію, то треба подивитися, в якій площині ЦК та ЦКК поставили справу Султан-Галієва.

Певна річ, товариші, ставити кожне питання партійного життя перед якомога ширшими колами партійних робітників треба, а втім, дозвольте запитати Політбюро й ЦК ось що: в питанні про нашу партійну політику щодо національної справи — з чим маємо діло? З двома збоченнями: великодержавним та національним, місцевим. Стерно партійного корабля — в руках Політбюро і Політбюро не повинно його повертати ні в той, ані в цей бік. Я боюсь, як би сама постава султангалієвської справи на цій нараді не призвела до будь-якого зрушення нашої лінії.

Тов. Ленін у відомім, докищо, на жаль, не оголошенім листі, зовсім правдиво казав, що треба непримиренно боротися з великодержавним шовінізмом, що це є першорядне завдання, і XII з'їзд, на доповідь т. Сталіна, ухвалив це. З приводу цього я нагадаю, що за сивої давнини, як закладали який-небудь будинок, то на чільне місце лили кров, забивали когонєбудь із злочинців або невільників.

Якщо для підвалин нашої правильної партійної політики потрібна кров, то (я кажу, звичайно, тільки про політичне явище) — кров повинна пролитися.

Дозвольте розповісти за одну справу на Україні — справу т. Степового. Він працював у Бердянському. Робітник української партії боротьбистів, до нашої партії пристав 1920 р., завідував профосвітою. Наприкінці 1922 р. у Берліні викрито одну петлюрівську змовницьку організацію — південний штаб повстанського війська, — трьох, п'ятеро чоловіка та ще 20 чоловіка антуражу, але небезпечну організацію, таку, що її треба було переслідувати. Хтось з її керівників був членом УКП (Української Комуністичної Партії, що бореться проти нас і має петлюрівський ухил), і був у ній провокатором від петлюрівців, але zarazом і мав службу в повітовому відділі Наросвіти, а Наросвітою завідував тоді т. Степовий. І ось коли виявлено цю петлюрівську організацію, то т. Степовому зроблено обвинувачення, ніби він брав під свою опіку повстанський штаб, сприяв йому, був причетний до петлюрівщини. Коли почались арешти, то надійшли відомості, що й т. Степовий повинен бути заарештований. Степовий утік з Бердянського до Харкова, удався до ЦК і, розповівши про свою справу, просив розсудити її з центру, побоюючись, що бердянські органи не будуть об'єктивні. Контрольна Комісія та ЦК відрядили до Бердянського спеціальну комісію, щоб вона цілком з'ясувала, чи справді він причетний до того. Потім,

ретельно розслідувавши справу, ухвалили скасувати постанову Бердянського повітпаркому про виключення з партії т. Степового та відновити його як члена партії. З цією постановою т. Степовий повернувся до Бердянського, та за кілька день його заарештували і він кілька місяців просидів. Тоді ЦК поставив вимогу надіслати справу, і його звільнили. Визнано, що справу зловмисне інсценізовано проти нього, і проти голови повітової ЧК Вронського, почато розслід з тим, щоб на цій справі показати, як ми, комуністи, не повинні використовувати в нашій радянській країні свою владу на ґрунті національної ворожнечі. Мені здається, що кров одного з таких злочинців теж треба було б покласти за підвалину правильної партійної політики, поряд крові злочинців типу Султан-Галієва.

Підходячи до справи Султан-Галієва, я питаю — з чим ми тут маємо діло, з націоналістичним ухилом чи з перекрученням ухилу?

ЦКК визнала, що у східних республіках націоналістичний ухил фактично є, це загальне явище; проте у справі Султан-Галієва ми стикаємося з новим явищем — з розвитком та потворним виявом цього ухилу. Ті, хто виступав тут, казали інакше, беручи в дужки і те й друге явище, але тим самим погоджуючись з резолюцією Центральної Контрольної Комісії, на ділі висловлювалися проти неї. Я вважаю, що ми в султан-галієвському питанні маємо справу з загальним ґрунтом, де націоналістичний ухил наявний, — з цим ґрунтом ми ще

зустрінемося далі; це питання нашої поточної роботи; нині ми маємо справу з ліквідацією старої спадщини, і її ми повинні зліквідувати за допомогою резолюцій XII з'їзду. А дехто з товаришів у своїх виступах представляли справу так, нібито вона й виникла через резолюцію XII з'їзду, що вона, мовляв, розв'язала національну стихію, отже ми неминуче матимем султан-галієвщину і в інших республіках.

Це хибне розуміння нашого партійного стану. Ми ще й досі маємо невизначену стихію великодержавництва, і коли вчора хтось з товаришів сказав, тут є один товариш, що заперечує потребу в існуванні національних республік, — тов. Мануїльський, мій товариш з делегації, заявив: «це в усякому разі не тов. Скрипник», мабуть, через те, щоб не сказали, що це тов. Мануїльський. (Сміх). Та в усякому разі факт безсумнівний — є ще багато таких товаришів, що й зараз кажуть — «не потрібні, на шкоду існуюватимуть національні республіки». Певна річ, любе товариство, ми маємо ще невизначену стихію свідомого великодержавництва. В цьому разі, «б'ючи нещадно по викривленнях національного ухилу, ми не повинні перегинати палицю, не повинні рівняти взагалі всіх і все та переглядати нашу нову партійну лінію, лінію, що її визначив XII з'їзд. Султан-Галієва справа підкреслює викривлення тільки одного ухилу і в цьому його об'єктивне значення. Немає потреби переглядати нашу партійну лінію. Річ не в тім, щоб іти за тов. Мануїльським, що пробує тут відродити лі-

нію Лібкнехта — «ворог у власному оточенні». Ця лінія була правдива, та це не завжди слухно, тов. Мануїльський. Коли ліві комуністи Німеччини пробували цього року проводити з приводу Руру цю лінію, то й Комінтерн і наша партія гостро відкинули її.

Лінія партії мусить лишитися незмінна. З цього погляду треба гостро і виразно підкреслити завдання, що стоять перед нами, ухваливши резолюцію Центр. Контр. Комісії, а резолюція підкреслює, що потрібна місцева боротьба місцевих комуністів з місцевим націоналізмом. Неодмінно треба цю роботу посилити й заразом, здійснити резолюції XII з'їзду, поставити, як основне таке завдання партії — подолати ще й досі не переможене великодержавництво, цю потвору «облу, величезну сторуго й гавкучу». Вона живе й віку її не меншає на території цілого Союзу РСР. Треба заткнути пельку цій потворі, і тоді не буде, кінець-кінцем, того ґрунту, що на ньому з'являються націоналістичні ухили, а коли ми ухили зліквідуємо, тоді й викривлення їх — як от султан-галієвщина — зникнуть. Ось єдине й справедливе розуміння справи Султан-Галієва. А робити такий висновок, як це робив тов. Фрунзе, кажучи, що подібну справу ми матимем надалі і в інших місцях, на Україні тощо — мені здається, зовсім неслухно.

Фрунзе: Буде ще.

Не давайте обіцянок, тов. Фрунзе. Султан-галієвщина — націоналістичний ухил, що переходить у зраду, виникає тоді, коли є непереможене вели-

кодержавництво, коли на цьому ґрунті є націоналістичні ухили, що ведуть до викривлення, як ось султан-галієвщина. Я сподіваюся, що ми подолаємо викривлення націоналістичного й великодержницького ухилів, а виходить, не матимем ґрунту для султан-галієвщини в інших країнах.

Повинен сказати, товариші, ще одне. Для того, щоб це здійснити, потрібна, як казав тов. Ходжанов, середпартійна громадськість. Тепер, що я чув тут на першому засіданні, не переконає мене в наявності такої партійної громадськості по багатьох місцях. Багато промовців чув я, та не в усіх вчував потрібну щирість, це я мушу заявити, як моє глибоке переконання. Ми, українці, багато скандалили, багато кричали, багато бушували, але в партійній нещирості ми не завинили й уміли криком кричати на цілий світ про свої нужди й потреби, будши цілком на партійному ґрунті. Якщо східні товариші відкинуть трохи політиканство, що вчора прохоплювалося з їхніх промов, то, товариші, створиться ґрунт для здорового партійного життя, для того, щоб питання, наявні в кожній окремій країні, розглядувати без кивів та мигів на Троцького, на Сталіна тощо, без усього того антуражу, що властивий дипломатії, на жаль, перенесеній сюди, в наше партійне оточення.

II *)

З огляду на малий час, деякі питання я відкидаю, як от запитного листа ЦК РКП (б) — про конфлікти з Москвою, — облишаю, бо про це говоритиме тов. Гринько, що виступає після мене. Пів хвилини приділю питанню про українців у РСФРР. Я запитаю про роботу Учрозподілу та Агітпропу ЦК РКП для того, щоб, між іншим, дістати відомості про число нацменшостей в РСФРР. Візьму офіційні відомості про українців у РСФРР. У Сибіру маємо 1 202 000 українців, на Кубанщині разом із Ставропільщиною та Терщиною — 2 273 000, на Поволжі, у Самарській, Курській, Воронізькій та інших губерніях — 2 786 000, у Кирреспубліці й Татреспубліці — 654 000. Разом понад 7 мільйонів чоловік.

Як же їх обслуговують культурою? Я знаю, що останніми двома роками видано тільки дві брошури українською мовою на цілу РСФРР: одну брошуру ми дістали позавчора — це постанови 1-го З'їзду Рад Союзу Радянських Республік; друга брошура — збірка віршів. На мою думку, цього ніби малувато, щоб культурно обслуговувати оці 7 мільйонів. Зате, щодо шкіл першого ступеня то їх є 820, другого ступеня — 46, технікумів усього тільки — 2 — це теж на 7 мільйонів людности.

Треба й тут оцю роботу посилити, поставити й розширити.

*) Виступ 12 червня 1923 р.

Я сподівався почути тут докладні відомості про роботу серед 17 нацменшостей, роботу, що її проробив наш Агітпроп.

Тепер передо мною найпосутніше питання — про форми радянської державности, що було найважливіше питання, коли заснували й оформили наш СРСР. Я не думаю, щоб тут цілком правий т. Мануїльський, коли він казав, що тут борються два погляди. Ні, тут не два погляди борються, а чотири погляди.

Троцький: П'ятий ви забули — відсутність погляду.

Четвертий погляд це те, що т. Зінов'єв назвав нігілізмом у національнім питанні, — прихильники його є в РСФРР і в нашій КП(б)У, та про цей «погляд» я не казатиму, свого часу ми досить з цього приводу боролися. Переходжу до інших трьох поглядів. Думати, що наш Союз РСР можна будувати, як це говорив тов. Мануїльський, тільки двома шляхами — чи порядком конференцій, чи шляхом єдиної і неподільної республіки — неправильно, це спрощене розуміння. Ми маємо перед собою два викривлення, два ухили у питанні про форми державного будівництва. Один погляд — це великодержавний централізм, що має собі за форму єдину неподільну Росію і, хоч XII партз'їзд і засудив його та гвіздками прибив до ганебного стовпа, а проте, на жаль, він ще досі має собі прихильників серед членів нашої партії. Нам доведеться викорчувувати цей погляд, знищити його, бо до з'їзду він існував і було багато таких, що додержували його

до цього часу. Треба без перестану відмежовуватися від нього, бо гасло «єдина неподільна республіка» — це є тільки зміновіхівська модифікація денікінського гасла «єдиної та неподільної Росії». Цей погляд — не наш, а погляд великої буржуазії. Ми мусимо з ним боротися, але так само мусимо боротися і з другим поглядом, що за ним наш об'єднаний Союз Республік є ніби якийсь конгломерат, де є національні державні одиниці, що у своїй цілокупності не мають єдиної державної волі. І цього погляду — конфедерації — додержують ще багато людей, ще є багато прихильників його. Ми мусимо відмежовуватися від обох ухилів. Ми повинні прямо сказати собі, що ми не тільки будемо новою державою, але й ми будемо її не на старих принципах буржуазної науки державного права. Ми не виходимо ні з погляду єдиної держави, що поглинає об'єднані в цій одиниці, ні з погляду конфедерації, де союз не має своєї волі. Наш Союз Соціалістичних Республік має свою суверенну волю, наш Союз не є просто єдина камера, де республіки можуть порозуміватися. Це є єдина суверенна держава, що виступає як єдине ціле. Проте це зовсім не визначає, що в такому Союзі сходиться на нівець воля об'єднаних у ньому республік. Це не так. Ми будемо свою державу таким чином, що вільні республіки, які в ній об'єднуються, лишаються внутрішньо незалежні, заразом передаючи визначену долю своєї суверенності своєму Союзові Соціалістичних Республік для економічної та політичної боротьби поза ними. Цей погляд здобуває, кінець-

кінцем, діалектичну лінію, що відмежовується і від конфедерації і від єдиного неподільства. Ми будемо надто складне об'єднання і підходити до нього тільки із старими формулами старого державного права не можна.

А що всі наші дії відбуваються у дрібнобуржуазнім оточенні і воля партії тільки поступінно виконується в житті, то, відповідно до цього, ми мусимо заздалегідь поставити собі завдання подолати волю буржуазії середньої, дрібної та великої, що пішла до лав наших державних установ, ми мусимо гарантувати себе від рецидиву того чи іншого неправдивого погляду. Відповідно до цього, питання про договір та конституцію СРСР набуває дуже великої ваги. Ми мусимо підкувати наш договір на всі чотири ноги. Треба, щоб шляхом послідовного переродження державні апарати не змогли перетворити постанови партії на протилежні. Відповідно до цього ми мусимо, як я гадаю, встановити гарантію того, щоб у нашому Союзі була єдина воля; комісія ЦК дала вказівки в цьому напрямі.

І так само треба, щоб у житті, на ділі, робота кожної належної до Союзу національної республіки була забезпечена, була гарантована. І тут треба теж попрацювати. Для виконання цього завдання є заклад — Рада Національностей; гарантію тут маємо, але треба дати більше оформлення. Треба, наприклад, зробити поправку, щоб ті питання, де верховні органи Союзу виступають як органи, що контролюють, змінюють, касують та дають напрям постановам ЦВК-ів та РНК-ів окремих республік.

обсв'язково проходили через другу палату. Таким саме порядком ми гарантуємо правдивість розв'язання.

Далі, не досить просто проголосити, що республіки повинні мати визначений бюджет, про що є постанова ЦК. Тепер цю постанову треба висловити певніш і сказати, що республіки мають право не тільки пересувати з одного розподілу бюджету до другого, — це право велике, але недостатнє. Коли в одному кармані воша на аркані, а в другому блсха на ланцюгу, то, хоч як перекладай із одного кармана до другого, нічого не вийде. Бюджетове право треба гарантувати, надавши визначені прибутки республікам. А проте у цьому питанні апарат Наркомфіну думає трохи інакше. На це питання треба звернути увагу.

Останнє питання, що його маю тут торкнутися, це пролетаріят та селянство в язовиковій справі. Тут згадували Вотську область, де половина людности — робітники Іжевського заводу, далі Азербайджан, де основне ядро пролетаріату — в Баку, кінець-кінцем, на Україні є гарне пролетарське ядро — Донбас. Решта людности цих республік — селянство, що не має пролетарської психології. Коли я розглянув дані Учрозподілу ЦК РКП з приводу вотських робітників, виявилось, що більшість робітників взято з Іжевського заводу. А коли робітників — вотяків нема або мало, треба їх продукувати, навчати, відряджати до Свердловського університету, до університету Народів Сходу — і таким чином створити резерву. А як же бути тепер,

коли робота потрібна негайно? Треба притягти наявних робітників — вотяків, а разом взятися до комуністів — робітників Іжевського заводу. Перед відповідальними робітниками комуністами розлягається величезне поле діяльності: так навчиться ж вотьської мови, ви, товариші комуністи, робітники Іжевського заводу для того, щоб привести вотяків до соціалізму.

Я давно виступав з оцим поглядом на Україні, я кажу: для того, щоб зрозуміти українське селянство, ми мусимо підійти до пролетаріату і сказати: «Передові загони робітничої кляси, навчиться української мови для того, щоб вести українське селянство до соціалізму». З приводу цього погляду мені довелося провадити посилену боротьбу в партії на Україні. Тут опір надзвичайно великий. Наприклад: недавно в Харкові відбулася Всеукраїнська професійна конференція. Голова Південного Бюро Спілок, т. Угаров, прийшов до мене порадитися, з якими вимогами виступити для реалізації резолюцій XII з'їзду. Зважаючи на потребу в обережності і послідовності, ми визнали за потрібне виставити вимогу, щоб українську мову вивчати по всіх професійних школах, — не те, щоб викладати українською мовою, а щоб вивчали її. Потім я поїхав на Подільщину, повертаюсь, узнаю, що настрої комуністичної фракції конференції профспілок був такий, що тов. Угаров не зважився поставити цього питання на фракції, бо сподівався на цілковитий провал.

Треба прямо сказати: щоб піднести селянство,

ми не маємо іншої сили, крім нашої партії та пролетаріату, організованого в професійні спілки. Я мушу вказати на те, що ні в тезах ЦК, ні в тезах окремих організацій нема вказівок про ті директиви, що їх партія мусить дати профспілкам у цьому питанні. Товариші, для того, щоб завоювати селян, — а це наш основний шлях, — треба виконати те завдання, той наказ, що його нам дав II Конгрес Комінтерну, а він сказав, що в царині національного питання робітнича кляса мусить бути готова до якнайвищої самопожертви. Щоправда, не дуже велика саможертва — навчитися мови селянства, але до цієї жертви ми, в усякому разі, мусимо бути готові і мусимо твердо це сказати свідомим робітникам.

«Четвертое совещание ЦК РКП с ответственными работниками национальных республик и областей в Москве 9-12 июня 1923» (Стенографический отчет стор. 47-50 і 203-208).

И-во Бюро секретариата ЦК РКП, Москва, 1923 р.

Микола Хвильовий

КАМО ГРЯДЕШИ

(Уривки з памфлетів)

Від автора

... Нас найбільше тривожила ідея азійського ренесансу і вияснення двох психологічних категорій: Європи і Просвіти. Перші два листи — це наша відповідь одному з просвітян, що, узатальнюючи, ми його називаємо просто «енко». Третій лист — наша відповідь тов. Пилипенкові, керівникові організації «Плуг». Не все тут буде зрозумілим, але хай пробачать читачі: листи писано, як відповіді, на швидкуруч, а переробити їх оце тепер не маємо можливості. Отже, сподіваємось, що наші памфлети будуть першим абетковим абзацом до теорії нового мистецтва. Сам теоретик мусить прийти — і ми його чекаємо. Він буде романтиком вітаїзму: агітатором і пропагандистом наших засад.

*Про «сатану в бочці» або про графоманів,
спекулянтів та інших «просвітян»*

(Перший лист до літературної молоді)

... нема і не було прикладів в історії літератури, щоб якоесь покоління встигло висловитись за 5-6 років: письменник не американська машинка, а тво-

ри його не полтавські галушки. Отже, «теза» про другу генерацію прислужиться тільки темним особам, що використають її у своїх цілях.

... Коли брати наші принципові розходження, то можна говорити тільки про одне. Фігурально це буде так:

— Зеров чи Гаркун-Задунайський?

— Європа чи «просвіта»?

... Ми, «олімпійці», з повною відповідальністю за майбутнє нового мистецтва, заявляємо:

— Для пролетарської художньої літератури без всякого сумніву корисніш — гіперболічно — в мільйон разів радянський інтелігент Зеров, озброєний вищою математикою мистецтва, ніж сотні «просвітян», що розуміються на цьому мистецтві, як «свиня в апельсині», що на сьомому році революції раптом зробилися революційніші за самого Леніна, і тепер виступають по різних радянських журналах з «червоними» фразами під прізвищами якогось «ця» чи «енка».

Таке кардинальне, воістину принципове запитання ставимо ми літературній «молоді», і на нього вона мусить відповісти, коли не нам, то самій собі.

... Ахіллесовою п'ятою українського пролетарського письменства є не стільки брак відповідної критичної літератури й критики, скільки брак самої літератури, що її варто було б критикувати... І справді: про що писати? Десяток-два грамотних оповідань та 50-100 талановитих віршів? І все це протягом кількох років? Очевидно, скарги на те,

що на мої твори, мовляв, не звертають уваги, є белькотіння того чи іншого гатунку. Думка в критика породжується, коли він у творі бачить теж думку, а не бездарні візерунки. Правда, з історії літератури ми знаємо й випадки, коли майбутніх корифеїв «замовчували», але теж правда — таких корифеїв ми налічуємо одиницями, і вони, до речі, нічого не мають спільного з «просвітянською» графоманією.

... Ніколи не було стільки можливостей для розвитку української пролетарської літератури і взагалі літератури, як тепер у нас, в республіці Комун. Але й ніколи не було такої безшабашної свистоплястики в тій же українській літературі, як за наших днів. Варто якомусь «енкові» одержати членського квитка від письменницької організації, як він уже вважає себе — в мистецькому розрізі — цілком непогрішним. А коли він називає свою річ «Нечаївська комуна» або «Біля тракторів», то такий твір віднині стає святою «плащаницею». Треба мати багато громадської мужности, щоб кинути цю бездарну «Нечаївську комуна» в редакційного кошика; треба мати за собою солідний революційний стаж, щоб зробити критичний «двойний нельсон» такому творові. Бож подумайте: — «енко» червоний, «енко» зробився до того червоним, що навіть одкрив Америку: революцію робили не дегенерати; до того «червоним», що навіть почав під прізвисьцем «ця» «комунізувати» маси в радянських часописах. «Енка» не трож! Він тепер модним став.

I, звичайно, в «сатанинській» свистоплястиці гу-

битися справжня талановита молодь. Частина з неї, замість повчитись, підпадає під вплив «енків» і робиться «кваліфікованими письменниками», заполюючи ринок червоною грамофанією; частина, що її приголомшили і збили з пантелику «оригінальні» статті різних безграмотних «ців» та інших «енків», — сидить десь у закутку і вичікує. А в результаті «молода» молодь за кілька років не дала жодної путньої книжки, — це тепер, коли стільки можливостей, це тепер, коли йде доба відродження, коли ми стоїмо напередодні небувалого розквіту молодій літературі!

Отже висновки.

Перший:

— Треба негайно на настирливе запитання: Європа чи «просвіта», відповісти: — «Європа».

Другий:

— «Молодій» молоді треба вчитись, вчитись і вчитись... Справжня мистецька молодь зі своїми творами не поспішає... «Молода» молодь мусить поважати художню літературу і знати, що звання художника чомусь зобов'язує, що заслужити його не так легко: для цього треба придбати багато життєвого досвіду і добре знати старе мистецтво.

Третій:

— Треба негайно «одшити» або принаймні поставити на своє місце різних писак, що, вміючи сяк-так зробити репортерську замітку, тикають свого носа в мистецтво й — більше того — намагаються

керувати ним. Тоді ясно стане, що так зване масове мистецтво є продукт упертої роботи багатьох поколінь, а зовсім не червона халтура.

Четвертий:

— Треба вже знати, що перша фаланга (не генерація) пролетарських письменників виникла на переломі двох епох, в розпалі романтичної доби, коли вмирало старе суспільство і народжувалося нове. Отже, не «енкам» («енки» на цьому тільки спекулюють), а справжньому молоднякові типи (і люди взагалі) наших творів не завжди будуть близькі. Але із цього не треба робити похабних висновків, а заглянути в своє нутро і чесно сказати:

— Так, його люди мені чужі. Але бачу я, що «олімпієць» не тільки любив революцію, але й любив пролетарське мистецтво. Полюблю ж і я його. Пройду і я той радісний путь помилок: бо тільки той не помиляється, хто живе «на шармачка».

П'ятий:

— Нове мистецтво утворюють робітники й селяни. Тільки з умовою: вони мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніяльними людьми. Хто цього не розуміє, той — дурень. А хто це розуміє і мовчить — той спекулянт.

Шостий, останній:

— Молодь мусить бути ще етично-чистоплотною. Савченківщина не тільки шкодить молодій літературі, а й утворює ганебну свистопляску. Не тре-

ба розшифровувати псевдонімів тих авторів, що цього не хочуть. Не треба лазити по столах «олімпійців» з фотографічними апаратиками, щоб зфотографувати написи на цьому столі і таким чином придбати ще один «документ». Не треба заглядати в чужі редакційні портфелі. Не треба... і т. д. і т. д.

От наші поради і висновки для «молодої» молоді. Ми віримо, що вона, яка гряде, утворить могутній ренесанс, піде нарешті тим шляхом, що його вказує історія.

Про Коперніка з Фрауенбургу або абетка азійського ренесансу в мистецтві

(Другий лист до літературної молоді)

... Що ж таке «мистецтво взагалі», питають «олімпійці», починаючи свого другого листа... «Мистецтво взагалі» — то архиспецифічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну з потреб духу людини, саме любов до прекрасного. ... Ще року 1921 один з «олімпійців», саме Хейльовий, як «донквізадо», оголосив похід проти пролеткультизму. Це було в той час, коли пролеткульт був, так би мовити, господарем становища, божком. ... і напостовці, і лефовхі, і пролеткультівці, і октябристсько-платформівці, і панфутуристи, і їм же їм'я — легіон. Всі вони виходять з основного визначення мистецтва — «яко методи будування життя»... Під «методом будування життя» ховається не стільки безоглядний утилітаризм, пісаревщина в червоній машкарі, ліквідаторські на-

строї щодо мистецтва, ревізіонізм плехановської естетики, німецьке «просвітительство», скільки постулять рантє нової формації...

... «Мистцем взагалі» може бути тільки виключно яскрава індивідуальність, яка має не тільки чималий життєвий досвід; але й в силу деяких фройдівських передумов, зрегулювала свою творчу діяльність по призначеній їй сліпою природою путі.

... Мистцем треба народитись (*nascuntur poetae...*), бо ніяка «октябрська» платформа в цьому разі ніяк не врятовує. (Який жах! Правда, товариші «хапи», «лапи», «мапи»?).

... Ми прекрасно розуміємо, що наша позиція велими не вигідна. З одного боку, так званий «октябристський» пролеткульт так загодував молодь своєю смачною кашею, що вона вже заговорила про «собачу ідеологію» (напостівський Лелевич) і остаточно заплутала соціяльну роллю аритметики з йолопівською абстракцією, намагаючись втиснути в 2x2 якусь клясовість. З другого боку — і це ми прекрасно розуміємо — демагогія і спекуляція «енків» для молоді надто вигідніша: вона не заставляє багато думати і до того з кінематографічною швидкістю видає ярлички «кваліфікації». Залишається тільки сісти на вишню, заплющити очі і спорзно виспівувати, як соловей напровесні... поки підійде фортуна і забере у клітку, що її призначено для невдачників.

Ми все це розуміємо. Але ми пам'ятаємо й пораду Чехова: — Коли дитина народиться, то її перш за

все треба вибити, приказуючи: не пиши віршів і оповідань, бо будеш ледарем.

Ми маємо досить громадської мудрости одверто сказати це, і віримо, що наша гірка правда, кінець-кінцем, не завтра, так позавтра прийдеться більш до смаку «молодій» молоді, ніж просвітянські прописні істини.

...Справжні мистці, завжди попереджали свою клясу і ніколи не йшли з нею врівні. Інша, вибачте за вираз, теорія не тільки профанує пролетарське мистецтво, але й становить глибоко консервативний чинник у розвитку суспільства. Не треба плутати понять: одна справа лікнеп, а друга — мистецтво. Наш пролетаріят ще й досі з більшим задоволенням дивиться на халтурну «сатану в бочці», ніж на Курбасівську постановку.

...Одна з ознак мистецтва — це його нестримний вплив на розвинений інтелект. Отже, коли наш лікнеп зробить своє діло серед нашого пролетаріяту, тоді те пролетарське мистецтво, що про нього ми зараз будемо говорити, воістину буде творити чудеса, воістину буде могутнім чинником в розвитку людськості і поведе її до ненависних просвітянинові «тихих озер загірної Комуни», де зустріне людину «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків».

...Отже, граде могутній азійський ренесанс у мистецтві, і його предтечами є ми, «олімпійці». Як в свій час Петрарка, Мікель-Анджельо, Рафаель і т. д. з італійського закутку запалили Європу огнем відродження, так нові мистці, з колись пригнобле-

них азійських країн, нові мистці-комунари, що йдуть за нами, зійдуть на гору Гелікон, поставлять там світильник Ренесансу, і він, під дальній гул барикадних боїв, спалахне багряно-голубим п'ятикутником над темною європейською ніччю.

...Коли гармати говорять — музи мовчать. Це так. Але революція, як показує дійсність, не має перманентного характеру. Епоха горожанських війн почалась, але вона буде мати чималі передишки то в одній то в другій країні.

...Говорити про пролеткульт, про пролетарську культуру — говорити абсурд, бо клясова культура, цебто сума всього утвореного зусиллями господаря становища, має консервативні тенденції: вона переконує клясу в одвічності нескінченності її диктатури. Мистецтво ж, будучи чуйною, сторожкою ідеологічною надбудовою, звільняється від цих тенденцій. Для пролетарського мистецтва принцип безклясовости безперечно зрозуміліший, ніж для інших галузей творчої діяльності. Більше того: приймаючи на увагу, що навіть у буржуазній художній творчості були елементи загальнолюдського вільного прагнення, мистецтво взагалі — прогресивне явище.

...Говорючи про азійський ренесанс, ми маємо на увазі нечуваний розквіт мистецтва в таких народів, як Китай, Індія і т. д. Ми розуміємо його, як велике духовне відродження азійсько-відсталих країн: Він мусить прийти, цей азійський ренесанс — це кульмінаційна точка епохи переходо-

вого періоду. І спиратися на азійську економічну відсталість нічого.

... Але чи мислимо ми пролетарське мистецтво, як єдиний художній моноліт? Відповідаємо: «ні»! Воно залежить від тих же законів, що й буржуазне. Школи, напрямки — це його етапи, що по них воно буде йти до вершин своєї досконалости. Епоха європейського відродження забрала більше століття. Великий азійський ренесанс простягнеться на кілька століть... Отже, за цей час мусить виникнути не одна школа й не один напрямок. Отже, балачки про «абсолютний» реалізм пролетарського мистецтва, на наш погляд, цілком безпідставні. Азійський ренесанс буде характеризуватись кількома періодами. Періоди буде характеризувати той чи інший художній напрямок. Пролетарське мистецтво пройде етапи: романтизму, реалізму, і т. д. Це — замкнене коло законів художнього розвитку.

І коли тепер ми запитуємо себе, який напрямок мусить характеризувати і характеризує наш період, переходової доби, то відповідаємо:

— романтика вітаїзму (*vita* — життя).

Нині наш період кидає всі свої сили на боротьбу з ліквідаторськими настроями щодо мистецтва. Сьогодні наше гасло: — «*vita*»! Ми прекрасно розуміємо, що пролеткультівський лєфовський (він же «прафовський») псевдоклясицизм незалежно від себе відіграє ролю ідеолога нового рантє. І ми беремося за клинок романтичної шпаги. Як у свій час французькі парнасці, перші реалісти і т. д. Готє. Леконт-де-Ліль, Бодлер, Фльобер пішли походом

проти різних Ожъє, що так реально оспівували канарєєчного буржуа, так ми, «олімпійці», не можемо мовчати, коли бачимо поруч себе бездарних, симптоматичних «енків».

... Романтику вітаїзму утворюють не «енки», а комунари. Вона, як і всяке мистецтво, для розвинених інтелектів. Це сума нового споглядання, нового світовідчужання, нових складних вібрацій. Це мистецтво першого періоду азійського ренесансу. З України воно мусить перекинутись в усі частини світу й відограти там не домашню роллю, а загальнолюдську.

... Але тут же ми попереджаємо: — коли ми надаємо своєму мистецтву бойового значення, то це зовсім не значить, що ми розуміємо під ним той потік віршової «бойової» графоманії, який пробіг нещодавно по нашій території. Щоб творити справжнє бойове мистецтво, треба відчувати свою епоху, треба знати, на що вона хворіє. Ми, наприклад, одну Тичинівську «Бурю», або одну Йогансенову «Комуну» не проміняємо на всі вози віршів, що риплять до города по великому тракту. Ми, наприклад, одну щиру новелю не проміняємо на всі просвітянські лантухи оповідань.

Ми, «олімпійці», не тільки відчуваємо запах наших днів, але й аналізуємо всю складність переходового періоду. Наше гасло — бий і себе й інших «свиною». Будируй суспільство, не давай йому заснути. Наше гасло — вияви подвійність людини нашого часу, покажи своє справжнє «я». Це тобі дасть можливість іти далі, бо коли ти не просві-

тянин, ти підеш у протест проти того ладу, який виховав тебе, саме — проти капіталізму. Але тут нам закинуть ядовитою іронією одного з «енків»:

— Який же ти революціонер, коли в тебе «колосль „я“?»

Відповідаємо з задоволенням і саме про коли:

— коли ти просвітянська колода, то, звичайно, без сокири ще вік пролежиш. Але коли ти людина, то «буття визначає твою свідомість». Тебе, як каже відомий і непоганий марксист, «не врятує й архипролетарське походження». Коли ти революціонер — ти не раз розколеш своє «я». Але коли ти обиватель і служиш, припустім, у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем, чи держимордою. Тут маєш вибір.

Така, як бачите, складна ситуація щодо пролетарського мистецтва.

... Що ж таке Європа?

Європа — це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив «на закаті», не та, що гние, до якої вся наша ненависть. Це — Європа грандіозної цивілізації, Європа — Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п. Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азійського ренесансу. І коли Зеров знає цю Європу (а він її знає!), то ми йому простягаємо руку.

... Так ми дивимось на Європу. Так ми дивимось

на просвіту. Що ж тоді: — Європа чи просвіта?
— Для мистецтва — тільки — Європа.

*Про демагогічну водичку або справжня адреса
української ворончини, вільна конкуренція,
ВУАН і т. д.*

(Третій лист до літературної молоді)

...Воістину демагогія! Але вам, Сергію Володимировичу (мова про опонента Хвильового Пилипенка — ред.), не личить оперувати нею? Ви ж прекрасно знаєте, що Мопасан аж 30 років ходив до Фльобера, і тільки на 31 ризикнув виступити з першим твором. Чому ж ви не вчите цього молодь? Ви ж прекрасно розумієте, що вся та «масова література», що її ви друкуєте, і близько не лежала біля мистецтва. Навіщо ж ви нацьковуєте цю молодь на Хвильового? Навіщо ви її держите в темноті й не скажете їй, що самих творів Ленінових для мистця дуже й дуже мало. Чому ви не порадите їй звернутись до Зерова, який нашттовхне її на таких реакціонерів, як Віко, проф. Віппер і т. д.?

...В останньому листі до Хвильового Микола Зеров, приймаючи подану нами ідею азійського ренесансу, говорить так:

— «Я люблю всіх прихильників „циклічних теорій”. Віра в циклічність позначається патосом, трагізмом, емоціонально насичена, і через те захоплює».

Саме цю циклічність ми й подаємо. Саме вона й породить ті «великі думки й почуття», що про них

говорить Воронський. Його ж «безконечний прогрес» веде нас до «катафальку мистецтва», до пан-футуризму, до ліквідаторських настроїв. Буржуазний цикл себе вичерпав і зайшов у суточки, і не Воронському вивести його на радісну путь горіння. В тій же брошурі «Искусство как познание жизни» він надто перегинає кийочок об'єктивізму. Цим тільки й можна пояснити, що для Воронського німецький експресіонізм — «упадочна» течія. Для нас не так: це теж предтеча великого азійського ренесансу. Бо експресіонізм — не дадаїзм, не унанімізм Жюль-Роменівського, вузького «преображеного града», це теж спроба дати циклічну теорію. І тільки тому, що він виник до приходу ери горожанських суточок, теорія не пішла в дійсність і дала лише блискучу плеяду художників із едшмідівською волею й спрагою до життя.

Отже, тільки циклічна теорія має перспективи. Це не шпенглерівська теорія цілої системи — це циклічна теорія одного мистецтва... Саме з південно-східної республіки комун, саме з Радянської України й піде те нове мистецтво, що його так чекає Європа.

... Наш маестро патетично доносить: «24 травня обізвалась на голос тов. Хвильового цитаделя українського старого слова й українських старих думок — ВУАН і влаштувала диспут».

Ну, і що з того? що це доказує? Очевидно, тільки актуальність цієї справи...

— Але почекайте, — кричить маестро — «Устами Зерова попутницька фаланга от чого вимагає»:

— «Треба допустити вільну конкуренцію в літературі, треба припинити протекціонізм пролетарським організаціям, бо все це сприяє кар'єризмові й спекуляції».

От бачите, каже наш опонент, — політичні різки вже висунулись з капшука, навіть пояснювати зовсім не доводиться».

Хіба? А от ми думаємо зовсім навпаки, треба й пояснити трохи, бо «Олімп» теж підписується під зеровським твердженням.

... «Мені здається (пише Н. Бухарін), що найкращий спосіб занастити пролетарську літературу, що її прихильником я є, найбільший спосіб зав'язати їй світ це — зректись принципів вільної анархічної конкуренції. ... Коли ж ми, навпаки, зупинимось на точці зору літератури, яку мусить регулювати державна влада й яка буде користуватись різного роду привілеями, то, без всякого сумніву, в силу цього ми зав'яжемо світ пролетарській літературі».

Тепер ясно, чому ми погоджуємось із Зеровим? Ми не хочемо «зав'язати світ пролетарській літературі». Субсидії й протекціонізм потрібні для робселькорівських організацій, а не для мистецьких. Про це ми вже давно говорили. Меценатство в мистецтві ми мислимо, як допомогу окремим індивідуальностям. Меценатство над групою можна взяти тільки тоді, коли ця група складається з випробуваних художників.

... Тут до речі знову кілька слів про Європу: — навіть наші друзі досі не розуміють нас: коли ми

говоримо про Європу, то ми наємо на увазі не тільки її техніку. Голої техніки для нас замало: є дещо серйозніш від останньої. І от: — ми розуміємо Європу теж як психологічну категорію, яка виганяє людськість із просвіти на великий тракт прогресу.

... Отже, Зерових ми мусимо використати не тільки по лінії техніки, але й у напрямку психології. Один той, на перший погляд, незначний факт, що вони так пильно «проти течії» перекладають римлян, дає нам право вбачати в них справжніх європейців. Зерови відчули запах нашої епохи й пізнали, що нове мистецтво мусить звернутися до зразків — античної культури. Азіятський ренесанс це епоха європейського відродження плюс незрівняне, бадьоре й радісне греко-римське мистецтво. Не дивно, що навіть у буржуазній Франції виник недавно неокласицизм. Для романтики вітаїзму неокласицизм так потрібний, як і сама віра в правду великого азіятського ренесансу.

... Чи варто резюмувати? Ми гадаємо, не треба. Але ми й у цьому листі звертаємось до молоді: — Камо грядеши? Біблейська мудрість каже: коли йдуть два сліпих, то обидва попадуть у яму. Воістину, не за мистецьким авторитетом тов. Пилипенка йти молодим художникам: їх чекає розчарування. З «Олімпом» зовсім не те: — ми відкидаємо малоросійщину, просвітянщину та іншу безперспективну вузькість і кличемо до невідомих обривів прекрасного азіятського ренесансу. Ми кличемо творити те мистецтво, що його так чекає Європа. Ми знаємо:

— важкий наш шлях і велику вагу беремо ми на себе. Зате — це радісний шлях духмяної боротьби, — шлях, що біжить у майбутнє за багряними кінцями нашої геніяльної революції.

Кажіть же, юнаки і юнки:

— Камо грядеши?

ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ

Від автора

Випускаючи другу серію памфлетів, ми вважаємо за потрібне і на цей раз попрохати пробачення у читача: і тут не все буде зрозумілим для нього. Але чому ж ми поспішаємо з виданням цієї брошури? Тому, шановний читачу, що життя не чекає нас. Ті ідеї, що ми їх кинули у своїй першій серії памфлетів («Камо грядеши», вид. «Книгоспілки», 1925), шукають собі підтримки. Отже той, хто стежив за літературною дискусією минулого року, очевидно, зрозуміє нас. Більше того: він мусить пробачити нам гостроту в виразах, бо коли розв'язується майбутнє молодого мистецтва, сантиментальності нема місця.

...І коли ти переконаєшся, що ми в основному стоїмо на правдивому шляху, — неси наші мислі в найглухіші закутки республіки і всюди підтримуй нас. Тільки спільними зусиллями ми ведемо нашу «хохландію» на великий історичний шлях.

... Ви питаєте, яка Європа? Беріть яку хочете: «минулу — сучасну, буржуазну — пролетарську, вічну — мінливу». Бо й справді: Гамлети, Дон-Жуани чи то Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасному, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські, можете їх уважати «вічними», але вони будуть і «мінливі». Таку кокетливу путь держить діалектика, коли блукає в лябіринті надбудов.

Тут ми, нарешті, стикаємось з ідеалом громадської людини, яка в своїй біологічній, ясніш психофізіологічній, основі вдосконалювалась протягом багатьох віків і є власністю всіх клас.

В цьому сенсі ми нічого не маємо проти того, щоб Леніна порівняти з Петром Великим: як той, так і другий належали до одного типу громадської людини і саме ідеального, що його нам дала Європа. І імператор римської імперії Август, і мислитель буржуазії Вольтер, і пролетарський теоретик Маркс — всі вони в цьому сенсі подібні один до одного.

... Цей клясичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т. д. динаміці. Це та людина, що її завжди і до вінців збурено в своїй біологічній основі.

Це — європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це — коли хочете — знайомий нам чорно-книжник із Вюртембергу, що показав

нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти, як допитливий людський дух.

І зовсім помиляється Шпенглер: він везе на катафальку не Фавста, а «третій стан», бо доктор із Вюртембергу безсмертний, поки існують сильні, здорові люди.

— Ага... так от про що ви говорите! А чи немає тут у вас ідеалізму?

— Подивимось: перша цитата з Мерінга: «історичний матеріалізм ніколи не відхиляє дії ідейних сил». Друга цитата з Плеханова: «велика людина баче далі і хоче сильніш інших. Не в тому сенсі, що начебто може зупинити чи то зміцнити ходу речей, а в тому, що її діяльність являється свідомим і вільним виразником цієї необхідної і позасвідомої ходи. В цьому її значення; в цьому її сила. Але — це колосальне значення, страшна сила».

Саме ця страшна сила і є згаданий нами тип, і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися. Саме вона й виведе наше молоде мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети.

Соціалізм — це, з одного боку, теорія боротьби за царство свободи, з другого — конкретний етап у боротьбі людини з природою. Отже, треба подивитися на справу ширше і глибше, і не думати, що тисячі кашенків, хоч би й комуністичних, роблять епохальну справу, що вони «зададуть» тон гнилій територіальній Європі, що витягнуть її з болота,

куди затягла її, колись могутня і прекрасна, тепер стара й безсила буржуазія.

Так стоїть справа з психологічною Європою, що до неї антитезою є просвіта Гаркун-Задунайського: — психологічна категорія є жива людина з думками, з волею, з хистами. Жива людина є громадська людина. Клясичний тип громадської людини вироблено Заходом. Як надбудова, він вплинув на економічний базис, на добробут феодалів і буржуазії. Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності. Отже, не можна мислити соціального критерію без психологічної Європи.

— І все?

— Ні, тепер дозвольте ще зупинитись на просвіті.

Культурний епігонізм

«Нам передано изумительное литературное наследство, на нас, коммунистах, лежит тагчайшая ответственность за то, какую литературу даст нам новая Россия после Пушкина, Гоголя, Толстого».

Так в ересефесерівські простори сурмить «Красная Новь». Ми тут, на Україні, критично, хоч і на всі легені, але трохи інакше:

— В минулому лежать надзвичайні шедеври мистецтва. «Третій стан» дав епоху відродження, Байрона, Гете, Гюґо і т. д. Ми, комунари, несемо на собі велику відповідальність: цілком від нас залежить, яке мистецтво дасть пролетаріят у добу своєї диктатури.

Але ця відповідальність ускладнюється, коли ми уявляємо собі, що це мистецтво мусить творити культурно відстала нація. До цього часу ніхто ще не брав на себе труду з'ясувати ту заплутану ситуацію, з якою ми стикаємося в українській культурі.

...Стоїть така основна й нез'ясована дилема:

— чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво, як службене (в даному разі воно служить пролетаріату) і як вічно-підсобне, вічно-резервне, до тих світових мистецтв, які досягли високого розквіту.

Чи, навпаки, залишивши за ним ту ж таки службуну роль, знайдемо за потрібне підіймати його художній рівень на рівень світових шедеврів.

Ми гадаємо, що це питання можна розв'язати тільки так:

— Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, остільки ми розцінюємо це як непереможне її бажання виявити й вичерпати своє національне (не націоналістичне) офарблення.

Це ж національне офарблення виявляється в культурі й в умовах вільного розвитку, в умовах, подібних до сьогоденної ситуації, з таким же темпераментом і з такою ж волею наздогнати інші народи, як це ми спостерігали й у римлян, що за порівняно менший період значно наблизились до гре-

цької культури. Ця ж національна суть мусить себе вичерпати й у мистецтві.

Коли наші погляди у цьому випадку зійдуться з «чаяніями» нашої таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємось... Словом, коли «націонал-більшовик» Устрялов приймає програму компартії, то це зовсім не значить, що ця програма потребує коректик.

... Але тепер, коли ми перейдемо до дійсного стану речей, то треба сказати:

— Наша постановка тільки в тому випадку буде мати реальні наслідки, коли нове суспільство стане розглядати наше мистецтво в фокусі світових мистецьких колізій. Іншими словами: ані на мить не спускаючи з ока відповідних досягнень інших країн, ми мусимо найти якнайближчі шляхи до повного розквіту, бо в противному разі нема рації робити нашої установки. Що ж до того, що ми маємо більше тенденції на позадництво, за це говорить уся історія нашої нації.

Це ж клясична країна гаркун-задунайства, просвітанства, культурного епігонізму. Це — клясична країна рабської психології. Недарма саме вона й породила антитезу до психологічної Європи: цю «ідеальну» просвіту. Коли тов. Сталін говорить, що розвиток національної культури залежить від самої нації, яка думає творити цю культуру, то наші епігони розуміють це так:

— «Приїдіте і володійте нами».

Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» до нашого часу включно українська

інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждає на культурне позадняцтво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, малпувати. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться — дерзати!

Хіба наші сьогоднішні розмови про масове мистецтво не є ознакою позадняцтва? Хіба нам і досі не доводиться витягувати ганебну постать Гаркуна і ставити його поруч із Європою, хоч би і для контрасту? Може і це, скажете, лірика? Може й це «манівці *personalia*»?

Тов. Дорошкевич вагається, що краще: просвітянство чи естетичне міщанство. Ми не вагаємось і кажемо: пара п'ятак. Міщанство — завжди — міщанство і завжди йому одна ціль.

Але коли ми візьмемо конкретні постаті з нашого минулого, які захоплювались естетизмом, то й Євшан, і молодий Семенко, і Вороний є для нас не тільки представники певних соціальних груп, але й трагічні моменти в історії нашої літератури. Коли взяти ті умови, в яких росла й розвивалась хохландія, коли взяти на увагу ту атмосферу жахливого позадняцтва, в якій жив той же поет Вороний, то нема нічого дивного, що наші естети впадали в крайність.

Хіба це знамените *l'art pour l'art* не проробило з часів Аріосто певної еволюції? Хіба античний пароль — «краса» з означенням класових сил не шу-

кав іншої гармонії, де б звучали громадські мотиви? Хіба той же Пушкін (знову вертаємось до «російської революційної літератури») не був тому яскравим прикладом? Хіба за «Русланом і Людмилою», цим «Orlando furioso», ми бачимо ще Пушкіна-громадянина? Але Пушкін жив у нормальній атмосфері культурного будівництва, а Кобилянська, припустім, — за великою китайською стіною, серед дикунів та епігонів. Чи могла ж вона, можливо пересічний талант, поставивши перед собою велике завдання, вийти переможцем?

Український естетизм, як каже тов. Дорошкевич, «становив найповерховішу з громадського боку, найменш впливову півку нашої літератури». Але чи значить це, що він був антигромадським явищем? Коли формула «мистецтво для мистецтва» є ознакою розкладу мистецтва, а також суспільства, то треба сказати, що в часи нашого українського естетизму наше національне мистецтво й наше національне суспільство тільки но становилось на ноги. Але, не припускаючи навіть цієї засади, ми, закликаючи до прийняття психологічного Заходу, в той же час надаємо представникам нашої модерністично-естетичної Європи великого громадського значення. Бо ми виходимо не з сахаринно-народницьких засад, які затримують національний розвиток, а з глибокого розуміння національної проблеми.

Українське мистецтво мусить найти найвищі естетичні цінності. І на цьому шляху Вороні й Євшани були явищем громадського значення. Для нас

славетний «мужик» Франко, який вважає Фльо-бера за дурня, менш дорогий, ніж (да не буде це personalia!) естет Семенко, ця трагічна постать на тлі нашої позадницької дійсності.

Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента. І ми зовсім не розуміємо, чому тов. Дорошкевич вважає його за представника «чорної Європи», на наш погляд, це саме й є Європа червона. Бож під «червоним» ми розуміємо не що інше, як символ боротьби.

Куліш був по суті ідеологом сильного «третього стану», і коли б він не стикнувся з мертвою стіною культурного епігонізму тодішньої української інтелігенції, ми б, безперечно, в часи горожанської війни не мали б таких вождів, які завжди плентались у хвості маси. Як у свій час національні війни були революційним, червоним явищем в історії людськості, так і Куліш для нашої країни був прогресивною, червоною Європою.

Але чи значить це, що ми радимо брати за ідеал Кобилянську чи то Куліша? Хто так думає, буде наївною людиною. Ми тільки хочемо подивитись правді в очі.

Ці люди стояли на правдивому шляху, але, стикнувшись із рідним позадництвом, залишилися тра-

гічними постатями, повними протиріч і помилок.

... Навіть із тим же «різночинцем» Достоевським щось не ладно в нашого опонента: його, Достоевського, «чернетки-оригінали» в світовій літературі займають більш поважне місце, ніж «француз» — Тургенєв. Так ми думаємо, Дорошкевич — навпаки. Взагалу треба сказати, що аналогія: «різночинець» — селянин-робітник «трохи й навіть більше, як трохи», невдала. Цим не можна доказати, певніш виправдати сучасних златовратських у мініатюрі... Конкретніш: все це аксесуари з народницької скриньки, і ведуть вони свою родословну від тієї ж культурної української інтелігенції, яка весь час стежить за диригентською паличкою російського «діда-шестидесятника».

Життя ускладнюється. Треба шукати інших паралель, порівнянь, аналогій. Справа в тому, що ми не підємо на альянс із грінченківщиною. Ми, як і пролетаріят, ведемо свою родословну від Куліша, від великого «третього стану». З потенціалним буржуа ми нічого не маємо спільного. Вузькоутилітарний сахарин ми виробляти не будемо.

Тов. Дорошкевич не виправдав безграмотність нашого письменника, бо він грубо підійшов до системи надбудов. В мистецтві не завжди така послідовність: дворянин-різночинець — селянин-робітник. Буває і так: дворянин, а потім селянин Шевченко. Де ж подівся Винниченко? Очевидно, в еміграції.

... Ми б'ємо тривогу й заявляємо: — Та кляса, що дала геніяльних теоретиків і практиків рево-

люції, не може не дати в скорому часі і своїх більш-менш талановитих мистців. Вергілій прийде... можливо й тепер з провінції, можливо й тепер не один. Він не був навіть за сторожа в університеті св. Володимира, але він (коли це вже буде дійсно він!) одкриє нову сторінку в історії світового мистецтва. З його приходом буде нанесено страшний, смертельний удар культурному епігонізмові.

— Фу, чорт! Пробачте: і тут лірика. Так останнє питання.

Апологети писаризму

(До проблеми культурної революції)

Здається Гінденбург сказав: «Стратегія — річ велика, але той перемаже, кому будуть міцніші нерви». Це — так. Це — як правило. І ми це завжди пам'ятаємо. Отже і тепер, коли нашу фортецю атакують з кількох боків, коли навіть не встигаємо відповідати на всі ті чистоплотні і нечистоплотні брошурки й статті, що ними обстрілюють нас, — тепер ми, як то кажуть, беремо себе в руки і спокійно продовжуємо наступ.

Поперше, не треба повторюватись, подруге — не треба чіпати дрібничок. Треба бити в саму суть. Ми підійшли до того відповідального моменту, коли боротьба на літературному фронті вступає в нову фазу свого розвитку і набирає суто-політичного характеру. В той час як в Росії аналогічна дискусія допіру розпочинається (див. останні числа «Журналиста» й «Красной Нови»), на Україні, в

силу багатьох причин, вона підійшла вже до одного із своїх логічних етапів. Отже, зробимо деякі висновки.

«Дайош» пролетаріят!

... Але яким же чином пролетаріят буде грати на першу скрипку, коли для нього українська культура і досі terra incognita? Коли ми скажемо, що пролетарський художник для «дальших» перспектив має соціяльний ґрунт, то це зовсім не значить, що цей ґрунт в даному його стані може бути базою конкретних і міцних ідеологічних факторів для культури великого народу.

Таким чином ми прийшли до того самого висновку, що його вже демонструвала кілька разів компартія: поки пролетаріят не оволодіє українською культурою, доти нема ніякої певности, що культурна революція на Україні дасть нам бажані наслідки. Отже, розв'язуючи проблему ідеологічної організації літературних сил, ми знову і знову викидаємо бойове гасло: «Д а й о ш п р о л е т а р і я т !»

Але, на жаль, і це гасло не всі однаково розуміють. Тов. Пилипенко, наприклад, радить нам (чому не собі — аллах його знає!) якось там «зв'язуватись» з робітничою масою, йти до неї, йти, так би мовити, «в народ». Тов. Щупак, повіривши комусь, що його «виступи є ознака великого масштабу Щупакового світогляду», киває в журналі «Життя й Революція» (ч. 12, 1925) на димар Бродського: мовляв, «дайош» пролетаріят.

...Така постановка питання не витримує ніякої критики і фактично мусить, за допомогою плужанських меморандумів, перевести нашу літературу на чужу компартії ідеологічну «точку опертя». Це з нашого боку був би гибельний компроміс. Ми в цьому питанні безкомпромісні. Ми «требуем» (поукраїнськи — «вимагаємо») серйозно поставитись кому це слід до українізації пролетаріату. На димар Бродського ми кивати не будемо.

Але що ж нам заважає перевести дерусифікацію робітництва? Адже відповідна постанова компартії єсть? Тут дозвольте «почастувати по башке» російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. Хіба ви не чули, як він хіхікав на протязі нашої дискусії: мовляв, «перегризлись хохли».

... Ми говоримо про нього, — про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про «вольний город Одесу», який зі «скрежетом зубовним» вивчає цей «собачий язик», який кричить в Москву: «гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує!», який почуває, що губить під собою ґрунт, який по суті є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипинський «елемент». Цей сатана з тієї ж самої бочки, що й наш куркуль.

Отже, наше друге завдання (коли перше — передати комбінацію з трьох пальців на отруби) — ошарашити «по башке» російського міщанина... Замість того, щоб витратити енергію на організацію

в Києві димаря Бродського, тов. Щупакові слід піти в якийсь робітничий профсоюз і українізувати його верхушку. Вже час зрозуміти наше гасло «дайош пролетаріят» так, як того вимагає дана політична ситуація.

Українізація, з одного боку, є результат непере-
можної волі 30-мільйонної нації, з другого — це є
єдиний вихід для пролетаріату заволодіти культур-
ним рухом. І коли цього не розуміє російський мі-
щанин, що сидить у робітничих клябах, у відпо-
відних культурно-правових установах, то перше
бойове завдання для тов. Щупака — це допомогти
йому. Треба, нарешті, переконати цього міщанина,
що все одно йому прийдеться поділити українців
на петлюрівців і комунарів, все одно йому при-
деться передати «бразды правления» у більш певні
руки, все одно він скоро опиниться без бази і при-
мушений буде остаточно капітулювати. Його «ле-
бединая песня пропета».

Отже, розпускайте, тов. Щупаче, «Плуг» та зла-
зьте скоріш на якусь командну висоту в робітни-
чому профсоюзі; бо дерусифікація робітництва є
перша й найголовніша передпосила до розв'язання
проблеми ідеологічної організації літературних сил.
Досить «розговорчиков»! «Дайош» пролетаріят!

Іще «дайош» інтелігенцію!

Хто в монастирі служити нам буде
Когда одберуться от нас всі люди?

Здається, чернець Єремія.

Як бачите, у XVIII столітті люди зміли мудро думати, і чернець Єремія тому яскравий приклад. Отже, подивимось, як думають у ХХ.

...Так щож таке інтелігенція? На це питання відповідь дає нам тов. Щупак... За ідеологом (який жаж: ідеологом!) «Плуга» ...виходить, що інтелігенцію можна протиставляти пролетаріату. Іншими словами, він її мислить, як якусь цілком самостійну соціальною групу, як, можливо, окрему класу. Це він підкреслює на протязі всієї статті, варіюючи на різні способи своє твердження: «Європа Хвильового означає мистецтво не пролетарське, а інтелігентське» і т. д. і т. п.

...Ах, Боже мій, яка тоска, яка мука, дорогий товаришу Щупаче, бути вчителем підготовчої групи і навчати вас, що інтелігенція є ніщо інше, як освічена частина якоїсь класи.

...І хоч тов. Щупак і «готовий з нами посперечатися», хоч він і насторожився півником, але ми з ним ведемо полеміку тільки тому, що навкруги тайга азійської хохландії і темна «малоросійська» ніч. «Когда же придет настоящий день? — покищо невідомо. (Боже мій, «когда же придет настоящий день?» — ще раз можна вигукнути у тьму за Добролюбовим).

Per aspera ad astra. Важкий шлях, що веде до зор. Але що таке інтелігенція, ми все таки й нарешті вяснили: це є частина якоїсь класи. Отже і протиставляти її пролетаріату, це значить: одну, революційну частину інтелігенції не допустити до робітництва, другу, молодшу, що часто виходить з цього пролетаріату, штовхати в обійми дрібної буржуазії, переводити на чужу нам ідеологічну «точку опертя». «Хто ж тоді в монастирі служити нам буде, когда одберуться у нас всі люди?» Ну?

Ми на цю справу дивимось зовсім інакше. По-перше, одну частину інтелігенції ми хочемо завоювати, а другій, подруге, дати нашу ідеологічну «точку опертя». Перша це та, що її ми називаємо молодією українською інтелігенцією, друга це та, що ми її називаємо пролетарською (робітничо-селянською). Обидві вони й мусять стати частиною молодієї історичної класи — пролетаріату. Взавши за соціяльну базу здерусифіковане робітництво, вони й розв'яжуть велику проблему. Саме через них компартія і організує ідеологічно літературні сили й саму літературу. Саме через цю інтелігенцію ми й надамо культурній революції відповідний ідеологічний зміст.

Значить, справа не в масі? Так, справа не в масі, а в негайній дерусифікації пролетаріату, справа в правильному визначенні поняття інтелігенції. Справа в тому, щоб запалити нашу інтелігенцію огнем безсмертної ідеї визволення людськості, убити в ній нашу

ідеологічну «точку опертя» і тим переконати її, що порох є ще в порохівницях і пролетаріят готовий виконати історичну місію. Справа в тому, щоб виховати в ній залізну волю і повернути їй загублену в віках фанатичну віру в прекрасне далеке майбутнє.

Отже ми надаємо інтелігенції велике і виключне значення, але тій, яка буде частиною пролетаріату. Не маса, що не оформлена ідеологічно, буде задавати ідеологічний тон культурному ренесансу, а інтелігенція цієї маси. Хто думає, що це — «культура для культури, ренесанс для ренесансу, мистецтво для мистецтва», хто думає, що це байдужість до проблеми пролетарського ренесансу на Україні, що це «націоналістичне захоплення Хвильового», той по меншій мірі ...тов. Щупак. Словом, перше гасло «дайош пролетаріят» ми підпираємо другим: «дайош інтелігенцію».

Московські задрипанки

«Если русские могут гордиться несколькими поэтическими именами, — они первоначально обязаны этим соприкосновенности своей истории к истории Европы и усвоенным у Европы элементам жизни». «Что же касается малороссиян, то смешно и думать, чтоб из их поэзии могло теперь что-нибудь развиться. Двинуть ее (малороссийскую поэзию) возможно только тогда, когда лучшая, благороднейшая часть малорос-

сийского населения оставит французскую кадрили и снова примется плясать трепака и гопака».

В. Г. Белинский

Цією красномовною й пікантною цитатою ми зовсім не думаємо обвинувачувати Белінського в шовінізмі, ми цим хочемо підкреслити, якою ненавистю до української поезії просякнута було ту літературу, що в неї радять нам учитись наші москвофіли. Це зовсім не значить, що ми цю літературу не любимо, а це значить, що ми органічно не можемо на ній виховуватись. А втім, ми жартуємо: ми й не для цього наводили цю цитату: ми хочемо сказати тільки, що тов. Буровій помиляється. — Белінський «зробив помилку» не лише «проти Шевченка». Він зробив її «проти» всієї української літератури.

... Перекладами нас не заманите. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українська поезія сходить на цілком самостійний шлях, її в Москву ви не заманите ніяким «калачиком». Не знайдете ви паралелів в «московському житті» і нашій дискусії. І це зовсім не тому, що той чи інший учасник українського диспуту талановитіший за того чи іншого російського (Боже борони!), а тому, що українська дійсність складніша за російську. тому що перед нами стоять інші завдання, тому що ми молода кляса молодої нації, тому що ми молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на «закаті», а на відродженні.

Звичайно, розвиток культури «визначають економічні відносини». Але в тому то й справа, що ці відносини не зовсім «однакові в обох країнах». Вони однакові остільки, оскільки вони однакові в світовому хазяйстві і оскільки це потрібно для єдиного фронту проти буржуазії. Українська економіка — не російська економіка і не може бути такою, хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи з своєї економіки, зворотно впливає на останню, остільки і наша економіка набирає специфічних форм і характеру. Словом, Союз все таки залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця... Бо справді: Малоросія вже одійшла «в область преданія». Ми під впливом своєї економіки прикладаємо до нашої літератури не «слов'янофільську теорію самобутності», а теорію комуністичної самостійності. Правда, ця теорія наших москвофілів-«європенків» може налякати, але нас, комунарів, вона зовсім не лякає і навіть навпаки. Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна.

Отже, оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс?

У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких застережень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи не дали б Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що

російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодовувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без московського мистецтва відомі, навпаки — ці ідеї ми, як представники молодої нації, скоріш виллемо у відповідні образи. Наша орієнтація — на західноєвропейське мистецтво, його стиль, на його прийоми.

...Що російська література є одна із найкваліфікованіших літератур — це так. Але наш шлях не через неї. Коли сьогодні «московська література» — це ті джерела, з яких черпають «європенки», то завтра вони узнають, що М. Зеров незрівняно вище стоїть в своїх перекладах російських Жуковських (див. рецензію проф. Білецького). Нарешті вони узнають, що кінець прийшов не тільки «малоросійщині, українофільству й просвітянству», але й задріпанському москвофільству.

Досить «фільствовати» — «дайош» — свій власний розум! Коли ми беремо курс на західноєвропейське письменство, то не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, а з метою освіжити його від задушливої атмосфери позадняцтва. В Європу ми поїдемо вчитись, але з затаєною думкою — за кілька років горіти надзвичайним світлом. Чуєте, москвофіли з московських задріпанок, чого ми хочемо?

...Р. С. Пробачте: ми так і забули про кримінальну справу з літератором Миколою Хвильовим. Отже, просвітянська публіка страшенно нервується:

мовляв, парвеню — й на тобі — «потрясає основи пролетарської літератури». Отже, треба, нарешті, розшифрувати цю таємну особу. Подивимось, що він заспіває? Словом, поштені громадяни нашої республіки скоро будуть читати таку афішу:

— Увага! Увага! Увага!

на днях буде знято «чорну маску» з всеукраїнського чемпіона полеміки Миколи Хвильового (вхід безплатний) ... хоч знято буде, правда, і не по правилах циркової боротьби, бо, як відомо, машкару тоді знімають, коли супротивника положено на дві лопатки, тут же масмо навпаки: спершу зніmemo, а потім вже положимо.

Примітка рукою Хвильового на афіші: «даремно турбуєтесь: ви не положите і знявши!.. А втім може й є рація: недарма я думаю тікати за кордон».

Микола Хвильовий

Україна чи Малоросія?

... Коли українська радянська культура робить-ся в себе на Україні гегемоном, то це зовсім не значить, що вона не може стати комуністичною, але коли в боротьбі її проти російського конкурента (будь то конкурент з пролетарських письменників чи з «зміновіхівських») цю культуру не хочуть розуміти, то це вже загрозливе явище і з цього моменту ми будемо спостерігати відхід її до табору дрібної буржуазії. Треба бути послідовним: або ми

визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки.

... Замазувати самотійність порожнім псевдо-марксизмом, значить — не розуміти, що Україна доти буде пляцдармом для контрреволюції, доки перейде той природний етап, який Західня Європа пройшла в часи оформлення національних держав.

... Висловлюючись вульгарно, але зате й ясніш, боротьба за книжний ринок, за гегемонію на культурному фронті двох братніх культур на Україні — російської і української — це є та життєва правда, та проза, яка далека від сантиментів і романтики і яка з кожним днем становиться яснішою.

... Буттям визначається свідомість, відціла витікає й перша причина. Москва сьогодні є центр все-союзного міщанства, що в ньому, як всесвітній оазис, пролетарські заводи, Комінтерн і ВКП. Коли на Україні і зокрема в центрі її чули тільки «товариш», то там вже давно перейшли з «громадянина» на «господина». Москва має міцні традиції, які глибоко входять в міщанство. Москва як Москва (і навіть Росія без Сибіру) по суті не бачила Жовтневої революції і її героїчної боротьби.

ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

I. Вступні зауваження

Теоретичних робіт, присвячених радянському господарству, покищо небагато: перед радянськими економістами стоїть стільки суто практичних завдань, що для теоретичної аналізи просто не вистачає часу. Проте потреба теоретичного обґрунтування практичних заходів, потреба в теорії, як знарядді прогнозу, досить гостро відчувається і практиками, і теоретиками. Ми стаємо свідками того, як за останній час ширяться дискусії в питаннях соціальної природи нашого радянського господарства, тенденції його розвитку тощо.

Не дивно, що саме по цій лінії з'ясування взаємин соціалістичного і товарово-капіталістичного секторів нашого господарства, тенденції розвитку цих секторів і загального напрямку економічного росту, в першу чергу прямувала аналіза. Безперечно, ці проблеми є центральні. Було б однак помилкою вважати, що цими проблемами й обмежується теоретична аналіза господарства СРСР.

Не слід забувати, що наше господарство є складна єдність, і що до окремих частин цієї складної єдності слід підходити, як до суцільних народньо-господарських комплексів.

В цікавій статті тов. Гринька про «Планові проб-

леми української економіки», в основу якої покладено його доповідь на 1-му З'їзді Держпляннів, ми маємо спробу довести необхідність саме такого підходу до характеристики нашого господарства, зокрема щодо України.¹⁾ (Для того, щоб ставити це питання спеціально щодо України, є особливі причини, про які скажемо далі).

Тов. Гринько констатує передусім певне розходження між проектом районування Держплану СРСР і практикою нашого господарського будівництва на Україні. Як відомо, держпляннівський проект розподіляє український господарський терен на два краї («області») — «Південно-Західній» і «Південно-Гірничо-Промисловий». Проте на практиці районування у нас здійснене в інший спосіб — шляхом переходу на триступневу адміністративно-територіальну систему.

Чим же пояснюється таке розходження? Тов. Гринько, відповідаючи на це, пише: «Дехто гадає, що українці тут припустили помилку, що в найближчий же період життя примусить підійти до краевого («обласного») поділу безпосередньо. В питанні цьому повна ясність потрібна. І ясність ця в тому полягає, що на найближчий і при тому доволі довгий історичний період треба зняти з обговорення питання про краєвий поділ України, як такий, що він протирічить найважливішим першорядним завданням політичного будівництва УСРР.

¹⁾ Ми вживаємо назву «Україна» в розумінні УСРР в її політичних кордонах.

Життя проказує не краєвий поділ України, а дальшу консолідацію її, як республіки, і з цього виходити треба також і в економічній політиці. Інакше кажучи, значить це, що в підході загальносоюзних органів до України — встановити треба підхід до України, як до народньо-господарського цілого...» (підкреслення автора) і далі «... ми зробили за останні роки в загальносоюзному масштабі значні досягнення в розумінні усвідомлення наших народньо-господарських можливостей і шляхів, — в розумінні нагромадження багато емпіричного матеріалу задля оцінки окремих народньо-господарських груп. Уся ця робота йшла в основному вертикальними розрізами окремих народньо-господарських галузей, в загальносоюзному розрізі без належного обрахування того, які соціальні шари і групи, які національні республіки і краї вони прорізають, та як прорізування це відбивається на економічному та суспільному ладі останніх (підкреслення наше — М. В.). Прийшов час представити народньо-господарський розвиток спілки і в іншому аспекті обрахувати лад окремих народньо-господарських районів і республік та країв.

Такий, умовно кажучи, горизонтальний розгляд народньо-господарських питань в Радянському Союзі, поряд з вертикальним, що далі вживається, є конче потрібний з самої природи нашого Радянського Союзу, як Союзу народів...»¹⁾

¹⁾ Журнал «Планов. Хоз.», ч. 6. 1926 р. Згадана стаття.

Необхідність саме такого підходу до українського народнього господарства, на думку т. Гринька, викликається, передусім, політичними міркуваннями (неприпустимість розриву лівобережного Індустріального пролетаріату від правобережного селянства, питання про Західню Україну, зовнішньо-політична вага консолідації України, як республіки). Безперечно, ці політичні мотиви є надзвичайно важливі. Однак, не лише вони потребують такого підходу до України. Ми спробуємо далі довести це певною теоретичною аналізою і вказати на ті помилки в нашому практичному господарському будівництві, що їх передумовою є невизнання чи неповне визнання України за народньо-господарське ціле. Маленьким одсвітом цього є хоч би величезна плутанина порядку термінологічного, і плутанина не випадкова (неясність викладу — неясність думки). Деякі економісти взагалі уникають вживати назву Україна. Замість того, віддають перевагу назвам «Південь», «Південний район» або, додержуючись термінології Держплану СРСР: «Південно-Західній», «Південно-Гірничо-Промисловий». Нерідко здибуємо навіть тепер «Південь Європейської Росії», «Південно-Російське Господарство». Прикладів не доводиться шукати. Кожне число руських економічних журналів дає нам приклади ці, майже кожна книжка з питань районування теж дає для того багато матеріалів. В дальшому в низці цитат з цих творів нам доведеться здибувати цю термінологію, і тому тут ми не будемо ілюструвати це положення.

Звичайно, справа не в термінології, а в її методо-

логічній основі. Коли говорять про українське народне господарство, як про південний район СРСР, значить, приймають за аксіому постулят абсолютної єдності нашого господарства і говорять про окремі його частини, як про географічні райони. Коли цей південний район взагалі перестають розглядати, як єдиний, а говорять виключно про окремі частини основних економічних вертикалей господарства СРСР, тим абсолютно одкидають навіть саму можливість розглядати ці вертикалі, елементи їх у комплексі національно-районному.

В чім же основа такого підходу до українського народнього господарства, де є коріння помилкового невизнання його суцільним господарським організмом?

На нашу думку, ця основа така: 1) історично-неправильний підхід до питання єдності дореволюційної російської економіки і неправильне розуміння природи взаємин руської (великоруської¹⁾) та української дореволюційних економік, 2) неясність постановки питання про природу взаємин цих економік після Жовтня. Отже, щоб аргументувати наші погляди на українське народне господарство, ми вважаємо за потрібне з'ясувати саме ці два центральні питання. Почнімо з першого — з

¹⁾ Ми відрізняємо поняття «російська» і «руська» економіка. За «російську економіку» ми вважаємо весь народньо-господарський комплекс, що посідав терен колишньої Росії, за «руську» — лише «національне господарство».

певної історичної довідки, що вона має показати, чи мала дореволюційна українська економіка ознаки національного господарського організму і, в разі такі ознаки були, які утворились взаємини між цим національно-господарським організмом і великоруською економікою.

II. Про типи колоніальної залежності

Як відомо, в свій час багато дебатів викликало питання про те, чи мала Росія колонії. Тов. Покровський у збірці «Марксизм и особенности исторического разития России» пише про це так: «Перед 1905 роком, а почасти і навіпісля, у нас дуже поширено було балачки про те, чи Росія колоніальна країна, чи ні, колоніальний у нас тип розвитку або ні. При тому мали на увазі, що Росія сама є колонія для західньо-європейського капіталу. Не звертали уваги на другий бік питання, що Росія сама є одна з найбільших колоніальних держав світу... Щодо площі колоній своїх — Росія посідала перше місце... Що Сибір, Середня Азія та Кавказ є колонії, багатьом це у нас незрозуміло було через те, що підручники географії під „колоніями” розуміли заморські володіння, а всі перераховані країни з основним ядром „Російської імперії” нерозривний зв'язок мали... Коли ж розуміти під „колонією” те, що всі письменні люди розуміють, ц.-т. країну менш культурну проти метрополії і таку, що служить для останньої за джерело сировини, а в новіший час за місце, куди капітал експортують...

то всі ці країни виявляються, як найзразковіші колонії...» (Згадана збірка, ст. 110-111).

Тепер не доводиться вже переконувати в неправильності визначення колонії — як «заморської землі». Однак слід визнати, що й те традиційне визначення колонії, що його наводить тов. Покровський, є занадто загальне, а тому й недостатнє. Мабуть, не випадково, виходячи саме з такого загального визначення, т. Покровський у наведеній цитаті не згадує про такі колонії царської Росії, як Польща, Фінляндія, Україна. Аджеж до них не можна прикласти універсальної формули «менш культурна» і «ринок сировини». Щодо Фінляндії можна казати про вищий, а ніяк не про нижчий, порівняно з дореволюційним руським, рівень культури. Щодо всіх цих країн не можна обмежуватись визначенням їхньої економічної ролі, як ринку сировини. Аджеж всі вони мали власну обробну промисловість. Однак все це аж ніяк не означає, що країни ці не були колонії царської Росії. Та правильний підхід до аналізу характеру колоніальної залежності цих країн потребує передусім певної класифікації типів колоніальної залежності.

В марксистській економічній літературі звичайно уживають класифікацію типів колоніальної залежності за критерієм ступенів політичної та економічної підлеглости. Відрізняють звичайно колонії чистого типу, що вони характеризуються цілковитою відсутністю політичної і економічної самостійности; колонії, що економічно не самостійні, але в політичному відношенні зберігають певну частку само-

стійности (часто ілюзорної, як, наприклад, в сучасних Аравійських державах); далі спостерігаємо колонії, що мають певну дозу політичної і економічної самостійности, але економічна діяльність у великій мірі залежить од певної імперіялістичної чи країни, чи групи їх. Останній тип колоніяльної залежності прийнято звати «напівколоніями».

В цій класифікації вже поняття «напівколонії» є не досить удосконалене, напівколоніями бо зуть і Мехіко, і Польщу (сучасну) і дореволюційну Росію. Загальною ознакою всіх напівколоній є певна політична незалежність. Що ж до ступеня економічної залежності, тут може бути багато варіантів. Зокрема велике значення в цім відношенні має аналіза інвестування чужоземного капіталу і співвідношення його з «національним» по найважливіших ділянках народнього господарства. При такій аналізі цілком можливо, що напівколонія в економічному відношенні може бути в гіршому становищі навіть за звичайну колонію. В той же час можливий і варіант такого порядку, що колонія в економічній галузі досягне ліпшого становища за напівколонію. В останньому випадку можливе виникнення своєрідної помилки: недоцінки пригнічення економічного, розгляд національного пригнічення виключно з погляду мовно-національного. «Національне пригноблення — це та система визиску і грабіжа пригнічених народів, ті заходи зневоленого обмеження права державности пригнічених народів, що їх імперіялістичні кола запровад-

жують»¹⁾ — так визначає тов. Сталін суть послідовно колоніальної політики.

Щодо тих колоній, що досягли певного рівня економічного розвитку і перестали бути відсталішими порівняно з метрополією, — часто вважають, що тут елемент економічного пригнічення усовується, а разом з тим дана країна ніби перестає бути «справжньою колонією». Вся плутанина виникає через те, що вважають, ніби колонія має бути обов'язково відсталішою порівняно з метрополією, і що колоніальна політика обмежується лише «експлуатацією відсталого господарства колонії».

Відомо, що саме це спричинялося до помилки польських соціалістів у питанні про право відокремлення і самовизначення колоній. Польські соціал-демократи вважали, що можна і слід вимагати права самовизначення для Туркестану, Кавказу, але не можна для України, Польщі, Фінляндії. Перші вони вважали за Азію, другі — за Європу. На їхню думку колоній, у власному розумінні цього слова, в Європі немає, політична бо й економічна концентрація плюс звичайний розвиток капіталізму перетворили ці країни на неподільні частини російської економіки. Заперечуючи цим поглядам, т. Ленін писав:

«... Капіталізм у Польщі, в Фінляндії, на Україні, в Ельзасі безперечно розвиває продукційні сили і сильніш, і швидше, і самостійніш, як в Індії,

¹⁾ Сталін, Промова на квітневій конференції РСДРП(б) 1917 р.

в Туркестані, Єгипті та по інших колоніях чистішого типу. В Європі в залежних націй є й свій капітал і легка можливість на різноманітніших умовах дістати його. В колоніях свого капіталу нема, а то майже немає, в обстановці фінансового капіталу колонія не може дістати його інакше, як в умовах політичної підлеглості...» і далі — «...виділяючи колонії, протиставляючи їх Європі, польські товариші вдаються в таку суперечність, що вона відразу руйнує всю їхню помилкову аргументацію»...¹⁾

III. Колоніальна політика царату щодо України за доби промислового капіталізму

Для предмету статті нашої важливий тут ясний розподіл, що його проводить тов. Ленін щодо колоній різних типів, зокрема колоній царської Росії. З погляду політичного, скажімо, сучасний Єгипет має далеко більше самостійности, як Україна царських часів, але з економічного погляду навіть сучасний Єгипет має меншу самостійність у розвиткові продукційних сил порівняно з тодішньою Україною.

Цілком ясно, що форми колоніальної залежності України від Росії не завжди були однакові. Щоб виявити форми ці для імперіялістичної стадії розвитку руського капіталізму, ми повинні коротко

¹⁾ Ленін. «Итоги дискуссии о самоопределении», т. XIII, ст. 414-415-416.

зупинитись на основних історичних етапах перетворення української економіки на колоніальний придаток руської.

Переяславська угода і далші події поклали край політичній незалежності України і відкрили шлях руському торговельному капіталові опанувати новою колонією. От що пише про це професор Оглоблин: «Основи українського та руського економічного життя в XVIII сторіччі були одні — сільське господарство. Але в той час, як продукти господарства українського кілька віків уже були відомі за кордоном, проклавши туди міцний шлях, — руське сільське господарство лише починало туди шлях прокладати. І русько-торговельний капіталізм, вільніш у прорубане до Європи вікно визирнувши, повинен був потурбуватися закриттям деяких дверей, і передусім самостійної торгівлі української, аби запобігти шкідливих для нього вітрів. Руська промисловість, молода та незміцніла, не могла би сама із старою та міцною західньо-європейською на перебіг іти з-за панування над ринком українським. Інтереси руського купецтва владно проказували ліквідацію української торгівлі. Мова йшла про те, щоб українську торгівлю на цілком нові, незнайомі їй, шляхи повернути...»¹⁾

Як відомо, чужоземний торговельний капітал (що мав широкі інтереси на Україні) за часів Хмельниччини пробував був підтримувати Польщу в її

¹⁾ Проф. Оглоблин, «Очерки истории укр. фабр. Мануф. в Гетьманщине», ст. 38.

боротьбі з Україною. Але згодом встановлюється безпосередній зв'язок між ним і Україною. В боротьбі з українською економічною незалежністю Москва намагалася не тільки забрати цю чужоземну торгівлю до своїх рук (що виявилось у першій стадії в прагненні обмежити чорноморську торгівлю), але й витиснути українські товари з руських ринків та перетворити Україну на ринок для руської промисловости. Ще за часів Хмельницького ці тенденції виявились у заведенні мита на українські товари і взаємних репресаліях.

«Оволодіння Києвом давало Москві можливість здійснювати в якнайскоріший спосіб свої меркантилістичні пляни і допомагало провадити на Україні колоніальну політику, через що Україна поступовно ставала за ринок для руської обробної промисловости».¹⁾

Чисто адміністративні заходи, як, наприклад, карантини, сполучалися в цій царині із заходами економічними: «... Руські купці, які приїжджали на Україну, в свою чергу скуповували хліб та вино, при чому за голодних років з успіхом спекулювали на хлібі. Торговля йшла так жваво, що полковник Лесницький висловлювався, що московити пустять українців ходити в лаптях та рогожі... Потім того появились в умовах, коли вибирали гетьманів (в руському тексті «при выборах» — М. В.),

¹⁾ Проф. Слабченко. «Організація господарства України», т. III, стор. 3.

довга низка статей щодо обмеження української торгівлі в межах Московської Держави...»¹⁾

Зі зміцненням пануючого положення руського торговельного капіталу на Україні, останній перестає жаяхатися експортної Чорноморської торгівлі, не забуваючи, однак, про боротьбу з українським капіталом: «Імперія не тільки посувалася до Чорного моря, а ще треба було ці здобутки зміцнювати на окраїнах іншим способом. Торговельний капітал при Катерині найшов спосіб на це:

«...Искоренить развратное (украинцев) мнение, по коему поставляют себя народом от здешнего (великорусского) совсем отличным. Малая Россия, Лифляндия и Финляндия, — писала Катерина до Вяземського, — суть провинции, которые правятся подтвержденными им привилегиями. Нарушить оные отрешением всех вдруг весьма непристойно б было, однако ж и назвать их чужоотранцами и обходиться с ними на таком же основании есть большее, нежели ошибка, а можно назвать с достоверностью — глупость. Сии провинции, также Смоленскую, надлежит легчайшим способом привести к тому, чтобы они обрусели и перестали глядеть, как волки в лесу...»²⁾

В наслідок цієї боротьби руський купець став панувати над українським ринком і «... натуральні

1) Проф. Слабченко. «Організація господарства України», т. III, стор. 146.

2) С. Єфремов. «Історія українського письменства», стор. 122.

багатства, що були всій Європі відомі, як необмежені щодо кількості... стали за предмет торгівлі одної з провінцій Росії»...¹⁾

Підірвавши українську торгівлю, Москва розпочинає широку колонізацію півдня України, сприяючи разом з тим розвиткові великого дворянського землеволодіння. Та процес дальшого розвитку колоніальної політики царату на Україні був дуже складний. В той час, як у царині чорноморської торгівлі знесилений український торговельний капітал іде річищем російського під його проводом, у внутрішній торгівлі помічаємо процес певної асиміляції капіталів:

«...Наслідки російської економічної політики складні та двоїсті були. З одного боку, вони обезкровлювали торгівлю українську, що її було тепер втягнуто до орбіти російської, очевидночки, в інтересах останньої і прямо чи посередньо українську промисловість підривали. Заборона вільного експорту поташу, смольчуга та салітри послаблювала українську поташну та салітряну промисловість. Заборона довозу закордонних товарів відкривала фабрикатам руських мануфактур шлях на Україну і тим самим перешкоджала дальшому розвиткові промисловости української.

З другого боку, незадоволеність українського господарства фабрикатами західньо-європейськими, що її мало пом'якшували послуги фабрики руської,

¹⁾ Проф. Слабченко. Цит. пр., стор. 178.

могла бути за серйозний стимул до розвитку української промисловости».¹⁾

Та перед тим, як цей процес нового розвитку української промисловости почався, довелося Україні витримати тяжкий період безпосереднього зруйнування національної промисловости: «... Мануфактуру на Україні не було широко розповсюджено. Руська буржуазія XVII і XVIII сторіччя не вважала за вигідне розвивати українські фабричні підприємства і відпускати вироби їхні до західніх країн та в Росію, де продукти українські легко з руськими конкурували.

Згадані причини викликали до життя влаштування торгово-промислових бар'єрів, при допомозі яких імперський уряд міг регулювати експорт з України й імпорт до України. Захищались при цьому й фіскальні інтереси імперії: що більше бар'єрів було, то більші прибутки очікувалися до імперської скарбниці, що її широко мотали. Порушення бар'єрних правил тягло штрафи та конфіскації товарів, на чому фіск також не програвав. Такий стан речей не сприяв розвитку виробництва на Гетьманщині, і вона шукала, в силу того, що вище сказано, виходу в різноманітних політичних комбінаціях, з яких найрельєфніша за Мазепи відбулася...»²⁾

¹⁾ Проф. Оглоблин. «Очерки истории укр. фабр. Мануф. в Гетьманщине», стор. 38-39.

²⁾ Проф. Слабченко. «Организация хозяйства Украины», том II, стор. 92.

Адміністративні заходи було скеровано передусім на ті галузі промисловости, що їх розвиток руському господарству загрожував.

«...Так звана „зрада“ Мазепи, „бесполезного предателя Петра“, як образно сказав професор Ключевський, розв'язала руки петербурзьким властям щодо України взагалі, і поташно-смольчужного промислу зокрема. В 1718 році обмежено видобуток поташу через заборону нові поташні буди ставити, в 1719 р. поташ і смольчуг було визнано за казенні товари, ніби для того, щоб ліси від винищення зберегти».¹⁾

«...В шклянній промисловості України часів XVII і XVIII сторіччя не помічаємо явищ первісного нагромадження. Навіть великі маєтності повинні були обмежитись підприємствами для покриття, головним чином, потреб свого хатнього господарства. Така ж доля спіткала на Україні і паперові заводи...»

В наслідок правових обмежень, що їх було викликано міркуванням протекціонізму, шкляна промисловість, що в XVII сторіччі всі дані для дальшого розвитку мала, — в наступному віці стала хиріти. Отже Україна не лише не могла все шкло на руський ринок подавати, але і власний ринок її відчувати став недопродукцію предмету цього. Шкло

¹⁾ Проф. Слабченко. «Организация хозяйства Украины», т. II, стор. 153.

розцінювати стали, як дуже цінний товар...»¹⁾

Така ж доля чекала й на сукняну промисловість українську.

«... Сукняне виробництво був на Україні промисел старий і розвинений. Валюші були звичайна приналежність кожного, хоч трохи впорядкованого, господарства...»²⁾ — пише проф. Оглоблін. Московський уряд пильно стежив за тим, щоб обмежити цю розвинену галузь промисловости. Приміром, щодо великої почаївської мануфактури, то було видане таке розпорядження: «... В нынешнее лето — вывезти фабрику в великороссийские города»,³⁾ і врешті її перевезли до с. Ревни, Брянського, потім Трубчевського повіту.⁴⁾

Низкою заходів такого порядку цю галузь промисловости було зруйновано. Тут, однак, процес був складніший, російський бо капітал здибав сильний опір польської текстильної промисловости: «... Одна з основних тенденцій капіталістичного розвитку Росії — захопити український ринок — здибала серйозні перешкоди з боку руської сукняної промисловости. Кволий розвиток останньої, особливо зважаючи на зріст української промисловости, в пер-

¹⁾ Проф. Слабченко. «Организация хозяйства Украины», т. II, стор. 150.

²⁾ Проф. Оглоблін. «Очерки истории укр. фабр. Мануфакт. в Гетьманщине», стор. 87.

³⁾ Проф. Оглоблін. «Очерки истории укр. фабр. Мануфакт. в Гетьманщине», стор. 62-63.

⁴⁾ Там само, стор. 29.

шої чверти XIX сторіччя і потребував митної охорони з боку держави і повного усунення чужоземної конкуренції, щоб ринком українським опанувати. Розвиток польської сукняної промисловости в 20 роках сторіччя і швидкий зріст довозу польського сукна в межі України передусім торкався українського ринку...»¹⁾ і далі «...Послаблюючи українську сукняну промисловість і довіз польського сукна посередньо, однак допоміг українському сукняному ринкові надовго зберегти незалежність свою від руської промисловости. Дуже характерно те, що навіть усередині сторіччя руське сукно пануючого становища на українському ринкові ще не посідало...»²⁾

Таке становище викликало відповідні заходи щодо польської промисловости: «...Зріст привозу польських фабрикатів, головним чином, сукна, і, в першу чергу, на Україні, і був причиною того, що окремим тарифом 1832 р. ще й у зв'язку з польським повстанням розпочато заходи, щоб обмежити польський імпорт в межі Росії й України...»³⁾

Переміг російський капітал: «...В середині 50-их років процес захоплення українського ринку руськими капіталами було мало що не закінчено. Руська промисловість продавала тут лише текстильних

¹⁾ Проф. Оглоблин. «Очерки истории укр. фабр. Предкапиталист. фабрика», стор. 28.

²⁾ Там само, стор. 29.

³⁾ К. Воблий. Т. I. стор. 349. Цитую за Яворським, вип. I, стор. 257.

виробів на 20 мільйонів карбованців (близько одної третини загального виробництва всієї текстильної промисловости імперії), що становило в 1834 р. 86,9% із загального збутку текстильних товарів і близько одної чверти (24,8%) всього обігу українських ярмарків. Проте участь чужоземного капіталу в торгівлі мануфактурними (текстильними) товарами на українських ярмарках середини сторіччя визначалась лише в один мільйон карбованців, що становить 4,3% загального збуту мануфактурних виробів. Успіхи протекційної системи, безперечно, були: чужоземну промисловість, головним чином, текстильну, з українського ринку було вигнано...»¹⁾

Наведемо ще приклад з винокурної промисловости: «Навіть тоді, коли від минулої волі на Україні лишилися мизерні рештки, довіз українського вина припускався з умовою, щоб „в кабацких доходах не приключилася (казне) убыль”. Такі розпорядження зачинили руський ринок для збуту українського вина, і українські продуценти примушені були його на південь збувати. З другого боку, той же імперський уряд обстоював, щоб і його шинки справно працювали і щоб на Україні не існувало перешкод до зменшення винного промислу...»²⁾

Серед власників українських підприємств часів XVIII ст. можна відзначити «...повну відсутність

¹⁾ Проф. Оглоблин. «Предкапиталист. фабрика», стор. 44-45.

²⁾ Проф. Слабченко. «Орган, народн. хов. України», т. II., стор. 139.

українського шляхетства та купецтва. Цариця Катерина, князь Меншиков, барони Строганови, граф Владіславич-Рагузинський, граф Мініх — ось короткий, але яскравий реєстр, що безмежно чужий Україні...»¹⁾ І це не випадково: «... Не випадково в реєстрах українських фабрикантів майже до самого кінця XVIII сторіччя не здибуємо місцевого шляхетства, навіть ті нечисленні ймення, що відомі нам у цім відношенні за другу половину XVIII сторіччя і початок XIX, далеко більш зв'язані були з Петербургом, як з Україною. А за добу Гетьманщини всі великі мануфактури її зв'язано було з дуже гучними прізвищами, близькими Україні, але чужими їй. Невкладність організації їхньої, підпорядкування потребам державного господарства імперії, частенько відсутність постійного ринку і регулярного збуту, конкуренція руської промисловости, коротко кажучи те, що рання мануфактура в українському народньому господарстві самотне і відокремлене становище посідала, самотне ще більш тому, що вона пасинок російської економічної політики була, все це й спричинилось до загибелі її. Окремі підприємства жили довго й за все довге життя своє вони, що не вирости з українського економічного побуту, зуміли зійтися з ним, врости в той економічний ґрунт, який вони і навколо себе обробили...»²⁾ Та це явище захоплення українсь-

1) Проф. Оглоблин. «Очерки истории укр. фабрики. Мануф. в Гетьманщине», стор. 211.

2) Проф. Оглоблин; цит. пр., т. I, стор. 216.

ких підприємств не українцями і плюс до того розвиток великого землевласнення мало й свою зворотню сторону: «... Монополію московських мануфактур не вільно було порушувати. Цю думку не один раз одверто висловлювали накази російського уряду. Для українського народнього господарства визначено було ролю — чисто колоніального господарства. Проте послідовний програм цей лишився близько що невиконаний... Широке втілення сюди руського великого землевласнення значно послабило колоніальне становище України. Шлях до цього відкрила катастрофа 1708 року»...¹⁾

Минаючи переходові етапи, перейдемо до XIX сторіччя. Цей час був періодом певного зм'якшення гостроти суперечностей руського та українського капіталів на українському ринку. Зміст і завдання колоніальної політики змінюється: «... Вся вага питання в тому полягала, чи збереже руська промисловість пануюче своє на українському ринкові і чи забезпечить для себе шляхи через Україну до південних і східних ринків, чи, навпаки, розвиток українського промислового капіталізму покладе край переможньому ходові руського капіталізму на Південь. З історичного погляду розв'язання питання, звичайно, було ясне. Руське купецтво, яке брало участь в українській промисловості, обмиловує для себе спеціальні галузі виробництва, і ми спостері-

¹⁾ Проф. Оглоблин. Там само, стор. 40 (т. I).

гаємо розгалуження інтересів двох груп руського капіталізму в українському господарстві...»¹⁾

Українська торгівля зростає, але це не змінює колоніального становища України: «...Вивіз хоч і грандіозно росте, та росте тільки товаро-сирцем, товаром-півфабрикатом, деколи й на шкоду власній промисловості, як це, наприклад, було з вивозом вовни, через те й Україна залишала на собі все ще давній свій характер виключно сільсько-господарчої, і то хліборобської, головним чином, країни, через те Україна тісніше вв'язалася в економічну систему з Росією, обмінюючись з нею своїм хлібом та сирцем за її мануфактуру, за її металевий товар. Це й було причиною, що Україна все ще перебувала на становищі колонії російського капіталу, її все ще експлуатував російський підприємець, проти якого на ринку, однак, пробував, хоч і несміло, виступати тепер дрібний місцевий підприємець — капіталіст, виступаючи в ролі нового опонента на місці давнього попередника свого — дворянина...»²⁾

Українська промисловість і торгівля продовжують перебувати в значній мірі в руках руських. От цікаві дані 1832 року (дані 1832 р. для промисловості. Власники фабрично-заводських підприємств):

¹⁾ Проф. Отглоблін, т. II, стор. 40.

²⁾ Проф. Яворський. «Україна в стані капіталізму», вип. I. стор. 241.

Серед власників фабрик було:

Руських	44,6 ⁰ / ₁₀₀
Українців	28,7 ⁰ / ₁₀₀
Євреїв	17,4 ⁰ / ₁₀₀
Чужинців	3,6 ⁰ / ₁₀₀
Інших	5,7 ⁰ / ₁₀₀
	<hr/>
	100 ⁰ / ₁₀₀

Серед купців:

Руських	52,6 ⁰ / ₁₀₀
Українців	22,2 ⁰ / ₁₀₀
Євреїв	20,9 ⁰ / ₁₀₀
Чужинців	1,9 ⁰ / ₁₀₀
Інших	2,4 ⁰ / ₁₀₀
	<hr/>
	100 ⁰ / ₁₀₀

І далі: «... Майже всі сальні (салгани) були в руках руських купців і міщан. В руках руського купецтва було багато підприємств інших галузей виробництва (свічносального, шкіряного тощо). Деякі з них були великих розмірів. Так у Києві, де сильно розвинено було українську шкіряну промисловість, найбільший шкіряний завод належав Орловському купцеві Серебренікову (кол. Ланте). На заводі постійно працювало 65 чоловік... Великих розмірів був також завод мідних, залізних і чавунних виробів руських купців Дехтерьових у Києві. Часто руські купці і власники заводів, мешкаючи

в Росії, звідти розпоряджувались своїми українськими підприємствами».¹)

Тут ми підходимо до нової фази, що відповідає поступовому перетворенню України на колонію «європейського типу».

Перш як перейти до конкретного показу того, чим визначалось колоніальне становище України, як колонії «європейського типу», слід зупинитись на деяких теоретичних питаннях.

Попередні історичні довідки ілюструють процес поступової втрати українським економічним організмом своєї економічної незалежності. Той факт, що процес цей розпочався до того, як український капіталізм зміг утворити національну державу, полегшив справу ліквідації решток економічної самостійності. Аджеж відомо, що тенденція національного оформлення властива саме капіталістичній стадії розвитку.

Проте, помилково було б гадати, що єдність українського господарського терену остаточно було знищено. Єдність руської та української «економіки плюс до того інші руські („азіатські та європейські колонії“) давала те, що звать „єдиною російською економікою“. Факт існування цього складного комплексу, що його було побудовано на основі експлуатації колоній» — не дає, однак, права відкидати наявність певних центробіжних тенденцій серед пригнічених колоній. Безперечно, форми зв'язку між метрополією та колоніями європейсь-

¹) Проф. Оглобин, т. II. стор. 47, 106-107.

кого типу відмінні від зв'язків метрополії з колоніями типу азіатського. В останньому випадкові маємо ми справу з експлуатацією відсталих господарських форм передовою капіталістичною економікою, в першому ж і господарство колонії є капіталістичне. Колонії «азіатського типу» і «колонії європейського типу» не відокремлені абсолютно межею. Між ними є багато переходових форм, і колонія «європейського типу» лише «показує майбутнє» для колонії азіатської, в разі її господарський розвиток відбуватиметься й далі на основі колоніальної залежності. Для наших часів термін «колонія азіатського типу» трохи застарів, бо серед азіатських (географічно) колоній відбувається процес перетворення їх на колонії «європейського типу». Експорт капіталу, ця важлива для часів імперіалізму форма використання господарського терену, розкладаючи докапіталістичні форми господарства і сприяючи розвиткові продукційних сил колонії в капіталістичній формі, перетворює таку «азіатську колонію на європейську». Яскравий приклад тому Індія, де розвиток національного капіталізму змінює поволі і політичні форми залежності. Як на приклад переходової форми можна вказати хоч би Азербайджан — колонію царської Росії. Факт існування в Азербайджані високо розвиненої нафтової промисловости, високі форми концентрації та централізації капіталу не повинні, однак, давати привід для тверджень, що Азербайджан для царської Росії став за колонію «європейського типу». Відповідаючи тов. Мікояну, який зробив саме цю

помилку, тов. Сталін у своїй промові на X-му з'їзді РКП зазначає: «...т. Мікоян неправий, говорячи, що Азербайджан з деяких боків вище за руські провінції. Він, очевидно, плутає Баку з Азербайджаном. Баку виріс не з нетрів Азербайджану, а його набудовано згори зусиллями Нобеля, Ротшильда, Вішав та інш. Щодо самого Азербайджану, він є країна найвідсталіших патріархально-февдалних відносин...»

Інакше стоїть справа з національно-господарським тереном колонії «європейського типу». Та щоб форми його колоніяльної залежності виявити, треба встановити взаємини його зі світовим господарством.

IV. Світове імперіалістичне господарство, як антагоністична єдність. Модифікація типів колоній за часів імперіалізму

Дискусія щодо визначення поняття світового господарства може багато що дати і для визначення господарства національного. В той час, як для буржуазних економістів проблема визначення світового господарства стає непереможна, складна через те, що вони шукають містичного суб'єкту світового господарства, для економістів марксистської школи питання стоїть в іншій площині. Тов. Бухарін цілком правдиво зазначає, що «...соціяльні господарства аж ніяк за свою посилку не мають су-

б'єкту, що господарює й керує всією сукупністю економічних відношень».¹)

Розвиток цього світового господарського комплексу відбувається в протирічних формах. Світове народне господарство капіталістичного періоду не є проста сума національних господарств, як гадає К. Тишка,²) а динамічна система взаємин окремих національних комплексів на базі світового поділу праці і світової боротьби «... Капіталістичне світове господарство є система продукційних відношень і відношень обміну у світовому масштабі, що їй відповідають».³)

Ленін пише про утворення світового господарства таке: «... капіталізм, що розвивається, знає дві історичні тенденції в національному питанні. Перша: пробудження національного життя, національних рухів. Боротьба проти всякого національного пригноблення, створення національних держав. Друга: розвиток і учащення всіляких зносин між націями (руйнація національних перепон, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки тощо). Обидві тенденції є світовий закон капіталізму. Пер-

¹) Бухарін. «Мировое хозяйство и империализм», стор. 16.

²) Тишка. Мировозозяйственные проблемы соврем. индустр. госуд., стор. 19. «Сумма народных хозяйств, на которые существенно влияет положение мирового рынка, образуют мировое хозяйство».

³) Бухарін, *ibid.*, стор. 14.

ша переважає на початку його розвитку, друга характеризує спілий капіталізм, що йде до свого перетворення в соціялістичне суспільство...»¹⁾

Чи значить це, що друга тенденція — тенденція до інтернаціоналізації знімає з черги питання про національно-господарський термін. Польські соціал-демократи на чолі з Розою Люксембург так і гадали, проте це глибока помилка. Поперше тому, що рівень капіталістичного розвитку різних частин світового господарства неоднаковий, і деякі його частини проходять ще першу стадію розвитку, що в ній властива «перша тенденція», тобто тенденція національного оформлення. Подруге ж тому, що світове капіталістичне господарство є не просто єдність, а єдність антагоністична.

Вейц у своїй праці «Виробничі сили світового господарства» визначає цей антагонізм в такий спосіб: «... На площі сучасної світової економіки можемо ми простежити рівнодіючу двох груп сил, що обумовлюють рух світового господарства і господарства окремих держав. Рівнодіюча першої групи сил, що окремі господарські комплекси до світового господарства посовують, обумовлена є самим зростом кінетичних виробничих сил, що він відбувається в умовах загального й окремого поділу праці, при чому останнє є наслідок розподілу потенціальних продукційних сил в узькому й широкому розумінні на земній кулі. Рівнодіюча другої групи сил

¹⁾ Ленін. Критические заметки по национальному вопросу, т. XIX, стор. 46.

обумовлена іманентним кожному капіталістові прагненням максимально привласнювати і реалізувати додаткову вартість, а разом з тим і послаблювати щодо свого капіталу загальну тенденцію норми прибутку до зниження. Ці центробіжні сили прагнуть до того, щоб економічно підпорядкувати потенціально центри виробничих сил інших держав і щоб ототожнити світове господарство зі своїм та встановити над ним гегемонію».¹⁾

Інгредієнтами світового господарського комплексу, як видно з цього, є многонаціональні капіталістичні комплекси, інакше кажучи, імперіялістичні держави, при чому прагнення цих імперіялістичних господарств до світової єдності проходить в антагоністичних формах, шляхом поширення свого господарського терену до меж світового господарства. От чому тенденції інтернаціоналізації світового господарства протистоїть могутня тенденція його «націоналізації».

«...Розвиток світового капіталізму приводить, з одного боку, до інтернаціоналізації господарського життя й економічного нивелювання, з другого боку, і непомірно більше, — той же самий процес господарського розвитку докраю загострює прагнення до «націоналізації» капіталістичних інтересів...» — пише Бухарін.²⁾

Звичайно ця тенденція «націоналізації» глибоко

¹⁾ Вайц. Произ. силы. «Мир хоз.», стор. 20-21.

²⁾ Бухарін. Мировое хозяйство и империализм, стор. 99.

відмінна від прагнень утворити національну державу, що характеризує першу стадію розвитку капіталізму. В сфері ідеологічній ця модифікація національних прагнень відбивається так: «... Національна ідея визнавала право всіх націй на самостійне державне буття, і тому кордони держави визначалися для неї природними межами нації... Навпаки, тепер національна ідея перетворилася на думку про те, щоб власну націю над усіма націями звеличити. Ідеал тепер — забезпечити власній нації панування над світом: прагнення стільки ж безмежне, як і тепер прагнення капіталу до прибутку, з якого воно виникає...¹⁾

В антагоністичній формі тих тенденцій до «націоналізації» капіталу відбивається розвиток світової виробничої бази і світовий поділ праці за свої посилки, як правдиво зазначає тов. Бухарін, має посилки «природні», що впливають з особливостей географічного порядку і посилки соціальні.

Ці останні зокрема приводять до поділу країн на аграрні та індустріальні, пояснювати бо поділ цей виключно географічними умовами глибоко помилково.

От один із прикладів виникнення промислових районів через посилки порядку соціального: ... В лісній та лісо-степній зоні можна здибати густо населені райони, що мають відносно аграрне перенаселення продукцією місцевого сільського госпо-

¹⁾ Гільфердінг. Финансовий капитал. Розділ XX, стор. 399, рос. видан. 1922 р.

дарства і перетворюються поволі на райони промислові, навіть коли немає будь-яких мінеральних багатств...»¹⁾

Ці соціальні посилки можуть мати за основу свою тимчасові і «випадкові» чинники, але в разі достатньої тривалості останніх виникає низка обставин, що сами вже стають за чинник поділу праці. Розвиток промисловости в Ленінграді відбувався всупереч вимогам географічного «поділу праці», через причини, про які скажемо нижче, але розвиток цей, утворивши кадри висококваліфікованої сили, тим утворив і «соціальну» посилку поділу праці.²⁾

Історично обумовлена нерівномірність розвитку продукційних сил за часів імперіялізму не тільки не пом'якшується, а загострюється, становлячи закон його: «...Фінансовий капітал і трести не послабляють, а посилюють різницю між швидкістю зросту окремих частин світового господарства», пише Ленін.³⁾

Аналізуючи соціальні посилки поділу праці доби

1) План. Хоз. III, 1927. С. Бернштейн — Коган. К вопросу о методе специальных частей экономической географии, стор. 216-217.

2) Див. про це цікаву статтю проф. Діманштейна. «О районировании машиностроительного промысла». Журн. «Хоз. Укр.», ч. 7, 1927 р.

3) Ленін. «Империализм, как новейший этап капитализма», т. XIII, стор. 312.

імперіялізму слід мати на увазі згадану вище тенденцію «націоналізації» капіталу.

Відсвітом і консеквенцією антагоністичної форми прагнення світового господарства до єдності є той дивний з першого погляду факт, що зріст світового господарства, єдності його, йде поруч з збільшенням тенденції автаркії. В автаркістичних тенденціях цих відбивається саме прагнення кожного самостійного комплексу господарського до меж світового, одним з передумов чого, за часів імперіялізму, є якнайбільша незалежність національних монополітичних об'єднань даної держави від впливу інших і конкуренції їхньої.

Прагнучи дістати вищу норму прибутку, фінансовий капітал однак не може залишитися в старих кордонах і намагається далі поширювати свій господарський терен. Тому автаркістичні тенденції не можуть бути абсолютні (поміж іншим, Вейц у цитованій вище праці переоцінює ці автаркістичні тенденції, ігноруючи соціальні форми їх).

Однак ці тенденції дають себе відчувати, змінюючи економічно-географічну мапу світу. Яскравий зразок того — розвиток нових галузей промисловости в Німеччині за часів війни і бльокади. Це все обумовлює певне відхилення розвитку світових продукційних сил від того, що є об'єктивно найраціональніший. Звісно, визначення цього «об'єктивно найраціональнішого розвитку» є надзвичайно складне

завдання. Веберівська теорія «штандорта» (транспортно-пристосованого виробничого центру) багато чим може допомогти в цій справі в разі обрахувати ці явища соціального порядку, що вони вже обумовили виникнення достатнього комплексу таких обставин, які сами стають за чинники поділу праці (дивись вище приклад з Ленінградом). Та нашим завданням не є тут докладний розгляд цього складного явища. Ми згадали про нього з метою з'ясувати основне питання — питання про тип і форму колоніальної залежності колонії «європейського типу».

Імперіялістичний господарський комплекс є єдність антагоністична. Тенденція до націоналізації капіталу за часів імперіялізму означає не створення однаціональної (мононаціональної) держави, а держави багатонаціональної. Захопивши і визискуючи багатонаціональний терен інших країн, імперіялістична метрополія не знищує, однак, і не може знищити центробіжних тенденцій пригнічених національних організмів. Вважаємо за потрібне зазначити, що, говорячи тут про національний господарський організм, — ми далекі від зв'язування цього питання з питанням про суб'єкт його. Це не менш марна спроба, як і для суб'єкта господарства світового. Етнографічний суб'єкт національного господарства, тобто національна більшість, що посідає даний терен, хоч і важливий, але не достатній критерій для визначення єдності національно-господарського терену. «... Національний склад населення один з важливіших економічних факторів, але

не одинокий і не найважливіший серед них».¹⁾ Нація в марксистському розумінні — це не лише етнографічна єдність. «...Нація — це є спільність мови, терену, економічного життя, (підкреслення наше), психічного складу, спільність, що вона історично склалась і що в спільності культур проявляється...»²⁾

Національна єдність є консеквенція всього господарського розвитку, що його спочатку особливо щільно зв'язано з особливостями природного оточення. Нація, як «...історична категорія, є категорія певної доби, а саме доби капіталізму, що розвивається...» (Сталін).

Історичні умови можуть розірвати терен посідання нації, але на перешкоді знищенню національної єдності стає тут низка обставин, зокрема мовно-культурних, спільність, що вона, виникши, стає сама за чинник, який сприяє господарському з'єднанню.

Центробіжні тенденції, національні рухи колоній азійського типу в міру розвитку там капіталістичних відносин, полягають в першій стадії — в прагненні до мононаціональної держави. «...Економічна основа цих (національних — М. В.) рухів у тому є, що для певної перемоги товарового виробництва необхідно завоювати внутрішній ринок, не-

¹⁾ Ленін. «Критические заметки по национальному вопросу», т. XIX.

²⁾ Сталін. «Марксизм и национальный вопрос».

обхідно державні території об'єднати з населенням, що однією мовою говорять...»¹⁾

Колонія європейського типу — це капіталістично оформлений господарський організм. Така колонія в тому малоймовірному за часів імперіялістичного панування випадку, коли б вона стала самостійною,²⁾ стала б прагнути господарської автаркії. Відокремлення її на капіталістичній основі поставило б її в лави імперіялістичних країн, в антагоністичній формі здійснюючи іманентну тенденцію світового господарства до єдності. Автаркістичні тенденції привели б до того, що розвиток її продукційних сил теж був би далекий від гармонійності й об'єктивно-найраціональнішого поділу праці. Всі потенціальні можливості були б далеко не використані. Аджеж прагнення до відносної автаркії тут означає відхилення розвитку продукційних сил даного господарського терену від того, що міг би бути, в разі це прагнення не мало б місця. Та про це може бути мова лише тоді, коли буде знищено капіталістичний устрій, що він в самій основі ховає це протиріччя, як для часів імперіялізму протиріччя інтернаціонального виробництва і національного привласнення (Бухарін).

¹⁾ Ленін. «О праве наций на самоопределение», т. XIX.

²⁾ Мова йде не про політичну, а про економічну самостійність. Політичну самостійність колонія здобути може, але це не означає ще самостійності економічної. Яскравий приклад — Польща.

Отже, в разі відокремлення даного національного організму від іншого, колонією «європейського типу», якою він буває, неминує певне відхилення розвитку продукційних сил від «ідеального» випадку. Та це відхилення буде, умовно кажучи, не більшим, як для інших самостійних країн. Інакше стоїть справа з тими колоніями «європейського типу», що їх приєднає до себе визволена колонія в порядку «ототожнювання світового господарства зі своїм та гегемонії над ним». Для цих господарських теренів, для економічно-залежних національно-господарських комплексів правдиве буде таке твердження: відхилення розвитку їх продукційних сил буде більшим щодо об'єктивних світових потенцій, бо на це відхилення матиме вплив ще метрополія, економіка метрополії. Схема така. Перше відхилення обумовлюється чинниками соціальними, фактом конкуренції монополістичного капіталу «великих» імперіалістичних країн. Відхилення друге обумовлюється залежністю даного колоніального господарського терену (європейського типу) від економіки метрополії, що остання для неї є за центр господарського життя.

Отже, тепер можемо ми відповідь дати на те питання, що на початку статті поставлено: суть наслідків колоніальної залежності для колонії «європейського типу» полягає передусім у відхиленні розвитку продукційних сил на користь економіки метрополії. Для аналізу ступеня колоніальної залежності такої колонії значення мають дані: про рі-

вень розвитку обробної промисловости, що показує, в якій мірі колонія вийшла зі становища ринку сировини для промисловости метрополії, далі (що безпосередньо зв'язано з першим) дані про ті зміни в економічній структурі колонії, що їх приніс із собою капітал, що його імпортовано, в міру органічного його втілення до економіки колонії (зокрема велике значення має питання про те, який капітал імпортовано, в позичковій чи виробничій формі), звичайно, не втрачають значення свого і дані, що показують безпосередній хижацький визиск колонії (хоч би зрівняння вартостей довезених та вивезених продуктів).

V. Колоніальна політика щодо України за доби фінансового капіталізму

Тепер ми можемо повернутися до нашої історичної довідки про Україну. В економічному житті України післяреформних часів ми можемо відзначити дальший розвиток і зміцнення пануючого становища руської обробної промисловости. От яскраві дані, що це пануюче становище змальовують. (Див. табл. на стор. 169).

З цього приводу тов. проф. Яворський правдиво зазначає «... Само собою розуміється, що така перевага російської легкої фабрично-заводської промисловости над українською, не зважаючи на зріст останньої, в умовах краєвого господарства, безумовно віддавала український ринок в руки російського промислового капіталу, що міг спокійно про-

Руська та українська обробна промисловість¹⁾

Категорія підприємств	Кількість підприємств		Сума продукції в тисячах карбованців	
	На Укр.	Росії	На Укр.	Росії
Обробка бавовни	13	986	475,0	928 496,6
Обробка вовни	48	1 037	9 461,3	225 346,7
Обробка шовку	—	277	—	34 569,4
Обробка льону-конопель	40	175	6 567,7	93 491,4
Обробка інших волокон	28	384	733,6	49 632,5
Обробка паперу	232	1 333	11 389,4	126 889,3
Механічна обробка дерева і будівництво машин	290	1 900	10 604,3	119 510,9
Обробка заводська металів і будівництво машин	197	916	60 442,6	347 371,3
Ремонтні майстерні	59	323	1 388,5	13 644,3
Інші метал. вироби	86	712	5 010,8	67 345,8
Залізодор. майстерні	36	176	22 543,4	71 466,4
Заводи морського відомства	6	17	451,6	43 800,3
Оброб. мінеральн. матер.	278	1 521	15 600,6	97 726,0
Гірнича оброб. промислов.	13	186	84 483,7	214 841,0
Оброб. товар. продукт.	91	1 153	11 035,6	159 241,5
Обклад. акцізаом	1 968	7 948	503 482,2	—
Хемічна промислов.	80	801	18 514,6	387 812,6

¹⁾ Пор. Фабрично-заводская промышленность Украины в 1908 г., стор. 436.

довжувати свою колоніальну політику на Україні, яку і так уже систематично вів з XVIII ст. російський торговий капітал. Найбільш разючим фактом було те, що бавовняна промисловість на Україні була цілком нерозвинена, не зважаючи на те, що до чорноморських пристаней привозили так багато бавовни, що її відсіль перевозжено залізницями до Росії, та те, що Україна рік-річно стільки вивозила вовни за межі свої, в першу чергу до Росії, спроваджуючи за те на дорогі гроші вовняну матерію з Росії й Польщі. Але справа стояла некорисно для України і з іншими ділянками обробної промисловости. Так, напр., продукція льону, конопель давала всього 6,6% всієї російської продукції, хоча населення України до Росії виносило 22,6%, продукція паротягів і вагонів давала 7,3% російської промисловости, продукція скла — 8,8%, продукція стеаринових свічок — 4%, продукція дерев'яних виробів — 11,2%, хемічних — 7%, і тільки харчова продукція давала нормальну цифру до 25,4%. Це недвозначно доводить, що Україна все ще не могла покрити своїх потреб власною обробною промисловістю і мусіла неминуче спроваджувати продукти обробної промисловости з Росії... Тільки хліборобські машини могла Україна не тільки вивозити, а ще й ввозити з Росії.

Рік	Одержано	Вивезено	Різниця
1900	2 024	2 331	367
1901	2 240	2 980	740

1902	3 305	3 773	468
1904	4 097	4 384	287
1905	4 373,5	4 674,4	300,9
1906	4 868,7	4 915,5	46,8

(М. Стасюк. Записки 1911 г. кн. IX., стор. 110-112, цитую за проф. Яворським III, стор. 117-118).

«Таким робом Україна продовжувала на внутрішнім своїм ринку вести нерівну конкуренцію з московською промисловістю, хоча без упину йшла в розвитку промисловости вперед» (Яворський, стор. 118).

Характерно, що нерозуміння цього соціального чинника, відхилення розвитку продукційних сил російського¹⁾ господарського терену від об'єктивно найраціональнішого приводить деяких економістів до помилкового розв'язання питання про причини централізації російської промисловости по руських районах.

Наведімо приклад з праці М. В. Вольфа «Географическое размещение русской промышленности».²⁾

«... Центральний Промисловий край був за місце, де перша руська промисловість розвивалась.

¹⁾ Нагадуємо, що, говорячи про російський господарський терен, ми розуміємо всю пореволюційну Росію, як складну антагоністичну єдність.

²⁾ Ми обіцяли наводити приклади термінологічної (чи тільки термінологічної?) плутанини. Яскравий приклад — цитована праця, де Україна в 1927 році фігурує під назвою «Юг России».

Було б величезною помилкою шукати причини розвитку промисловости Центрально-Промислового краю в природних ресурсах її, тобто в багатстві сировиною та паливом. Місцеві палива і місцеву сировину використовує лише незначна частина обробної промисловости краю, найважливіші ж виробництва на довізному паливі зґрунтовано.

Розвиткові промисловости Центрально-Промислового краю сприяло географічне її становище й доля району, що з ним зв'язана, зокрема умови її заселення...»¹⁾ і далі «... За трохи незрозумілий може з першого погляду здаватися металічний ухил промисловости так Північно-Західнього краю, як прибалтицьких губернь. Не маючи ані залізняку, ані палива, придатного для металургічної промисловости... район примушений був і паливо, і метал для своєї промисловости з-за кордону або півдня та Уралу привозити, тому розвиток мідної металургійної промисловости в такому районі може здаватися за нераціональний.

Проте, не дивлячись на такі, здавалось би, несприятливі умови постачання, металообробна промисловість району (без гірничо-заводської) перед війною становила більш, як третину металообробної (без гірничо-заводської) промисловости Росії.

Безперечно, на розвиток петербурзької та ризької металопромисловости впливали деякі історичні умови. Особлива увага, що Петро I і деякі з його

¹⁾ М. В. Вольф. Географ. размещение русской промышленности, стор. 27.

нащадків звертали на Петербург, як молодий адміністративно-культурний, торгово-промисловий центр, тяжіння молодого руської промисловості до місця, де було б їй найзручніше, в контакті перебувати з промисловістю західньо-європейською, від якої вона до певної міри залежала, і низку інших причин — усе це сприяло зміцненню петербурзької (а також і ризької) металопромисловості за минулий час. В дальшому — всі ці причини поволі відпали, але в наслідок тривалої їхньої сили в Петербурзькому районі зростала міцна галузь важкої промисловості, що її було несприятливо щодо центрів сировини розташовано, але вона продовжувала розвиватися через те, що була в щасливішому щодо ринків збуту становищі...»¹⁾

Це зразок тої плутанини, що виникає, коли консеквенції певних історичних обставин хочуть розглядати як першопричину. Недалеко пішов і Гінзбург, що в своїй «Економии промышленности» пояснює факт розвитку текстильної промисловості не в Туркестані, а в «Центральному Промисловому районі», і металургійної промисловості — в Ленінграді... транспортними умовами. Але тут саме і треба пояснити, чому ж не будували залізниць в Туркестані, а щодо України це взагалі неправильно, як показує простий арифметичний підрахунок транспортних витрат. Основа основ помилок цих економістів, як і багатьох інших — нерозуміння того,

¹⁾ М. В. Вольф. Географ. размещение русской промышленности, стор. 27.

яке значення в географічному розташуванні промисловости в межах Росії відогравала колоніяльна політика царату.

Велику перевагу мала Україна проти Росії в цукровій, гірничій і по деяких галузях металургійної промисловости. Щодо цукрової це пояснюється, поперше, зв'язками її з місцевим аграрним капіталом (див. вище про значення розвитку великого землевласнення), подруге, абсолютною перевагою природних умов. Хоч треба зазначити, що були спроби затримати перетворення України на центр цукрової промисловости шляхом штучної підтримки руської (центральної губернь).

«... Не порівнюючи між собою окремі губернії України чи Росії, одзначмо в цілому, що вже передакцизна доба розвитку цукрової промисловости в кол. Російській державі закінчилася виразною перемогою України. На Україні цукроварство нашло сприятливі умови для свого розвитку і досягло, порівнюючи до Росії, чималого успіху. Це видно з тих чисел, що р. 1848-49 на Україні скупчувалося 62,0% цукроварень з тих, що діяли на Україні та в Росії разом, 68,39% робітництва, яке працювало по них, 74,1% худоби (коней та волів) та інш. Далі на Україну припадало 75,8% від загальної тоді площі засіву цукрового буряку 77,7% збору самого буряку, до того ж пересічно врожайність досягала на Україні 31,5% бекр. з десятини проти 63,7% у самій Росії (тут якась помилка в числах — Ред.). Опріч того, на Україні з десятини здобували пересічно 26,9 пуд. цукру проти 18,2 у Росії, виробляли

82,3% продукції цукру-піску (більшість за продукцією цукроварень на Україні одержувала 15,2 ф. цукру з одного берк. буряку, тим часом як у Росії — тільки 11,4 ф. тощо). «... Досить відомо, що цукр.-бур. промисловість у межах кол. Російської держави розвинулася (власне, почалася) на Московщині. Перехід же та поширення її на Україні сталося мало не виключно природними чинниками, що на Україні були сприятливіші для культури цукровоого буряку...»¹⁾

«... Отже, виникнення цукробурякової промисловости на Московщині, задержання її там (чималою мірою через пільги, які давалися для викурювання горілки), коли роля ґрунту та підсоння для культури цукрового буряку вже усвідомилася, пересування її до України без виразного ефекту підвищення врожайности й інш. мають промовляти за вплив тут чи не більшою мірою економічно-соціальних чинників. Певною мірою вони були сприятливіші для цукро-бур. промисловости на Московщині в першій чверті ХІХ ст. і почали потім повільно змінюватись на користь України».²⁾

Щодо розвитку гірничої та певної частини металургійної промисловости, її розвиток пояснюється передусім впливом чужоземного капіталу. Його

1) Укр. Акад. Наук. Праці семінару для виучування народн. госп. Укр., вип. II.

2) Плевако. З матеріялів до історії цукр.-бур. промисловости на Укр., стор. 248-249.

приплив на Україну гостро змінив економічно-географічну мапу, сприяючи швидкому розвитку продукційних сил гірничо-промислового району. Для чужоземного капіталу не мали безпосереднього значення централістичні великодержавні прагнення руського капіталізму. Він як би відсунув русьський капітал на друге місце, включивши український господарський терен до своєї системи експлуатації.

«...Металургійна промисловість України почала переганяти російські металургійні підприємства, викликаючи занепокоєння в колах російських підприємців. 1890-ми роками Україна стала постачати чавун для всіх російських ринків, усуваючи конкуренцію інших постачань. Так, напр., ленінградський ринок дотепер користувався закордонним чавуном, почасти уральським, останніми роками звернув свій попит на Україну, беручи відсіля такі маси чавуну, що закордонний привіз з 1894 до 1896 р. зменшився в 2 і пів рази, а одночасно низько впали ціни на уральський чавун, навіть у Польщі, не зважаючи на розвиток власної металургійної промисловости, рік-у-рік зростав попит на український чавун.

Таким побитом Україна стала, дякуючи великому попитуві на її чавун, першим його продуцентом, що постачав свій продукт на всі кінці Росії без огляду на далечину віддалення, недвозначно вказуючи на майбутню централізацію цього постачання,

якої так стали лякатися російські економісти...»¹⁾

Ця затримка розвитку уральської промисловості пояснюється зокрема відсутністю припливу капіталів на Уралі.²⁾ Тут досить ясно виступає це протирічне становище щодо української промисловості, в якому опинився руський капітал, дякуючи втручанню чужоземного. Яскраву картину переваги української промисловості над руською дає така таблиця (див. нижче)

Добування вугілля по всій Росії з 1893-1900 років збільшилось на 83,5% по Домбровському району — на 26%, по Донбасу — на 153%.³⁾

Обмін чавуну (в тис. пудів)

Р а й о н и	Вивезено	Ввезено	Різниця
Україна	28 650	11 741	16 909
Півн. Кавказ	281	240	41
Білорусь, Литва	263	913	650
Польща	5 640	7 949	2 309
Пром. Центр.	2 553	6 426	3 893
Центр. хліб.	794	2 900	2 106
Озерний	485	4 220	3 735

1) Яворський. Україна в епоху капіталізму, т. III, стор. 27.

2) Див. про це у Лагунова: «Укр. металопромышленность и широкий рынок» (Труды комиссии по металлу при Госплане УССР), стор. 43.

3) Див. Финн-Енотьевский. Капитализм в России, т. I.

Півн. Схід	10 236	10 758	502
Надволжя	68	916	848
Прибалт.	374	3 059	2 685

Обмін заліза і сталі¹⁾

Р а й о н и	Вивезено	Ввезено	Різниця
Україна	19 425	11 491	7 934
Півн. Кавказ	454	3 451	2 997
Білорусь, Литва	580	2 710	2 130
Польща	13 782	7 192	6 592
Пром. Центр.	7 058	9 615	2 557
Центр. хліб.	1 484	3 308	1 824
Озерний	691	4 765	4 074
Півн. Схід	9 154	5 394	3 860
Надволжя	2 552	2 470	82

М. Гольман пише («Русский империализм»): «... В міру того, як Південь відсовував Урал (в 1908 році Південь виробляв 68%, а Урал — 21%), технічні удосконалення на Півдні сягають останнього слова європейської науки, продуктивність праці велика. При високій нормі експлуатації норма прибутку висока, а дешевина південного чавуну забивала інші райони...»²⁾

Загальна виплавка чавуну в Росії зростає так:³⁾

¹⁾ Запозичено у М. Яворського, т. III.

²⁾ М. Гольман. Русский империализм, стор. 165.

³⁾ Дані запозичено у Ванга — Финансовый капитал в России накануне мир, войны, стор. 75.

Роки	Міл. пуд.	% до укр.	Загальна ви- плавка Урал.
1905	166	62,3	24,8
1906	164	62,1	23,3
1907	172	64,6	22,4
1908	171	68,6	21,0
1909	175	70,1	19,9

До того ж концентрація металургійної промисловости на Україні теж держала перед порівняно з руською:

Концентрація метал. промисловости в Росії¹⁾

Роки	Число заводів	Випл. чавуну в міл. пуд.	% до загальн. випл. чавуну	
			По всій Росії	По Україні
1895	1	10	12	30,5
1900	2	30	17,2	33,2
1903	2	26	17,3	31,3
1908	5	71	41,5	60,7
1913	9	150	53,1	78,9

Що такий високий рівень розвитку промисловости пояснювався імпортом чужоземного капіталу, ніхто сумнівів не має. Туган-Барановський пише: «Дуже характерно, що південно-руські заводи побудовано переважно коштом чужоземних капіталів».²⁾

¹⁾ Дані запозичено у Ванага. Финансовый капитал в России накануне мировой войны.

²⁾ Туган-Барановський. Русская фабрика.

«Вестник финансов» (1897 р., ч. 17) теж визнає це явище «...із числа заводів, що на Україні, чисто російських можна назвати тільки 2: Сулинський завод Пастухової і Олександрівський завод Брянського Т-ва. Всі інші або належать цілком до чужинців, або в сумішку з росіянами. Так, напр., завод Новоросійського Т-ва, Юзівський, належить до англичан, Глянцевський — до французів, Дніпровський, Південно-Російського Т-ва — до бельгійців, Дружковський, Донецького Т-ва — до французів і т. д.»¹⁾

Характерний розподіл капіталів у Росії: «... Слід указати, також на значну роль чужоземного капіталу. На півдні — французького й бельгійського, а в решті районів — німецького, за винятком Уралу, де гніздився чисто руський капітал (Підкреслення наше — М. В.) напів з англійським...»²⁾

Загальний розподіл чужоземних капіталів по районах виявляється в таких даних:³⁾

Райони	Міл. крб.	%
Україна	395,0	24,3
Північно-Західня	286,8	17,4
Кавказ	217,5	13,4
Центрально-Промисл.	194,6	12,2

¹⁾ Взято у Яворського, т. III, стор. 33-34.

²⁾ М. Гольман. Русский империализм, стор. 167.

³⁾ Взято у Вольфа М. В. Географическое размещение русской промышленности.

Польський і Литовськ.	149,2	9,2
Урал	144,3	8,9
Сибір та Туркестан	106,0	6,5
Прибалтицький	53,3	3,3
Інші райони	78,6	4,8
Разом	1 625,3	100,0

А от дані про розвиток фінансового капіталу: «...Всі 16 доменних (південних заводів — М. В., 204-523 тис. крб. акц. капіталу) знаходились в повному розпорядженні банкового капіталу. Панування франко-бельгійського банкового капіталу виявилось у розпорядженні 13 товариствами з капіталом 170 546 тис. кбр., що складає 83% всього акц. капіталу, що вкладено в південне доменне виробництво...»¹⁾

Все це підтверджує той висновок, що розвиток певної частини української обробної промисловости відбувався коштом чужоземного капіталу. За цікавий показчик деякого протиріччя, у всякому разі не тотожності, інтересів останнього з руським капіталом є такий факт: «...Будування залізничних шляхів на Україні мало ще одно важливе завдання: це умовлення експорту збіжжя за кордон з чорноморських портів. В цьому, однак, питанні українські підприємці глибоко розходилися з російськими, що вперто доводили на всі лади зайве затрачування грошових капіталів, до речі, не своїх, а

¹⁾ В. Ванаг. Финан. капитализм в России, стор. 68-69.

закордонних, англійських, французьких та німецьких, на будівництво залізничних шляхів Чорномор'я, мовляв, фрахти з чорноморських пристаней до Марселю або Лондону зависокі в порівнянні з близькою балтицькою мережею пристаней, а кількість товарів мала. Зрештою кількість збіжєвих транспортів, — заявляли вони, — приходить до чорноморських портів водою Дніпром, Доном і Бугом — або на волах з поблизьких районів, тільки незначну частину можна возити залізничними шляхами, через те й ніколи не стануть на Україні важливим засобом збіжєвого транспорту, бо не видержать конкуренції з дешевим чумаком...»¹⁾

Досить цікаво також, що розробка криворізьких покладів залізняку почалась лише за допомогою французького капіталу.²⁾ М. В. Вольф теж зазначає, що «...скептичне ставлення до криворізьких рудних багатств панувало і в урядових, і учених сферах майже щодо 1880 року...»³⁾

Цей історичний спір Криворіжжя та Уралу був вирішений втручанням чужоземного капіталу всупереч тенденціям національного руського капіталу. Отже, не зважаючи на незначну роль в українському революційному господарстві національних капіталів українського походження, акція чужозем-

¹⁾ Яворський, т. II, стор. 78.

²⁾ Див. про це у Ефименка. Історія укр. нар., т. II.

³⁾ М. В. Вольф. Географ. размещение русской промышленности, стор. 53. До речі для самого Вольфа характерний той же скептицизм.

ного капіталу обумовила високий темп розвитку капіталізму на Україні.

Не маючи сил затримати цю акцію, руський капіталізм компенсував себе в галузі текстильної та інших галузей промисловости, де роля чужоземного капіталу була менша. Не відмовлявся руський капіталізм і від прямого продовження щодо України старих колоніальних традицій: «...з 1868 р. до 1890 р. (за Яснопольським) 9 українських губернь дали прибутків російській державі 2 899 200 000 крб., а одержали від неї 1 749 000 000 крб., цебто дали на 1 150 600 000 крб. більше, ніж взяли з 1893 р. (по Поршу) до 1910 р. Держава російська мала з України прибутків 3 289 600 000 крб., а видатків 2 605 200 000 крб., тобто різниці в 684 400 000 крб... Царський режим другої половини ХІХ і початку ХХ ст. накинув на Україну більший фінансовий тягар, ніж у старі часи Гетьманщини...»¹⁾

В наслідок такої політики в галузі фінансової та галузі обробної промисловости, як зазначає проф. Яворський, Україна залишилась переважно рільничою країною, хоч її тяжка індустрія і досягла високого рівня розвитку.

«...Велетенське підняття промисловости торкалося тільки гірничо-заводської її ділянки, що концентрувала свої підприємства на півдні Лівобережжя. Інші ділянки промисловости, в першу чергу легка фабрична та кустарна промисловість, далеко відставали од росту важкої індустрії, далеко

¹⁾ О. Ефименко. Ibid., стор. 161.

не дорівнювались російській промисловості названих категорій. Причина цієї одсталості України в цьому напрямку економічного розвитку була та, що конкуренція російська пильно берегла свої колоніальні права на Україні од масового споживача, а закордонний капітал ще не цікавився звити своє гніздечко в цій ділянці виробництва, а коли і цікавивсь, то ще не вспів через революцію 1905 року розвинути як слід своєї діяльності...»¹⁾

Проте не можна зрівнювати в цьому відношенні Україну з Азербайджаном (див. вище). Там велику промисловість оточували відсталі господарські форми, тут велику капіталістичну промисловість оточували досить широко розвинені капіталістичні відносини в сільському господарстві. В 1894 році на Україні продукувалось 70% вартости с.-г. машин, що їх взагалі вироблювали в Росії. Поруч з цим зростав % сільсько-господ. машин з-за кордону. Значно поширювались парові молотарки.²⁾ Порівняно вища товаризація селянських господарств (вплив експорту) обумовила й вищу диференціацію села.³⁾

Сильно зрушений за час прилучення району до світової хлібної торгівлі процес виділення кріпких шарів злегка затримала криза. Ближчий зв'язок із східноєвропейським, головне англійським

1) Яворський. Укр. в епоху кап., т. III, стор. 17-18,

2) Дані взято у А. Гайстера. «С. хоз. до 1905 г.», т. I.

3) Див. про це там же цікаві дані по Херсон. повіту (стор. 93-95).

ринком, значне здешевлення фрахту не дали згальмуватись процесові розшарування селянських продуцентів...»¹⁾

Ми кінчаємо нашу історичну довідку. Ми намагалися тут стисло показати фази розвитку колоніальної політики царату на Україні і спростувати шкідливу казку про повну єдність дореволюційної російської економіки. Тенденції до концентрації господарства протистоїть зріст центробіжних сил, що зростають відповідно розвиткові продукційних сил, національно-господарських теренів. Коли говорять про єдність дореволюційної руської та української економіки, мають на увазі лише першу тенденцію, забуваючи про другу — центробіжну, вірніш — про прагнення увійти до складу світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку. Концентраційний процес на капіталістичній основі відбивається в протирічній формі автаркістичних тенденцій. Тому не слід обманювати себе фактом концентраційних тенденцій в російській дореволюційній економіці. За цими тенденціями треба помічати й сепаратистські сили української економіки. Отже, на питання, чи була єдина російська дореволюційна економіка, слід дати таку відповідь: вона була єдиною на антагоністичній, імперіялістичній основі, але з погляду центробіжних сил пригнічених нею колоній вона була комплексом національних економік.

¹⁾ Ibid., стор. 99.

Таким побитом дали ми відповідь на перше питання, що його на початку статті поставили. Ми показали, що українське господарство було не звичайна провінція царської Росії, а країна, що знаходилась на колоніальному становищі.

VI. Про ліквідацію колоніальної спадщини після перемоги пролетаріату

Правильна постановка питання про історію взаємин руської і української економік за часів капіталізму може усунути багато помилок і непорозумінь і щодо сучасних проблем цього порядку. Передусім це дає можливість правильно поставити питання про ліквідацію колоніальної спадщини царату в економічній царині. Та це потребує також внести певну ясність в питання про взаємини руської та української економік після революції. Отже, переходимо до цього.

З колоній європейського типу Фінляндія, Польща в наслідок революцій оформились в «самостійні» держави.¹⁾ Україна ж ввійшла вже не як колонія, а як рівноправна Республіка до складу СРСР. Той факт, що колишні колонії Росії, що ввійшли до складу СРСР, були здебільшого колонії азійського типу, зумовив своєрідний напрямок усіх наших деклярацій і практичних заходів щодо розв'язання національного питання.

¹⁾ Ці колишні колонії переживають тепер тяжкий процес включення в нову імперіялістичну систему. Отже, самостійність їх є досить відносна.

«... Суть національного питання в РСФРР в тому полягає, щоб знищити ту відсталість (господарську, політичну, культурну) національностей, яку ми від минулого наслідували, щоб дати можливість відсталим народам догнати центральну Росію і в державній, і в культурній, і в господарській справі...»¹⁾ — каже тов. Сталін. В такому ж розрізі ставилось питання і на XII з'їзді. Звичайно, находились і такі товариші, що, виходячи з неправильного розуміння російської «єдності» і повторюючи старі помилки люксембургіянства, взагалі відкидали національну проблему. Нагадаймо хоч би деякі виступи тов. П'ятакова: «соціалістичне господарство має охопити весь світ або більшу частину світу, має неминуче охопити рясну низку націй. Тому (це «тому» прямо чудо — це класичний зразок відсутності будь-якої логіки — М. В.) з чисто господарсько-економічного погляду незалежність націй момент застарілий, неможливий, що вижив себе...»²⁾

Небагато чим кращий і виступ його на VIII з'їзді. Там він заявив таке: «... В разі ми економічно об'єднуємо, будуємо один апарат, одну Вищу Раду Народного Господарства, одне управління залізницями, один банк тощо, то все це самовизначення „виеденого яйця“ не варте. Це або просто дипломатична гра, що її в деяких випадках грати треба,

¹⁾ З промови тов. Сталіна на X з'їзді РКП.

²⁾ З промови тов. П'ятакова на квітневій конференції РСДРП(б) 1917 р.

або це гірше за гру, коли ми це за серйозне приймаємо...»¹⁾

Тов. Єнукідзе в своєму виступі на XII з'їзді так і розуміє національне питання. Для нього воно важливе лише з погляду міжнароднього. Не слід було б згадувати ці старі помилки, коли б вони були дійсно старі, коли б не відчувались вони аж до цього часу.

Та більшість партії була не на боці тих товаришів. Партія прийняла ленінську постановку національного питання щодо відсталих країн колишніх азійських колоній. Переможна пролетарська революція, зупинивши історичний процес капіталістичного розкладу відсталих господарських форм цих колоній, відкрила перед країнами цими можливість безпосереднього переходу до соціалістичної фази розвитку, минаючи капіталізм. Це завдання розв'язується шляхом кооперування дрібних продуцентів під керівництвом передової соціалістичної промисловости і шляхом розвитку місцевої промисловости, шляхом індустріялізації цих районів. До речі, слід визнати за глибоко помилкові ті погляди, що аграрні райони ці мають і залишитися на довгий час аграрними.²⁾

Однак так стоїть справа лише щодо відсталих

¹⁾ З промови тов. П'ятакова на VIII з'їзді РКП.

²⁾ Напр., яскраво відбиває ці погляди стаття проф. Диманштейна про районування металювої промисловости СРСР. Журн. «Хоз. Укр.», ч. 3, 1927 р.

країн. Що господарський бік національного питання має тут різноманітні варіанти, виразно підкреслювали вже давно. Так, тов. Сталін у промові своїй по національному питанню на X з'їзді зазначає: «... В Росії нараховується 22 країни, при чому одні з них сильно захопив промисловий розвиток, і вони мало чим відрізняються від Росії в промисловому відношенні, інші не пройшли ще стадії капіталізму і в корені відрізняються від центральної російської дійсності, треті — цілком забиті. Охопити всю цю різноманітність країн по всіх її конкретностях у тезах неможливо...» Та, на превеликий жаль, це питання, ця проблема своєрідності національної політики для такої країни, як Україна, єдина з колишніх колоній європейського типу, що ввійшла до складу СРСР — не ставилась і в дальшому. На XII з'їзді мова знову йде виключно про відсталі країни: «... Треба, щоб, oprіч шкіл і мови російський пролетаріят ужив усіх заходів до того, щоб по країнах і відсталих щодо культури Республіках, — а відстали вони не по своїй провині, а тому, що їх розглядали раніш, як джерела сировини, — треба досягти того, щоб по цих республіках було влаштовано огнище промисловости. Деякі спроби в цьому напрямкові зроблено»...

Проте цілком ясно, що проблема ліквідації колоніальної спадщини царату щодо України стоїть інакше, як до країн відсталих. Щодо України мова йде передусім про розвиток обробної промисловости, щодо України мова йде не про підтягування її

темпу промислового розвитку до темпу руського, а про остаточне усунення наслідків тих штучних перепон, що їх чинив царат на шляху розвинення продукційних сил України. Нашим завданням повинна стати ліквідація того відхилення розвитку продукційних сил України від об'єктивно найраціональнішого, що воно було наслідком певної колоніальної політики (про те, що саме ми вважаємо за об'єктивно найраціональніший розвиток продукційних сил, ми вже вище показали).

В разі революція перемогла б не лише в колишній Росії, а по всій земній кулі, чи в усякому разі по основних країнах, становище було б таке: визволені з-під національного пригнічення колонії відсталого типу (чистого типу) під жерівництвом передових соціалістичних індустріальних країн поступово б розвивали своє господарство і входили б безпосередніми частинами до складу світового господарства в його соціальної єдності, де б світовий поділ в міру зникнення тимчасових історичних відхилень все більше наближався б до об'єктивно раціональнішого. Колонії ж європейського типу, скинувши залежність свою від економік метрополій, ввійшли б, як рівноправні частини, до світового господарського комплексу. Вони б стали залежні не від окремих частин цього світового господарства як єдності. Той факт, що перемога революції захопила лише частину світового господарства, колишню Росію, ускладнює справу. Панування капіталістичних взаємин на більшій частині земної кулі і перемога революції пролетар-

ської на 1/6 частині розриває єдине світове господарство на дві частини. Хоч це з першого погляду здається парадоксом, але не буде помилкою сказати, що ми маємо тепер дві світові господарські системи: одну капіталістичну, другу соціалістичну.

Нерозуміння того, що після революції колишня російська економіка перестала бути єдиною економікою, національним руським господарством, спричиняється до тверджень, про неможливість побудувати соціалізм в одній країні. Вже в самій постановці цього питання є глибоко методологічна помилка. Звичайно, можна умовно називати СРСР «одною країною», коли мова йде про протиставлення СРСР, як єдності всьому капіталістичному світові. В разі ж мова йде про внутрішню характеристику економіки СРСР — називати її економікою одної країни було б великою помилкою. Аджеж така постановка питання виявила б нерозуміння того, що після революції українська економіка тепер є рівноправна і спільно з руською має піднести до свого рівня господарського розвитку свої колишні азійські колонії царату.

Які завдання стоять перед таким своєрідним господарським комплексом? Його залежність від світового капіталістичного господарства є ще досить міцна, але завдання будівництва соціалізму потребують від СРСР прагнути до все більшої незалежності від господарства світового. Коротше кажучи, мова йде про своєрідну відносну соціалістичну автаркію. Та автаркію цю здійснюють не на антагоністичній капіталістичній основі. Ми ма-

емо в СРСР не економіку метрополії і колоній, а співробітництво різних національних економік. Однак, тримаючи курс на соціалістичну автаркію, не слід забувати про неминучість перемоги соціалізму і по інших частинах земної кулі, а, значить, і про неминучість утворення світового соціалістичного господарства. В тому малоімовірному випадкові, коли б революція не перемогла аж до часу, поки ми не здійснили б повністю соціалістичної перебудови нашого господарства, поки не збудували б соціалізму в сучасних межах СРСР, соціалістична автаркія була б цілковита. Та навіть тоді ми повинні були б так спрямувати розвиток нашого господарства, — у тій мірі, звичайно, як дозволяють вимоги незалежності (відносної автаркії), — щоб обрахувати неминучість включення господарства СРСР до соціалістичного світового господарства. Це означає обрахувати майбутній світовий поділ праці й так будувати наше господарство, щоб автаркія не завела його аж до труднощів установити зв'язок з цим майбутнім світовим соціалістичним господарством.

З погляду національно-економічної характеристики СРСР це означало б такий курс будівництва, який до певної міри обрахував би неминучість майбутнього безпосереднього включення національних організацій, що до складу СРСР входять, до складу світового соціалістичного господарства.

Звідсіть ясно, яке велике значення має підійти до аналізу господарства СРСР, як до комплексу національних економік, а до кожної національної

економіки, як до певної цілосности — потенціальної (колишні азійські колонії) або реальної (Україна, Росія).

Та з такої теоретичної постановки питання мають впливати і певні практичні висновки. Ми вже тепер маємо за даними п'ятирічного пляну на Україні вищий темп будівництва, як по всьому Союзу (зріст на 205% проти 102% Союзу). Зріст галузей продукції засобів продукції передбачується в 116,5% проти 95,9% по Союзу. Національний зиск на душу населення зростає на Україні на 37,5%, а по Союзу на 30,7% і т. д.¹⁾ Найважливішим з чинників соціалістичної перебудови нашого господарства й разом з тим найяскравішим показником зросту його продукційних сил є будова Дніпрельстану. Потенціальні продукційні сили, що їх тисячі років приховував Дніпро, здійснення проекту будівництва перетворить на реальні і дасть українському народньому господарству величезну енергетичну базу. Ми далекі від думки в якійбудь мірі зменшувати значення цього будівництва. Проте, не слід забувати і про економіко-політичний бік справи. Дніпрельстан — велике діло; велике значення мають і ті дані про загальний зріст нашої промисловости, що їх вище наведено. Та не можна забувати і про другий бік справи. Коли ми підходимо до України, як історичного цілого, коли ми встановлюємо певний курс на майбутній світовий по-

¹⁾ Всі ці дані взято зі статті Введенського. «Хоз. Укр.», ч. 6, 1927 р.

діл праці, ми маємо оцінювати дані нашого господарського будівництва саме з цього погляду. І передусім маємо ми запитати, чи є у нас в дійсності підхід до України, як єдності.

а) Районування

На початку статті ми наводили думку т. Гринька про те, що такому підходу протирічить т. зв. районування України за проектом Держпляну СРСР. Надзвичайна важливість цього питання примушує нас докладно зупинитися на цій проблемі, щоб виявити, в якій мірі правдиво заперечувати Держплянівському проекту.

Ідея економічного районування СРСР безпосередньо народилася від ідеї електрифікації.¹⁾ Дехто пробує встановити трохи іншу «генеалогію» цього питання. Так, у проф. Александрова²⁾ ця «генеалогічна» лінія веде від радянських проектів аж до ...Петра І. У Кніповича справа стоїть не краще. Він пише таке: «... У відміну від західньої Європи, Росію вже доволі рано об'єднано було в єдину державу і вона не розпадалася на низку самостійних політичних витворів, як це було в Німеччині або в Італії. Польща, Фінляндія, Прибалтика звичайно являли собою гостро відмінні частини, але

¹⁾ Дивись про це доповідь Держпляну РСФРР. З Сесії ВЦВК 1921 року; видання ВЦВК, 1922 року, стор. 1.

²⁾ Проф. Александров. «Основы хозрайонирования СССР». Издательство «Экономич. Жизнь», 1924 г.

в цілому, повторюю, гострих політичних особливостей не було... Тому у нас з надзвичайною гостротою повинно було стати питання про районування...»

Для згаданих авторів: 1) неясна, незрозуміла своєрідність «єдності» Росії (для Кніповича суть єдності лише в відсутності «политических особенностей»); 2) незрозуміла для них, очевидячки, і цілковита відміна соціальної суті районування часів царату і часів СРСР. Ми не хочемо брати на себе тяжкий і невдячний обов'язок ліквідації неписьменности щодо нацпитання серед деяких руських економістів. Справа не в тім, а в тому, щоб не припустити погляди ці відбитися в практиці господарського будівництва. Безперечно, при всій зовнішній спорідненості окремих проєктів районування дореволюційних часів (звісно, не Петра та Катерини, а ХІХ і початку ХХ ст.) не можна прирівнювати дореволюційних заходів районування до сучасних.

Говорячи про історію радянського районування, не можна забувати про щільну зв'язність його з адміністративними питаннями. От що казав тов. Риков у відповіді про районування на ХІІ з'їзді РКП: «...Як я вже вказав на початку своєї доповіді, досвід шести років переконав мене в повній неможливості систематично, пляново правити країною, особливо керувати економікою країни, спираючись на ту систему, яку ми маємо тепер. Я гадаю, що весь господарський розвиток нашої Республіки і прийдешню систему адміністративно-господарської

організації радянської Держави повинно побудувати на основі організації країв (областей). Саме складання єдиного пляну (а про плян багато ми вже років казали), саме складання єдиного пляну в Москві без опорних пунктів по краях... цілком не можна здійснити. Більш за те, я особисто цілком переконаний у тому, що дальший розвиток господарського життя нашої країни що далі більш зґрунтовуватиметься на все більшій специфікації окремих районів... Близько рік тому ми умовились з Держляном, що вони поруч із працею щодо складання Урядницьких Всеросійських плянів організують в складі Держляну й краєві секції і спробують обрахувати, як обрізки єдиного текстильного, паливного, залізничного, скляного і т. д. плянів, як обрізки ці вміщаються і зв'язуються в тому чи іншому районі або в тому чи іншому краї...»¹⁾ Що характерно в наведеній цитаті, це виразна перевага принципу вертикального поділу над горизонтальним, тобто національно-порайонним (щодо останнього — мова йде лише про комбінацію «обрізків» пляну).

Певна зв'язаність проблеми районування з адміністративними питаннями не означає, однак, що її суть це адміністративний поділ СРСР. Районування Держпляну є, передусім, економічне, при чому в основу його покладено принцип економічної за-

¹⁾ З доповіді тов. Рикова про районування на XII з'їзді РКП.

кінчености району разом з певною спеціалізацією в загальносоюзному масштабі.

«До цього часу багато хто районування розумів, як територіяльну перекройку. Від цього погляду треба раз назавжди відмовитись. Територія ні в якому разі не ділиться, а організується. Районування не є прийом децентралізації, а, навпаки, один з найважливіших методів концентраційних сил, уваги, волі, керівництва й організації в радянському будівництві...»¹⁾ і далі... В основу районування повинно бути покладено економічний принцип. За район треба виділяти своєрідну, по можливості закінчену територію країни, що, дякуючи комбінації природних особливостей, культурних надбань минулого часу й населення з його підготовкою до продукційної діяльності являв би собою одне з кілець загального ланцюга народнього господарства...»

«... II. За нашою конституцією й загальними основами нашої національної політики, економічний принцип районування повинно бути виявлено в такій формі, щоб він служив в матеріальному й духовному розвитку всіх національностей і племен РСФРР стосовно до особливостей їхнього побуту, культури й економічного становища. Проголошений Радянською владою принцип самоврядування повинно зберегти, і економічне районування має по-

¹⁾ «Районирование СССР». Збірка матеріалів про районув. з 1917 по 1925 р., Москва, Планхоз, 1926 р., стор. 11.

служити за базу для найвищого розвитку національних об'єднань з господарського боку. Відповідно цьому: а) кордони автономних республік та країв (областей) при входженні до складу економічного краю (області) не порушуються, дрібні входять, як підрайон, більші утворюють самостійний і найбільші утворюють в складі своєму кілька районів».¹⁾

Щоб закінчити з основною методологією районування, наведемо витяг з тез проф. Александрова, що їх ухвалила конференція робітників районування 24-28-ІІ — 1922. § 3. «... Райони при цьому (при районуванні — М. В.) утворюють комбіновані господарства з певною спеціалізацією в бік природних ресурсів району і навичок населення... § 4. В основу поділу покладено потрібний поділ: край, округа, волость...»²⁾

Для теми, що її ми розглядаємо, особливе значення має остання теза. Як бачимо, поділу народного господарства за критерієм суцільності господарського організму республік тут немає. Ще виразніше це виявляється в такій постановці: «... Села об'єднуються в райони, райони в округи, округи в краї, краї в Державу».³⁾

Що між таким поділом і принципами національ-

¹⁾ Згадана збірка, стор. 47, «Тезисы, выработанные комиссией ВЦИК по вопросу об экономическом районировании России», § 1.

²⁾ З тез, що ухвалено конф. роб. районув. 24-28-ІІ — 1922 — 3 б, стор. 40.

³⁾ Там же, стор. 11.

ної єдності господарських теренів є певна непогодженість, як не сказати більше — протиріччя, це відчувалося досить ясно. Вже в наведених вище основних тезах про районування є спроби примирити ці два принципи. Та найгостріше це питання постає щодо України. І це не дивно. Щодо більшої наших республік, мова йде про те, що їх терен менший за край (область) або що їхні кордони не спадаються з кордонами Держпляну. Україна, за проектом Держпляну, поділяється на два пляни: її терен більший за один край (область). Принципи народньо-господарської єдності України гостро протирічать такому розриву її терену. Деякі економісти розуміють це протиріччя хоч і не досить глибоко, напр., Баранський у своїй економгеографії пише: «...Щодо українських районів тут, передусім, треба мати на увазі, що з кордоном української республіки Держплянові довелось мати справи, як „з величиною постійною” і в усякому разі такою, що не підлягає відсуванню всередину України».¹⁾ УСРР після РСФРР є наймогутніший член радянської федерації, значення України в загальній економіці Союзу стільки велике й вона становить собою єдність, що стільки міцно склалась з боку історичного та економічного, що перш, як переходити до окремого огляду тих двох районів, на які вона, за схемою Держпляну, поділяється, треба дати хоч коротеньку характеристику економіки України в цілому»

¹⁾ Баранський. «Економгеография СССР», стор. 25.

(підкреслення наше — М. В.)¹⁾ і далі: «...Тільки схема районування, що її Держплян запропонував, вперше дає цьому районі кордони, що цілком важку індустрію Півдня охоплюють. Треба, однак, відзначити, що здійснення держплянівського проєкту поділу здибує істотні перешкоди національно-політичного характеру: роздвоєння одної України і включення до одної з частин України Кримської республіки, що до РСФРР входить. Тим часом УСРР перейшла від губерніяльного поділу до округового, залишаючись однак одним краєм...»²⁾

Одначе справа не лише в політичних труднощах. Ми вважаємо Україну за народньо-господарське ціле.

Факт мовно-культурної єдності того, що ми звемо національно-господарським тереном, є, як ми вже казали, лише консеквенцією єдності економічної і надає боротьбі за визволення цього терену з капіталістичної колоніяльної експлуатації форму боротьби національної. Але об'єктивні основи цього прагнення до національного об'єднання не слід забувати.

Соціалістична господарська єдність національно-господарських комплексів не може будуватися на розриві цих комплексів на незалежні частини. Тут забувають про дальшу перспективу, коли національно-господарські комплекси мають увійти до складу світового господарства, з початку єдності, а по-

¹⁾ Там же, стор. 150

²⁾ Ibid., стор. 158.

тім, у дальшій перспективі, розійтись, по частинах, відповідно світовому розподілові праці.

Проект Держплану з цим не рахується, він орієнтується на абсолютну автаркію СРСР і на збереження за Центральним Промисловим краєм пануючого становища.

Тов. Барановський каже про це досить одверто: «...Зверхмагістралі, доповнити їх електрифікацією Волги, зв'яжуть Москву з усіма потрібними їй джерелами сировини і палива — Донбас, Баку, Туркестан, Сибір, Північ, закордон; тим самим вигоди центрального становища Москви (підкреслення наше — М. В.), які вона зуміла зберегти і поширити, і при наступній перебудові на електричну силу...»¹⁾

З таким проектом не може Україна погодитись не лише з політичних міркувань.

Для кваліфікованого русотяпа проблема єдності України не існує. Він накреслює собі свої абстрактні теми, не рахуючись з національною політикою партії та влади, не рахуючись з тим, що Україна не провінція Росії.

От, наприклад, А. Котов, накресливши свою абстрактну схему «економічних ландшафтів», простосердо запитує: «Чи можемо ми на підставі нашого вивчення накреслити перспективний плян розвитку, політику й конкретні заходи».

На це можемо лише позитивно відповісти. Дій-

¹⁾ Ibid., стор. 97.

сно, чим гірші кордони нашої смуги від кордонів Білоруси або України? В межах нашої смуги існує строго визначений економічний ландшафт. Різні райони нашої смуги вироблюють цілком різні товари лишки. Знаючи лишки і гуртову продукцію, нам не тяжко було б вирахувати весь зиск народній у цілому і по найголовніших галузях, далі побудувати облік міста з селом, «намітити експорт продуктів, зі смуги й імпорт до смуги».¹⁾

Гірша цього схема «тільки» тим, що вона є схемою «взагалі», що вона вважає СРСР за абсолютну і постійну єдність.

Та ми вже раз зрікалися обов'язку ліквідувати неписьменність. Для того, щоб критикувати проєкт Держплянівського районування треба передусім зрозуміти, що таке колишня єдність Росії і чим має бути єдність СРСР.

Тому слід відкинути і такий погляд, що розглядає господарську залежність районів, виходячи з обмеженого погляду абсолютної російської автаркії. От що пише Гінзбург:

«Жоден район не може повністю покрити свій попит власною продукцією і кожен район мусить віддавати свою продукцію іншим районам... Цим створюється основа єдності Рад. Спільки...»²⁾

Гінзбург не розуміє, що господарська єдність СРСР не в тому, що «жоден район не може покри-

¹⁾ А. Котов. Проблемы размещения сельского хозяйства и промышл.

²⁾ А. Гинзбург. Пром. райониров. СССР, стор. 76.

ти попит свій власною продукцією», а в соціяльній єдності господарської системи СРСР, не розуміє він і того, що цей поділ праці між «районами» сучасного терену СРСР має заступити майбутній світовий поділ праці між національно-господарськими організаціями світового Союзу Соціялістичних Радянських Республік.

Щоб не зупинятися на цьому питанні, далі нагадаємо, що плян електрифікації, на якому побудовано плян районування, складала тоді, коли Україну захопили контрреволюційні сили.

Тому і «...в пляні Гоелро по суті справи Україна відсутня, а в ньому представлено лише Донбас та рудно-металургійний район в особі Дніпрельстану. Тому поряд з територіяльним охопленням України в переглянутому повинно забезпечити підхід до неї з погляду взаємозалежності її частин, ц.-т. підхід до неї, як до народнього господарського цілого...»¹⁾ (Підкреслення наше — М.В.).

Не можна обстоювати плян, що побудований на тимчасовому історичному виключенні України, як цілого. Але ще гірше, що цей плян побудований на принциповому невизнанні цієї єдності. Щоб нас не обвинуватили в необґрунтованості такого закиду, встановимо, з яких поглядів виходить автор

¹⁾ Гр. Гринько. Плановые проблемы Укр. Экономии, «Пл. Хоз.», ч. 6, 1926, 188.

проекту районування, проф. Александров. От що він пише:

«...З того часу, як вікно в Європу зачинилось, а всю державу було оточено ворогами і її роздирали зсередини, Москва знову прийняла на себе роллю збирача, як за 400 років до ...періоду, що переживаємо...»¹⁾

Така методологічна основа підходу проф. Александрова до завдань районування.

Не знаємо, як кому, а нам здається, що таким гарним поглядам місце не в книжці, що видано радянським видавництвом, а в будь-якій ювілейній збірці до «300-ліття дома Романових».²⁾

Та що чекати від шановного професора, коли для нього «...ще більші труднощі становило і становить і тепер національне питання»³⁾ і «як не вижити сторінки нашого будівництва фігурує „перекройка” за національною ознакою»...⁴⁾

1) Проф. Александров. Хоз. Районирование СССР, стор. 11. До речі, в цій книжці про Україну взагалі не згадується. Це — «Юг Европ. России, Юг России», але не Україна.

2) Проф. Александров, *ibid.*, стор. 14.

3) *Ibid.*, стор. 46.

4) До речі, коли негативній рецензії т. Єфімова про цю книжку заперечував т. Волков (в «Пл. Хоз.», ч. 3, 1925 р.), т. Єфімов, відповідаючи писав: «Есть районирование по всеобъемлющем РСФСР 1921 г. и в СССР в 1925 г.». Шкода лише, з цим не погоджуються, очевидячки, фахівці Держплану.

Яка шкода, що в СРСР живуть не лише руські, тоді певно не було б «перекроювання» за національною ознакою.

Коли читаєш цю «клясичну» працю, так і згадуєш одну промову на XII з'їзді РКП.

«... Торговець, агент державного тресту, скалки старої руської буржуазії, наш державний апарат, що його вже досить схарактеризовано — ось той основний механізм, що він перш за все відновлює зв'язок окремих країв, що розірвано за перший період революції. В протиріччі цього механізму — основний початок нашої національної політики, основна трудність розв'язання національного питання...»¹⁾

Не було б рації сперечатися проти поглядів Александрова і «іже з ними», коли б цей самий Александров не був би автором проекту районування.

Звісно, ще не вдалося здійснити повністю районування, але вже й відчуваються перші його наслідки.²⁾

1) XII з'їзд, промова т. Яковлева.

2) Цікаво, як розуміють його різні економісти. До речі, це буде й прикладом термінології. Для т. Введенського («Хоз. Укр.», ч. 6, 1927. «Осн. нач. хоз. Укр. на ближ. 5 лет») «Союз — единое целое», а «Украина — условное единое целое» (стор. 19). Для тов. Котковського («Пл. Хоз.», ч. 6, 1926 — «Эконом.-географ. данные о нацавтоном.») через невідомі причини до складу «Юга Европ. России» входить поруч з Кримською СРР і АМСРР. Чому, невідомо.

Союзні економічні органи розглядають підлеглі їм організації союзних республік, як безпосередню частину свою, забуваючи, що в той же час ці організації є складова частина національного господарського організму. Систематичність цього дає підставу обстоювати деякі зміни в господарській організації, де було б застережено більше права для господарських центрів України, для чого зокрема переглянути старий поділ промисловости на союзну і республіканську.

Поділ промисловости на союзну і республіканську, така централізація промислового плянування, що з погляду єдности України є повна децентралізація, і в наслідок того надзвичайна складність завдання будувати загальний плян українського народнього господарства — це лише перші консеквенції пляну районування, що його, на щастя, ще не повністю щодо України реалізовано.

Ми цілком погоджуємося з поглядом тов. Базарова, що: «... Вивчення окремих елементів народньо-господарської сукупности та підсумування наслідків, що получено, не може привести нас до пізнання народньо-господарського цілого, бо для того, щоб науково зважити кожний окремий елемент, для того, щоб установити міру впливу його, для того, щоб відокремити істотне від неістотного, треба вже заздалегідь знати і взаємозалежності, і ланцюгові зв'язки, через які сполучаються в одне

Єдине пояснення — районування Держпляну не вважає Україну за ціле.

всі елементи даного конкретного народного господарства.

Народно-господарське «ціле» взагалі є не статистична сукупність, а органічна єдність...»¹⁾

Та практика планування народного господарства України є чудовий зразок саме такого статистичного підходу — для нас повністю невідомі всі дані народно-господарської сукупності — що не дає можливості побудувати достатньо обміркований план.

В тому не винен український Держплан. Це є наслідок загальної системи.

В наслідок цієї системи виходить, що «Металургійні заводи проєктують по різних місцях. Криворізький — у Гіпромезі, Магнітогорський в Уральському філіялі.

Проєкт Магнітогорського заводу Гіпромез кілька разів забракував, і тепер його знову перероблюють філіями. Машинобудівельні заводи, що вироблюють однорідну продукцію, також проєктують по різних місцях. Так: вагонобудівельний Дніпровський проєктують в Оргометалі, а Нижньо-Тагінський вагонобудівельний — в Уральському філіялі і в Гіпромезі...»²⁾

¹⁾ В. Базаров. «Громоновская концепция народно-хозяйственного целого и плановое хозяйство». Журн. «План. Хоз.», ч. 6, 1927.

²⁾ Журнал «Пл. Хоз.», ч. 6, 1927, стор. 68-69. Стаття Гварахія «О строительстве новых металлзаводов» (за матеріалами НКРСІ СРСР).

«...Проектування Криворізького заводу провадилося без обрахування того, що... буде побудований Дніпрельстан...»¹⁾

Централізуючи керівництво господарством України, союзні господарські органи разом з тим децентралізують це керівництво.

Ми кажемо децентралізують, виходячи з того, що Україна є й лишається народньо-господарське ціле.

Ще один дрібний, але характерний приклад такої «децентралізації»: в статті про «План залізничного будівництва» автор Борисов, перелічуючи нові українські залізниці, не вносить до цього проекту зверхмагістраль, що пройде через Донбас (на Москву). Очевидячки, на його думку, зверхмагістраль це вже не частина українського господарства.

В наслідок такої «децентралізуючої» «централізації» не обраховуються в достатній мірі історичні особливості українського народнього господарства і, що найголовніше, своєрідні способи ліквідації спадщини колоніальної політики щодо України (своєрідні проти інших колоній).

Небезпеку віщують вже такі дані: зріст продукції предметів широкого споживання на Україні накреслено на 44% проти 67% Союзу.²⁾

¹⁾ Ibid., стор. 70.

²⁾ Дані взято з статті Введенського «Осн. нар. хоз. зад. Укр. на ближ. 5-летие», «Хоз. Укр.», ч. 6, 1927 р.

Це посередньо показує відставання темпу зросту української обробної промисловости, а саме її зріст є одна з найперших умов ліквідації цієї спадщини. Та й пряма господарська раціональність потребує підвищити темп цього зросту. Так, щодо текстильної промисловости транспортування бавовни з Нью-Орлеану до Москви (через Мурманськ) коштуватиме 1 крб, 48,5 коп. в той час, як для Харкова через Одесу — 66,2 коп.¹⁾

Надзвичайне здивування своєю безглуздістю викликає п'ятирічний плян Цукротресту. За цим пляном передбачається побудувати 22 нові цукроварні, з яких на Україну припадає 41⁰/₀, хоч її продукція становить 82⁰/₀. Більш за те, плян передбачає ліквідувати низку цукроварень на Україні, хоч вони не дають збитків, як деякі цукроварні РСФРР. Той же плян накреслює до 1931 року збільшити могутність цукроварень:

По Україні	на 26 ⁰ / ₀
По Курському району	на 23 ⁰ / ₀
По Схід. район. РСФРР	на 113 ⁰ / ₀
По нов. районах	на 250 ⁰ / ₀

При чому порівняно з 1913 роком міць заводів УСРР зростає на 8,7⁰/₀, а по курському району — на 17,7⁰/₀, найбільший же відсоток зросту припадає на Орловську, Тульську, Тамбовську губернії і Кубань. Продукція цукру за пляном збільшується по Україні на 67,5⁰/₀, а по РСФРР — на 109,7. Отже, дово-

¹⁾ «Укр. Економ.», 16/І — 1926. Ч. 12 (613).

диться погодитися з тов. Чернишовим, що плян Цукротресту передбачає «цукроварне виробництво по волі до РСФРР пересувати».

Та, може, за це говорить економічна раціональність?

Ні, це не так: на 1931 рік вартість одного пуда цукру в довійськових копійках франко-станція відправлення виявляється:

Для УСРР	231,3 коп.
Для Курського району	231,6 коп.
Для Східніх районів	257,8 коп.

На один пуд підвищення виробництва цукру по УСРР припадає 6,9, а по РСФРР — 7,53 коп. До того ж, треба мати на увазі, що елементарні вимоги ефективності цукропромисловости полягають в орієнтації на достатньо високу гущину населення, якій вимозі лише Україна відповідає. В повному погодженні з таким пляном є й постанова побудувати Інститут Цукрової Промисловости в Москві, а не в Києві.

Тяжко довести, для чого це робиться, але це лише консеквенція загального пляну. Як тут не погодитись з тов. Ландо, що пише: «Аж ніяк не можна за перманентної фінансової кризи національної цукрової промисловости, при наявності багаточисленних непрацюючих цукроварень і великого недовантаження сировиною працюючих заводів, при невикористанні на 40-50% наших районів промислової бурякосівби, що вони давно виправдали себе при неприпустимій ще дорожнечі цукру, що ми вироб-

люємо по цих природних районах, — розводити теплічні рослини і влаштовувати експерименти, що дорого коштують...»¹⁾

Кому ж і для чого потрібні такі «експерименти»? Не краще стоїть справа і щодо металургійної промисловости. В найстислішому і найвиразнішому вигляді проєкти щодо останньої формулює Федорович.²⁾ Він пише: «...Треба утроїти продукцію Півдня,³⁾ збільшити в 8 разів виплавку чавуну на Уралі і до життя викликати найбагатіший Кузнєцький басейн, заснувавши в ньому новий металургійний центр...».

На превеликий жаль, цей проєкт відсовування України на третє місце, очевидячки, не лише особиста думка автора.

За 5-річним пляном ВРНГ СРСР з загальної програми будівництва 26 нових заводів на Україну припадає лише 3.

В разі підрахувати підсумки нового промислового будівництва, вийде, що частка України падає, а Уралу зростає:⁴⁾

¹⁾ «Укр. Економ.», 18 і 21. III — 27 р. Ст. Ландо про «Всесоюзн. Сах. Пром.».

²⁾ Федорович. «Урало-Кузнєцька проблема», стор. 21.

³⁾ Ще один з нечисленних прикладів: України немає. Є «Юг» або, ще краще, «Юг Росії», стор. 41.

⁴⁾ Див. «Укр. Екон.», 30. IV — 26, ч. 669.

Частка металопромисловости в %	1913	26-27 р.	29-30 р.	30-31 р.
Україна	73,7	73,1	77,0	70,2
Урал	21,7	23,0	18,8	22,7
Центропром. Р.	4,6	3,7	4,1	3,4
Інші	—	—	0,1	3,7

Отже, після підвищення 1929 р. — 30 р., в наслідок закінчення будівництва нових Уральських заводів, частка України в 1930-31 році повинна гостро зменшитись і має тенденцію зменшуватись далі.¹⁾

В основі такого курсу перенести центр продукції засобів продукції до РСФРР є в більшості випадків песимістичне ставлення до природних багатств Криворіжжя. Однак, треба мати на увазі, що оцінки технічної експертизи тут далеко неоднотайні і що далеко неоднотайні, з другого боку, оптимістичні оцінки уральських покладів.

«... За даними книги А. К. Мейстера поклади Кривого Рогу значно перевищують поклади великоросійських руд Уралу, а саме — 500 міл. тонн Криворіжжя протистоять 380 міл. тонн усього Уралу. При цьому існує низка умов, що значно підвищують сприятливість умов рудної розробки в Криворіжжі: а) ми маємо тут справу з надзвичайним компактним місцем рудних покладів, що їх розташовано на надзвичайно обмеженій території, в той

¹⁾ Федорович пише про це досить одверто. Див. стор. 23 його книжки або його статтю в «Укр. Екон.», ч. 94 (795).

час, як місце знаходження руд Уралу розтягнуто з півночі на південь на 1 500 верстов, і вони в великій мірі мають характер гніздових, а найбільші поклади, «Магнітогорське» — знаходяться в районі, що майже не має лісів, у великому віддаленні від поодиноких на Уралі покладів коксового вугілля (Кизелівських) і від Кузнецького басейну за 2 000 верстов (грубо); б) криворізька руда значно вища щодо якості за уральську руду в середньому, і в той час, як по Уралу за високосортну вважають таку, що має від 50⁰% заліза і навіть нижче, — Криворізьку руду, що має нижче 50⁰% взагалі не плавлять і в згадану величину покладів її зовсім не введено, через це трата уральської руди пересічно значно вища за ту, що на Півдні, що тягне з собою і підвищену трату коксу на пуд виплавленого чавуну; в) Уральська руда в більшості місць покладів її з заглибленням розробок набирає шкідливі примішки, що обумовлює її збагачення в той час, як криворізька має постійну якість і чистоту незалежно від глибини розробки...»¹⁾

Проте «...фаворизування Уралу коштом Півдня і Кузнецького басейну, що його проводить Головметал, яскраво виявилось уже при поділі на поточний (1926 р. — М. В.) рік кредиторів на проектування нових заводів. З 1 700 тис. карбованців, що асигновано на цю тему, більш як 1 міл. призначено

¹⁾ «Хоз. Укр.», ч. 3, 1927 р. ст. Діманштейна — «Проблема районирования метал. пром.», стор. 18.

на проєктування Магнітогорського, і лише 300 тис. крб. — на проєктування Криворізького...»¹⁾

Капітальні витрати на заводах України становлять 3 крб. 97 коп. на один пуд збільшення продукції, а без витрат житлобудівництва — 3 крб. 34 коп., на Уралі ці витрати становлять 5 крб. 25 к. на 1 пуд (без витрат на житлобудівництво — 4 крб. 70 коп.). Вартість Магнітогорського заводу — 81 міл. крб. при тій же продукційності собівартість продукції на заводах, що запроектовано при тому ж залізничному тарифі (1) 85 коп. пудо-верства) і різних технічних умовах, виявляється в таких даних:

За один пуд в копійках²⁾

	Чавун	Сталь	Рейки
Крив. Ріг	57,05	84,48	116,12
Донбас (Ясинов.)	59,35	82,35	112,67
Магнітогорськ (Кузн. кокс)	74,35	96,31	135,93
Алапаєвськ	70,25	97,04	136,30

Коментарії зайві. Цифри говорять самі за себе. Не говорять вони лише одного — чому з ними не рахуються, чому всупереч господарській доцільності нові заводи будують все ж таки не на Україні.

¹⁾ «Укр. Екон.», 30. IV — 26 (699), ст. прсф. Діманштейна.

²⁾ Всі дані ці запозичено з «Укр. Екон.», від 23. IV — 27 р. Дивись також ст. «Проблема районування металопромисл.», стор. 99.

б) Транспорт

До того ж треба мати на увазі транспортні умови.

«... При пересічних протягах від Центрально-промислового краю для Півдня — 1 000 верстов, Уралу — 2 000 верстов і Кузнецького басейну на 4 000 верстов і, коли прийняти одну пудо-верстну ставку за перевозку чавуну, ми матимемо вартість чавуну в Центральному Промисловому Краї: південного — 75 коп., уральського — 1 крб. 10 коп., кузнецького 1 крб. 20 коп., а відповідні величини для Південно-Західнього Краю — 87 коп., 1 крб. 06 коп., 1 крб. 10 коп. Отже, південний чавун коштуватиме по основних районах, що метал споживають, на 19-35 коп. дешевше, що категорично відповідає на питання про відносну оптимальність кожного з цих районів.

За цих умов уральський коксовий чавун нездатний конкурувати по всій європейській частині, окрім самого Уралу та невеликого району, що до нього належить. Ще гірше стоїть справа при порівнянні з кузнецьким чавуном, що він здатний конкурувати з уральським на самому Уралі. Наприклад, радіус поширення магнітогорського чавуну за цих умов не може перевищувати 200 верстов, а коли ця далечінь перевищується, корисніше застосувати Кузнецький район...»¹⁾

¹⁾ «Хоз. Укр.», ч. 3, 1927 р., ст. проф. Діманштейна — «Пробл. район. металопр.».

Потяги на Урал з Кузбасейну повертатимуться порожні, що теж відбивається на раціональності експлуатації.

«... Для розв'язання урало-кузнецької проблеми треба будувати залізницю (вартість її за проектом намічено в 116 тис. крб., з верстви), тоді як на Україні місця покладів залізної руди та вугілля вже з'єднано Катерининською залізницею. Окрім цього, віддаленість Донбасу від Криворіжжя в 4 рази коротша за віддаленість між Уралом та Кузбасейном, отже і після того, як буде побудовано Урало-Кузнецькі залізниці, перевозка в 4 рази дешевша, як для уральської. Врешті, якщо виходити з можливості будувати нові металургійні заводи так у районі коксівного вугілля Донбасу, як і залізної руди в Кривому Розі, маршрутні потяги Катерининської залізниці завантажені будуть по обох напрямках (вугіллям з Донбасу і рудою з Кривого Рогу), тим часом як маршрутні потяги з Кузбасу з вугіллям для Уралу повинні будуть повертатися порожні, що теж мусить удорожчувати транспортні витрати уральської металургії і маршрутну перевозку вугілля...»¹⁾

Цікаво, що один з прихильників «Урало-кузнецького варіанту» досить одверто заявляє, що один з мотивів захисту цього проекту є необхідність ви-

¹⁾ «Хоз. Укр.», ч. 1, 1926. Д. Каплан. — «К проблеме...», стор. 29.

правити «неправильність нашої довійськової політики щодо Уралу».¹)

Та нашу політику тут має визначати економічна раціональність і з погляду цієї раціональності слід визнати «здійснення урало-кузнецького проєкту за нераціональний і такий, що суперечить принципам індустріалізації СРСР».²)

Не менш необґрунтований і проєкт будівництва нового заводу сіль.-госп. машин у Ростові. Вартість нового заводу плюс витрати житлобудівництва становить 57 міл. крб., в той час як при далеко менших витратах поширення Дніпропетровського комбінату дало б не менший ефект.

Ми не будемо зупинятися на таких питаннях, як довга боротьба за будівництво Дніпрельстану проти мало раціонального проєкту чисто районного значення (Свирстрою), хоч і тут є багато цікавих моментів. До речі, не можна не зазначити, що розв'язання питання про будівництво Дніпрельстану далеко не остаточно усуває хиби і недоречності старого пляну електрифікації. Що Україна посідала в цьому пляні місце абсолютно не відповідне її господарській ролі (і тим більш потенціально можливостям), показують такі дані:

Дані по районах, краях та республіках СРСР про

¹) «Пл. Хоз.», ч. 7, 1926 р. Гарвия. — «О перспективах металлопромышленности».

²) Праці комітету при Держпляні СРСР, пр. Діманштейна — «Проблема районування металлопромышленности». Стор. 22.

могутність районних електростанцій і станцій комбінатів по роках п'ятиріччя 1926-31 рр. (в тисячах кіловат).

Грудень

Райони, краї, республіки	1926	1927	1928	1929	1930	1931
РСФРР	371	475	731	1 041	1 283	1 521
УСРР	30	40	116	212	285	390
ЗСФРР	85	105	105	136	176	257
БСРР	0	0	0	11	22	22
УЗБ. та Туркм. СРР	0	0	0	22	44	66

(Дані запозичено з «Матеріалів до п'ятирічного пляну», стор. 75).

Отже, в 1927 році могутність українських електростанцій майже в 12 разів менша проти РСФРР і, що ще характерніше, в 2,5 рази менша проти ЗСФРР. Ледве чи хто зможе довести, ніби це в будь-якій мірі відповідає дійсній питомій вазі України в господарстві СРСР. Навіть коли обрахувати, що електрифікація УСРР (зокрема здійснення дніпровського будівництва) іде поруч з будівництвом нових заводів, що надає цій роботі складнішого проти деяких країв РСФРР (ЦПО та Ленінградський район) характеру. Навіть тоді не можна зменшити значення того факту, що лише в 1931 році і лише в наслідок закінчення будівництва Дніпрельстану стане менша згадана диспропорція.

Однак не будемо ілюструвати цього далі.

Не будемо казати і про проєкти будувати заводи сіль.-госп. машин у Центральному Премрайоні та в Сталінграді (тобто в районах з нерозвиненим с.-г. машинобудівництвом). Не будемо нагадувати і про відому історію з 3-річною затримкою в союзних інстанціях питання про скляний завод у Києві. Досить і наведеного. Але наші зауваження щодо промисловости були б неповні, в разі ми не згадали б про одне традиційне «заперечення» прсти того, щоб форсувати розвиток промисловости на Україні. «Це заперечення порядку політико-стратегічного: Україна, мовляв, — це майбутній перший пляцдарм війни». Тов. Гринько пише про це: «Не можна заперечувати того, що вона є, з одного боку, країна переважно сільсько-господарська, з другого боку, як прикордонна, вона не може на найближчі роки претендувати на форсування промислового будівництва в великих масштабах. Є всі підстави стверджувати. Що таке міркування є в істотному протиріччі не лише з народньо-господарськими перспективами, але й з політичними інтересами України і Союзу в цілому.

На користь широкої індустріялізації України промовляє передусім логіка економічного розвитку СРСР...»¹⁾

«Стратегічні» ж ці міркування зводяться нанівець, в разі підійти до них з політичним критерієм.

Адже саме інтереси обороноспроможности Укра-

¹⁾ Пл. Хоз. ч. 6, 1926. Гр. Гринько, «План пром. Укр. Економ.», стор. 185.

їни викликають потребу посилити пролетарський вплив на селянські райони Правобережжя — що перше має зустріти удари ворога. Отже, не можна не погодитися з тов. Гриньком, що «... політично-стратегічні міркування примушують не лише зосереджувати далі від кордону найважливіші промислові підприємства, але й соціально їх змінювати, по пролетарському цементувати прикордонні райони...»¹⁾

Перша умова для чого — індустріалізації цих останніх.

з) Бюджет

Щоб закінчити, треба ще коротко зупинитися на справах бюджетових. Основне питання тут — це бюджетні права. За союзною угодою з 28/XII 20 р. Україна до 1/X-22 р. взагалі не мала власного бюджету. Але й бюджет 22-23 років будували при досить неясних і неоформлених правових підставах, хоч сесія ВУЦВК ще 27/V-22 р. ухвалила прискорити оформлення бюджетових прав України.

Величезне значення права будувати бюджет, як одного з чинників економічного оформлення України, як цілого, притягувало й увагу партії. Ще V конференція КП(б)У 1923 року в резолюції про «Нацмоменти в радянському і партійному будівництві» підкреслює: надати «... республікам — членам Союзу досить широкі фінансові і, зокрема,

¹⁾ Ibid., стор. 186.

бюджетові права... і забезпечити за союзними республіками дійсну можливість контролювати союзні органи...»

Але, не зважаючи на це, до останнього часу існував надзвичайно незадовольняючий порядок конструювання та затвердження бюджету (в якій мірі це питання розв'язано новим положенням — скажемо далі).

Передусім треба мати на увазі, що «... Бюджет набуває лише тоді характеру фінансового пляну ведення державного господарства на даний час, коли в ньому повністю відбивається вся різноманітна діяльність республіки. Коли ж він лише частину діяльності держави відбиває, — тут між бюджетом і урядницьким кошторисом усовуються межі і бюджет є ближче урядницький кошторис, чи точніш прибутково-витратний кошторис уряду, як балансове охоплення всієї сукупності проявів державного життя...»¹⁾

Довгий час союзні органи вважали, що дефіцитність для всіх союзних республік є неминуча властивість (див. стор. 25 «Положення» від 29/X — 24 р).

Не доводиться казати, в якій мірі абсурдно це щодо України. Далі старе законодавство мало низку неясностей, що ще погіршувало становище республіканського господарства.

Врешті, союзне законодавство підходило до всіх

¹⁾ Хоз. Укр. ч. 10, 1926: Доброгаєв — Новый закон о бюджетных правах

республік з одною міркою, що теж не могло не викликати низку вад.

Найгостріш це виявляється в питанні про частину України в союзному бюджеті і про непомірно великий % вилучення зиску українського народного господарства на союзні потреби. Щоб не було непорозумінь, що мова йде не про те, чому взагалі вилучується певний % — аджеж це пояснюється існуванням загально-союзних витрат, — а чому вилучується такий великий %.

От цікаві дані щодо цього. Тов. Рейнгольд в статті «Еволюція государственного бюджета СССР»¹⁾ приводить такі дані розподілу народного господарського зиску (в міл. крб.):

	1923-24	Видатки	Прибутки	С. Зиск	Перевищення прибут. або видат.
РСФРР	1458	1252	167,8	—	33,2
УСРР	333	325	44,1	+	36,1
БСРР	24	22	2,6	+	0,6
ЗСФРР	76	68	9,5	+	1,5

Коротко кажучи, Україна передала за цей рік 35 міл. крб. на інші союзні республіки.

Тов. Доброгаєв.²⁾ виходячи з дуже цікавих, хоч

¹⁾ Вестник Финансов ч. 7, 1924. Цитую таблицю, що сбрсбив Доброгаєв. Хоз. Укр., ч. 7, 1927.

²⁾ Доброгаєв — Пробл. фин. бал. Украины. Хоз. Укр., ч. 2, стор. 86.

трохи спірних підрахунків, доповнює ці дані такою таблицею:

	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27
Терт. приб. УСРР	349 571	487 479	689 467	852 300
Терт. видатки	291 264	375 045	554 250	686 200

Перевищення терт.

прибут. над витр.

УСРР	58 307	121 434	135 217	166 100
В % ⁰ / ₀ до 23-24 р.	100	192,8	231,9	284,9

Відношення терт.

прибут. до терт.

видат.	120,0	130,0	124,5	124,2
--------	-------	-------	-------	-------

Теж без прибутків і видатків НКШ й НКП і Т.

Терт. приб. УСРР	205 600	288 703	377 399	490 300
Терт. видатки	163 802	199 544	285 267	375 800

Перевищення приб.

над терт. видат.

УСРР	41 868	89 159	88 132	114 500
В % ⁰ / ₀ в 23-24 р.	100	212,9	220,4	273,5

Відношення терт.

прибут. до терт.

видатків	128,3	144,7	130,0	130,4
----------	-------	-------	-------	-------

Тобто ми маємо право сказати, що «... протягом 4 років, що їх розглядається, фінансовий баланс України був гостро від'ємний, цебто значна частина продуктів України поза її межами витрачалася. Темп цього від'ємного сальдо загалом був на одному рівні з темпом розвитку державного господар-

ства. Лише в 1924-25 р. ми маємо найгостріше відхилення, коли близько 1/3 всіх прибутків України було витрачено поза її межами...»¹⁾

Додамо ще, що автор згаданої статті на підставі підрахунку пропорційної участі України в союзних витратах зменшує загальну цифру сальдо фінансового балансу за 4-річчя з 446 міл. до 382 міл. крб., що вони становлять більш-менш точну цифру тих прибутків України, які поза її межами витрачено.

Ми цілком погоджуємося з оцінкою такого великого % вилучення прибутків України, що її дає Доброгаєв. Просимо вибачити за трохи довгу, але цікаву цитату:

«... Україна братерськи допомогла нам (іншим республікам, — М. В.), зціливши їхнє культурне та господарське будівництво. Такий позитивний ефект цієї суми для інших союзних республік природно повинен був певну шкоду господарському та культурному розвитку України заподіяти, через те далі дотатування Україною менш міцних республік союзних, що вже є необхідний і позитивний факт радянської національної політики, повинно бути, однак, проаналізовано з погляду меж і кордонів. Коли ж дати цьому процесові йти в дальшому тим же темпом, який ми в минулому мали, природно, що здоровий і міцний господарський організм може позбавитися сили коштом надмірного і

¹⁾ Доброгаєв — Пробл. фин. бал. Украины. Хоз. Укр., ч. 2, стор. 86.

частенько малоефектного будівництва по інших господарських районах». І далі: «Міркування, що вище наведено, дають нам підставу вважати за досить обґрунтований висновок про надмірну від'ємність фінансового балансу УСРР. Коли вважати, що сума в 385 міл. крб. є та підтримка, яку повинно було зробити для менш міцних союзних республік, щоб підтягти їх до середніх всесоюзних норм, то з цього не слідує, що цю суму повинно покрити виключно з прибуткових ресурсів України. Ми гадаємо, що наявність в нашій спілці двох республік РСФРР та УСРР, приблизно рівних щодо своєї міцності, зобов'язує обидві брати участь у дотуванні державного господарства менш міцних республік»...¹⁾

Незадовольняюче становище з бюджетним законодавством, що воно фактично зробило з бюджету України «кошторис», викликало природні вимоги — змінити це законодавство.

Досить характерно, що НКФ СРСР в своєму проєкті намагався остаточно знищити бюджетні права союзних республік. Напр., він пропонував віднести всі витрати на фінансування господарства «до Союзного бюджету». Далі він доводив централізацію до *pes plus ultra*, що викликало негативну оцінку з боку Держпліану СРСР («централізація не ідентична посиленню пляновості»). Остаточна редакція закону не відбиває цілком цих суто централістських

¹⁾ Ibid., стор. 89-90.

поглядів. Проте, закон лишає в низці пунктів незадовольняючий стан.

Перша й основна хиба його — це те, що він однаковий для всіх союзних республік без обрахування питомої ваги їх. Це знову приведе до непомірно високого % вилучення українського народньо-господарського зиску. Далі щодо затвердження бюджетів права ЦВК союзних республік знову обрізані.

Правдивим же розв'язанням питання було залишити за союзним центром загально-економічні директиви:

«...Змінений на основі цих загальних директив союзного уряду республіканський бюджет об'єднується з бюджетами інших республік та загальносоюзним в єдиний бюджет Союзу СРР, для якого остаточною інстанцією, що затверджує, ЦВК СРСР. Той порядок, що існує тепер, коли союзні НФК, Держплан, РПО й РНК вважають, як би за обов'язок свій змінити по нетрях своїх канцелярій республіканські бюджети настільки, що й пізнати не можна, повинно бути в основі змінено...»¹⁾

Існуючий же порядок затвердження бюджетів перетворює так звані бюджетні права України в фікцію.

¹⁾ Хоз. Укр., ч. 5-6, 1926. Доброгаєв. — Фин. взаимоотношение Союза и Республик.

VII. Висновки

Ми кінчаємо. Ми намагались довести, що і з погляду історичного, і з погляду аналізу сучасного стану речей є всі дані, щоб вважати Україну за народне господарське ціле. Ми спробували показати, до яких хиб і помилок приводить відсутність такого підходу.

Перша і основна умова виправити хибі ці — пі-дійти до України не як «провінції», не лише, як до «Півдня СРСР», а як до історично оформленого національно-господарського організму. Звідси, з такого підходу випливають і безпосередні практичні висновки:

1. Слід переглянути районування Держпляну і раз на завжди відкинути спроби розривати єдиний український національно-господарський терен за критерієм поділу праці в межах колишньої Росії.

2. Треба забезпечити за українськими економ. центрами права й можливості дійсного керівництва в сім народнім господарством без вийнятку.

3. Задля того зокрема слід змінити існуючий порядок керівництва промисловістю.

4. За Союзним Держпляном та іншими центрами повинно зберегти загально-директивні функції.

Українські господарські пляни підлягають зміні

лише в разі протиріччя цим директивам. Загально-союзні господарські пляни підлягають попередньому розглядові на Союзному З'їзді Держплянів і остаточному затвердженню двома палатами ЦВК СРСР.

5. Бюджетне законодавство слід індивідуалізувати, застерігаючи від занадто великого вилучення народньо-господарських прибутків поза межі України і встановити за остаточну інстанцію затвердження українського бюджету — ВУЦВК.

6. Сучасні пляни індустріялізації треба переглянути, відкинувши тенденції розглядати руську економіку, як пануючу.

7. Зокрема треба переглянути з погляду економічності плян будівництва нових заводів.

8. Беручи на увагу високий темп аграрного перенаселення в СРСР, слід встановити відповідну в українську систему регулювання притоку робочої сили з тим, щоб стежити за пропорційним розподілом місць на українських заводах між УСРР та РСФРР.

9. Треба застерегти за Україною та іншими союзними республіками права «дійсної контролю за діяльністю союзних органів» (V конф. КП(б)У), де ще, на превеликий жаль, досить часто відчувається вплив старих великодержавних фахівців-економістів.

Економічне питання — центральна частина національної проблеми сучасності.

З цього, однак, не випливає, що ми не доцінюємо

політичний бік справи. Зрозуміло, що часто доводиться всупереч вимогам прямої господарської доцільності робити те, що проказують вимоги порядку політичного. Ми зважуємо цей момент. Ми розуміємо, що ті практичні заходи, та централізація, яка провадиться, викликаються і тим, що наш центр — Москва — є не звичайний центр, а центр світової пролетарської революції. Та з цього аж ніяк не слід, що немає місця для критики порушень загальної лінії, особливо, коли порушення ці саме й шкодять цій політичній стороні справи, даючи зброю в руки всіх ворогів революції.

В своїй статті ми й ставили питання про порушення й хиби саме такого порядку.

Ліквідація «провінціального становища» нашої мови, нашої літератури, нашої культури взагалі буде наслідком забезпечення Україні нестримного розвитку продукційних сил, забезпечення їй становища оформленого й закінченого національно-господарського організму, остаточного відмовлення розглядати її, як просту суму районів єдиної неподільної економіки.

На цьому боці нац. проблеми слід зосередити увагу, щоб небезпечні тенденції конкуренції між двома економіками СРСР не було використано ворожими нам силами для роз'єднання великого братерського співробітництва трудящих усіх націй.

Такий рецидив національної ворожнечі вже не на мовно-культурному, а на економічному ґрунті — є річ можлива.

Стара мудрість говорить «Concordia parvae res crescunt, discordia et maxime dilabuntur».

І не для поглиблення цієї discordia, а для встановлення згоди між двома найбільшими республіками СРСР — поставили ми статтею цією питання про взаємини України з СРСР.

Не слід забувати, що Україна є не лише «Південь СРСР», не можна, неприпустимо забувати, що вона й Україна!

ПРИМІТКИ

Василь Шахрай

Книжка «До хвилі» вийшла 1918 в Саратові і на Україну потрапила в незначній кількості. У умовах революції і пізніших більшовицьких заборон стала справжньою бібліографічною рідкістю. Тут передрукований лише невеликий уривок, у якому автор обґрунтовує історичну конечність самостійности України.

Часто вживаними термінами «катеринославці», «катеринославська» точка погляду автор окреслює найбільш антисамостійницьку течію в КП(б)У, що складалася з катеринославських більшовиків: Д. Лебедь, Я. Яковлів (Епштейн) та ін.

Книжка «Революція на Україні», яку часто цитує Шахрай, написана ним же самим під псевдонімом В. Скоровстанський.

*Меморандум Української комуністичної Партії
Конгресові III Комуністичного Інтернаціоналу*

Поданий 1920 року до конгресу Комінтерну з вимогою визнати УКП за провідну комуністичну партію на Україні. Того ж року вийшла окремою брошурою. Друкується тут з деякими скороченнями. Фактично автором його був А. Річицький.

Микола Скрипник

Усі три статті взяті з видання: Микола Скрипник, Статті й промови, т. II, Харків, 1931.

Микола Хвильовий

Памфлети «Камо грядеши» вперше були друковані в додатку до «Вістей ВУЦВК», «Культура і побут» (чч. 17, 20 і 23, квітень-червень 1925). Там же були друковані памфлети «Проти течії» (листопад-грудень, 1925) й «Апологети писаризму» (лютий-березень, 1926). Памфлет «Україна чи Малоросія» написаний 1926 року, але не був опублікований. Тут подані лише цитати з книжки А. Хвилі «Від ухилу в прірву» (Харків, 1928).

Усі уривки з памфлетів М. Хвильового подані за книжкою Ю. Лавріненка «Розстріляне Відродження» (Париж-Нью-Йорк, 1959).

Михайло Волобуєв

Стаття «До проблеми української економіки» була надрукована в журналі «Більшовик України» (ч. 2-3 за 1928 рік). Тут передрукована повністю.

У всіх документах по можливості збережені мовно-стилістичні особливості оригіналів.

З М І С Т

Від видавництва	3
Передмова	6
Василь Шахрай: До хвилі	26
Меморандум Української Комуністичної Пар- тії конгресові III Комуністичного Інтер- націоналу	45
Микола Скрипник: Від постанов до діла у на- ціональній політиці	67
За здійснення теорії в практиці	72
Про справу Султан-Галієва	80
Микола Хвильовий: Камо грядеши	94
Думки проти течії	110
Апологети писаризму	120
Україна чи Малоросія	130
Михайло Волобуєв: До проблеми української економіки	132
Примітки	231